DENEME

TAMER ERDOĞAN

Türk Romanında Mütareke İstanbul'u

KANAT

TÜRK ROMANINDA MÜTAREKE İSTANBUL'U

TAMER ERDOĞAN

TAMER ERDOĞAN, 1947 yılında doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. *Yurt Ansiklopedisi*, *Büyük Larousse* gibi ansiklopedik yayınların hazırlanmasına katkıda bulundu. 1997 yılında Yapı Kredi Yayınlarında editör olarak çalışmaya başladı. Yazıları *Cogito*, *Kitap-lık*, *Virgül* dergilerinde yayımlandı.

Türk Romanında Mütareke İstanbul'u

TAMER ERDOĞAN

DENEME

KANAT

Kanat Kitap 25
Deneme dizisi 6
TÜRK ROMANINDA MÜTAREKE İSTANBUL'U
TAMER ERDOĞAN
Edebiyat • Tarih • Deneme
1. Baskı: Ekim 2005
ISBN 975-8859-27-7

© Yayın hakları Pusula Yayıncılık Ltd. Şti., 2005
Kanat Kitap, bir Pusula Yayıncılık Ltd. kuruluşudur.

Yayına hazırlayan: Ceyhan Usanmaz
Tasarım: Mehmet Sinan Niyazioğlu
Sayfa düzeni: Mehmet Öztürk
Kapak fotoğrafı:
Fransız Doğu Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey,
22 Kasım 1918'de tarihi yarımadada.
Kemal Paşanın huzurunda İngiliz kumandanı
General Wilson tarafından karşılanıyor.

Baskı: Şefik Matbaası, tlf. (0212) 472 15 00

Kanat Kitap
İnönü Cad. Emekıar Sokak No. 24/B Gümüşsuyu/Beyoğlu 34427 İstanbul
tlf. (0212) 252 42 80 pbx • faks: (0212) 293 15 44
e-posta: kanat@kanatkitap.com
www.kanatkitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz	vii
Ercûment Ekrem Talu: *Gün Batarken*	1
Ercûment Ekrem Talu: *Kan ve İman*	10
Halide Edip Adıvar: *Ateşten Gömlek*	22
Salahaddin Enis Atabeyoğlu: *Endam Aynası*	30
Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Sodom ve Gomore*	46
Agâh Sırrı Levend: *Acılar*	62
Mehmet Rauf: *Halâs*	77
Salahaddin Enis Atabeyoğlu: *Mahalle*	84
Peyami Safa: *Biz İnsanlar*	90
Mithat Cemal Kuntay: *Üç İstanbul*	102
Şükûfe Nihal Başar: *Yalnız Dönüyorum*	108
Hilmi Ziya Ülken: *Yarım Adam*	117
Hilmi Ziya Ülken: *Posta Yolu*	126
Cevdet Kudret Solok: *Sınıf Arkadaşları*	136
Ahmet Hamdi Tanpınar: *Sahnenin Dışındakiler*	144
Kemal Tahir: *Esir Şehrin İnsanları*	164
Kemal Tahir: *Esir Şehrin Mahpusu*	176
Kemal Tahir: *Yorgun Savaşçı*	185
Münevver Ayaşlı: *Pertev Beyin Üç Kızı*	191
İskender Ohri: *Aşktan da Yüce*	196
İncelenen Romanlar	206
Kaynakça	208

ÖNSÖZ

İstanbul'da Mütareke dönemi, gazetelerin Mütareke haberleriyle çıktığı 31 Ekim 1918'den son İtilaf birliklerinin İstanbul'u terk ettiği 2 Ekim 1923'e kadar yaklaşık beş yıllık bir dönemi kapsar. Gerçi Ağustos-Eylül 1922'deki Türk zaferinin ardından şehir Mütareke'nin ağır havasından sıyrılmıştır, ama yine de yabancı işgali altındadır.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Türkler, ortaya çıkan tarihsel durumun, çok geçmeden kendilerini gelecekleri hakkında bir seçim yapmaya zorlayacak yeni bir sürecin başlangıcı olduğunun pek farkında görünmüyorlardı. Dört yıl süren kan ve ateş cehenneminden çıkmak, kalplere az çok bir ferahlık vermişti. Boğaz'da yatan İtilaf zırhlılarının tehditkâr kütleleri, başkent sokaklarında dolaşan yabancı üniformalar, azınlıkların taşkınlıkları rahatsızlık verse de büsbütün tahammül edilemez değildi. Nihayet yenilmişlerdi ve bir şeylere katlanmaları gerekecekti.

Ancak, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bardağı taşıran son damla oldu. Bernard Lewis'in ifadesiyle "İtilaf donanmasının koruyuculuğu altında bir Yunan ordusu Mayıs 1919'da İzmir'e çıkınca, Türklerin için için yanmakta olan öfkesi artık söndürülemez bir alev halinde tutuştu. Yabancı ulusların yaşadığı uzak il-

lerin elden çıkarılması sineye çekilebilirdi; hatta başkentin işgaline bile katlanılabilirdi; çünkü işgalciler nihayet yenilmez Batı'nın muzaffer büyük devletleriydi ve askerleri er ya da geç geldikleri yerlere döneceklerdi. Fakat komşu ve eski tâbi bir ulusun Türk Anadolu'nun kalbine itilmesi katlanılmaz bir tehlike –ve utanç– idi."[1] İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekmekle, Lacancı terminolojiden ödünç alarak söylersek, onunla ne yapacaklarını bilemedikleri Büyük Öteki, yani İtilaf Devletleri, Türklere uğraşabilecekleri bir Öteki hediye ediyordu.

İzmir'in işgalinin ardından Anadolu'da bir direniş odağının ortaya çıkmasıyla, İstanbul merkez olmaktan çıkmış, şehrin kendisi etkilenir hale gelmiştir. İstanbul'un 16 Mart 1920'deki resmen –ya da ikinci– işgalinin ardından bu durum iyice belirginleşir. Artık İstanbul bir yanıyla Anadolu'nun hizmetinde, bir yanıyla karşısındadır. Bunun sonucu olarak şehre bir sinirlilik, bir tür iç savaş havası hâkimdir. Tek tek insanlar "boyun eğerek zelilane yaşamak" ile "sonucu belirsiz de olsa, her şeye rağmen direnmek" arasında bir seçim yapmak konusunda sıkışmışlardır.

Türklerin Mütareke sonrasında var olan durumu ve geleceği algılama biçimleri, buna bağlı olarak da tutumları farklı olmuştur. İnsanlar geçmişlerine, konumlarına, çıkarlarına, düşüncelerine ve mizaçlarına göre bir duruş belirlemişlerdir. İşbirlikçilik ve yardakçılıktan silahlı direnişe kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde yer alan bu duruşlar, döneme ilişkin romanlarda (bu çalışmada Mütareke İstanbul'uyla sınırlı olarak) izlenebilir.

İşgal altındaki şehirde hayat, romanlarda da görülebileceği gibi, çeşitli görünümleriyle devam etmektedir. Çeşitli ırk ve milletlerden işgal askerleri, Mart 1920'den itibaren Karadeniz'den gelen gemilerin İstanbul'a döktüğü Beyaz Ruslar zaten renkli bir nüfus yapısına sahip olan şehre başka bir çehre kazandırmıştır.

[1] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, 1984, s. 241.

Yeni açılan bir yığın lokanta, bar, gazinonun tanınmaz hale getirdiği Beyoğlu ve uzantıları çılgınca eğlenmektedir. Öte yandan bu eğlenen İstanbul'un yanında "kendi tevekkülünün ve ıstırabının gecesine kapanmış" bir başka İstanbul daha vardır.

Bu İstanbul-Beyoğlu karşıtlığı, Mütareke İstanbul'unu konu edinen hemen hemen bütün romanlarda dikkati çeken bir hususdur. Asıl İstanbul, yani surlarla çevrili eski kent vakarın, haysiyetin simgesi olarak yüceltilirken; Beyoğlu ve uzantıları ihanetin, işbirlikçiliğin, teslimiyetin, zilletin simgesi olarak aşağılanır. İnsan zekâsının tembel olduğu, karşıtlıklarla düşünmeyi sevdiği söylenmiştir. Öyle de olsa, bu çalışmaya konu olan romanlarda bu karşıtlığın –doğrudan romana giren yazarların ya da bir kahramanın bakış açısından– vurgulandığı bölümler, gerçekten etkileyicidir. Suriçi, onu çevreleyen surların simgesel koruyuculuğu da düşünülürse, mağlup Osmanlı Müslümanları için kendilerini güvende hissettikleri bir tür ana rahmi gibidir.

Bu çalışmaya konu olan romanların bir özelliği de –*Gün Batarken* ve *Ateşten Gömlek* dışında– zaferle sonuçlanmış bir bağımsızlık savaşından sonra yazılmış olmalarıdır. Bunun sonucu olarak belirgin bir milliyetçi bakış açısının yanı sıra, yabancı işgalini alkışlayan gayri Müslim unsurlar ve işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan Türklere karşı aşağılayıcı, saldırgan bir dil –bazı istisnalar dışında– bütün romanlarda görülebilir.

Bu çalışmaya konu olan romanlar –çocukluklarında da olsa– Mütareke İstanbul'unun havasını teneffüs etmiş yazarların eserleri arasından seçilmiştir. Bunun bütünüyle kişisel ve keyfi bir tutum olduğunu söylemeliyim. Bu şüphesiz, yaşları gereği o dönemi yaşamamış yazarların dönemin havasını yansıtmakta başarısız olacakları anlamına gelmemektedir. Kaldı ki, incelenen romanların bazıları kötü kurulmuş, kötü yazılmış romanlardır. Ama yine de bu yaşanmışlığın o romanlara bir şeyler kattığını düşünmekten kendimi alamıyorum.

İstanbul, 2005

ERCÜMENT EKREM TALU: GÜN BATARKEN

Bir sabah Mütareke haberi, İstanbul ufuklarında top gibi patladı. Bir müddet evvel, müttefiklerinden ayrılarak hasımlarına müracaat eden Bulgaristan tatil-i muhasamat [düşmanlığın durdurulması] hususunda cihana peyrev olmuş [öncülük etmiş], kendisini bilahire biz de takip eylemiştik.

O gün müterreddit eller evvela birkaç bayrak astı. Öğleye doğru Beyoğlu, baştan başa gelin gibi donandı.

Gerçi dört buçuk sene devam eden bu harp ve kan kâbusundan kurtulmuş olmak dolayısıyla kalplere umumen bir inşirah [ferahlık] geldi. Fakat bu inşirah, bermutat, Köprü'nün öte tarafında, heyecana kadar varan bir meserret [sevinç] şeklinde tezahür ediyordu. Beyoğlu coşmuş, mağluplara karşı lanet ve hakaret kusuyordu.

O sabah erkenden Ayaspaşa'daki evinden çıkan Hulki Bey, sokaklara doluşan bu "pürsürur" kalabalığın arasında kendisini "yabancı ve fazla" hissetmektedir. Dükkânların "rüesa-yı galibinin" defne dallarıyla çerçevelenmiş resimlerinin teşhir edildiği camekânlarının önünden geçerken ruhunun sıkıldığını duyuyor gibidir. Bir dost bulup hasbihal etmek, içinden taşan zehri biri-

siyle paylaşmak ister. Bütün tanıdıklarını gözünün önünden geçirir, ancak dost sıfatına hakkıyla layık kimseyi hatırlayamaz. Bir Prodromos (Hulki Bey'in Nevşehir askerlik şubesi başkanlığı sırasında yazıcı eri, daha sonra İstanbul'daki iş ortağı) vardır. Onu bulmaya karar verir. Ancak tesadüf Prodromos'u karşısına yolda, başında iğreti gibi duran yumuşak bir şapka ve ceketinin iliğinde mavi beyaz bir rozetle çıkarır. Herifin boğazına sarılmak, "doğdu doğalı Türklerden yediği nan ve nimeti kusturmak, sonra bütün bir cihan karşısında yüzüne tükürmek" ister, ancak olağanüstü bir gayretle kendini tutar. Yeisi son dereceye varmıştır; "gelip geçenlerden, feslilerden, şapkalılardan, çoluk çocuktan, hulasa kendi de dahil olduğu halde cümle zi-ruhlardan [canlılardan]" nefret etmektedir. Evine gitmeden önce biraz hava almak, kendi kendine tenha yollarda dolaşıp avunmak ihtiyacıyla Taksim Bahçesine doğru yürür. Gazhane Caddesine, oradan da Taşkışla önüne sapar, bostanlara iner. Burada ömrünün bir muhasebesini yapar. Çocukluğunu, Balkanlar'da geçen gençliğini özlemle yâd eder. Sıra hayatının Nevşehir'de başlayan bölümüne geldiğinde başı döner, gönlü bulanır. Hakaretle kovduğu karısı Hediye'yi, onunla birlikte evden ayrılan ve bir daha da geri dönmeyen annesini hatırlar.

Burada biraz durarak, *Gün Batarken*'in kahramanı Hulki Bey'in muhasebesini yaptığı hayatından söz etmekte fayda var. Estekzade İmamı Âşir Efendi'nin oğlu Hulki, Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra mülazımısani rütbesiyle o tarihte galeyan halinde bulunan Makedonya'ya, 3. Ordu emrine atanır. Orada beş sene süreyle dağ taş, gece gündüz demeden Sırp, Bulgar, Yunan çeteleriyle mücadele eden müfrezelerde görev yapar. Gördüğü haksızlıklar, çektiği sıkıntılar bu genç askerin ruhunu önce kadere ve kötü talihe, daha sonra "kendisini bu derece ihmal eden, gönderdiği dağ başlarında yıllarca unutan, döktüğü kana mukabil izzetinefsini bile gözetmeyen hükümete" karşı isyana sevk eder. Bir gün Manastır civarında bir Bulgar çetesinin izleri-

ni keşfe uğraşırken "bazı zabitanın hükümete karşı kıyam ettiklerini" haber alır ve onlara katılır. Birkaç ay sonra Meşrutiyet ilan edildiğinde, Hulki bundan kendisine yalnızca bir "hisse-i mefharet" [övünç payı] ayırır, artık bir görevi kalmayan müfrezesinin başına döner. Bu arada rütbesi mülazımıevvelliğe yükseltilir. İnkılabı izleyen beşinci ayda Mülazımıevvel Hulki Efendi ile isyan arkadaşları arasında bir bağ kalmamıştır; eski hizmetleri, ahlaki meziyetleri unutulmuş, serkeşlik, geçimsizlik, hatta hodbinlikle mimlenmiştir. Artık Manastır'da sakin bir hayat yaşamaktadır. Bir ara izinli olarak gittiği İstanbul'da, mahallesinin kimsesiz kızlarından Hediye ile evlenir, baba evini kiraya verdikten sonra eşini ve annesini yanına alarak Manastır'a döner. Bir piyade bölüğünün başında katıldığı Balkan Savaşında omzuna saplanan bir şarapnel parçasının açtığı yara ona yüzbaşılık rütbesini kazandırır. Barıştan sonra "muamelat-ı zatiye" [özlük işlemleri] emrine verilir ve İstanbul'a dönerek Estekzade Mahallesindeki, babasından kalma eve yerleşir. Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir süre sonra Nevşehir Askerlik Şubesi başkanlığına atandığına ilişkin bir emir alır. Bu tayini iyi karşılamaz. Kendisini başlarından atmak istediklerini düşünür: "Mukadderat-ı millet-i ellerinde tutanlar biliyorlardı ki, kendilerinin bi-hadd ü payan olan [sınır tanımayan] ikbal, itila [yükselme], iştihar [ün kazanma] hususlarındaki ihtiraslarının başlıca muarızlarından olan bu eski refik-i mesaileri [çalışma arkadaşları] ağzını tutmayacak, henüz pek feci bir muharebeden, mecruh ve meyus çıkmış olan bir kavmi yeni sergüzeştlere karıştırmak isteyenleri tasvip etmeyecekti." Bu atamayı durdurmak için Harbiye Nezaretindeki tanıdıkları nezdinde yaptığı girişimlerden bir sonuç alamaz. İstifasına ise çektikleri geçim sıkıntısı ve biriken bazı borçları dolayısıyla annesi karşı çıkar. Hulki Bey istemeye istemeye gittiği Nevşehir'e bir süre sonra alışmış, halk arasında "sert fakat hak-perest bir zabit" olarak tanınmıştır. Ancak İstanbul'dan, Estekzade Mahallesi Muhtarı Kadri Efendi'den gelen bir mektup her şeyi değiştirir.

Bir sene kadar önce karısı Hediye'nin yakalandığı zatürreenin tedavisi dolayısıyla, Beyazıt'taki bir sarraftan, babadan kalma evi rehin ederek aldığı yüz elli lira borcun vadesi gelmiştir. Bu parayı tedarik edecek durumda olmayan Hulki Bey, uzun bir nefis mücadelesinin ardından, yazıcısı Prodromos (Hulki Bey'in eli ayağı durumundaki Karamanlı Rum) aracılığıyla ömrünün ilk rüşvetini alır. Telgraf havalesiyle gönderilen yüz elli liradan başka Hulki Bey'in cebine yüz elli lira daha girmiştir. Bu yalnızca bir başlangıçtır; şube reisi ve yazıcısı yeni rüşvetlerle zenginleşmeye devam ederler. Sonunda Prodromos, yüzbaşısını askerlikten ayrılarak İstanbul'da ticarete atılmaya ikna eder.

Galata'daki İstikamet Hanının üçüncü katını yazıhane olarak kiralayan Hulki Bey, çok geçmeden, görünürde yardımcısı, gerçekte ortağı olan Prodromos sayesinde hayal ettiğinden fazla para kazanmaya başlar. Bir zamanların şerefli zabiti şimdi bir vurguncu, bir harp zenginidir. Bu arada Estekzade Mahallesindeki baba evini, annesinin ve karısının muhalefetine rağmen terk ederek Ayaspaşa'da bir apartman dairesine taşınır. Yavaş yavaş da Beyoğlu'nun kadınlı erkekli toplantılarına katılmaya başlar. "Akşamları geç vakit, yazıhanesinden çıkarken, han kapısının önünde, biri diğerinin üzerine kıvrılmış, mütekabilen nefesleriyle ısınmaya çalışan, açlıktan gözlerinin etrafı matemi birer hale ile gölgelenen, sıska, mariz çocukları, altın saplı bastonunun ucuyla itip," bir zamanlar Fehim Paşa'yı taşımış arabasına kurulmakta, yanında Prodromos olduğu halde, Beyoğlu'na çıkmaktadır. Bu arada zaman zaman kendi düşünceleriyle romana girmekten hoşlanan Ercüment Ekrem Bey'in Beyoğlu'na nefreti sonsuzdur:

> Bütün memalik-i garbiyenin [Batı memleketlerinin] matmah-ı enzarı [bakışlarının yöneldiği yer] olan, cihanı kana boyayan muharebatın [savaşların] onda dokuz gizli veya aleni, yegâne sebebini teşkil eden, emsalsiz güzel İstanbul şehrinin yakasında, Beyoğlu müstekreh bir leke teşkil eder.

Şarkla garbın bütün çirkinliklerini, fazayihini [rezilliklerini], ve yalnız bunları bir arada cem eden bu belde-i levs ve fesat [pislik ve fesat beldesi], yine o şark ile o garbın gayrimeşru münasebatından doğmuş guya bir piçtir.

Kendilerini in'am eden [nimetlendiren] elleri öperken ısırmak mutadı olan ekser sekenesine [sakinlerine] ne şarklılar şarklı, ne de garplılar Avrupalı der. Onların ismi beynelmilel alem olmuş bir tabir ile "levanten"dir ki, bizler "tatlı su Frengi" diye tercüme ederiz.

Mülga hukuk-ı düvel kitapları "haymatloz-vatansız" diye tasnif ettikleri kavim işte bunlar olsa gerek. İçlerinde namuslu, sadık, vefakâr olanı yok değildir. Fakat pek çokları vicdan yerine cüzdan ve kese taşırlar ve bu cüzdanlarının içinde daima iki, bazen üç, hatta dört pasaportları vardır.

Mabudları para ile kuvvettir. Herhangi bir mücadelede galip geleni en evvel alkışlayan onlar, mağlubu en evvel tekmeleyen yine onlardır. Yaşadıkları muhitten çıkmazlar, ayrılamazlar. Ceplerinde pasaportunu taşıdıkları devletlerden biri onlara, herhangi bir sebepten dolayı arz-ı ihtiyaç etse, o pasaportu derhal –fakat, ilerde lazım diye muvakkaten– ketm ile [gizleyerek] diğerini ibraz ederler. Her türlü tekâliften [yükümlülükten] muaf ve müberradırlar. Cihan harbine her kavim yüz binlerce kurban verdiği halde onların burnu bile kanamadı.

Mümkün mertebe rahatsız olmadan, sıkılmadan, üzülmeden başkasının sofrasından mütenaim olmak [nimetlenmek] âdetleridir ve şüphesiz ki bu suretle gayet rahat yaşarlar.

İstanbul'u vakit vakit sarsan ihtilaller, sekenesini kasıp kavuran zulüm devirleri, Beyoğlu'nu zerre kadar müteessir etmemiştir.

Beyoğlu! Mücahidin-i Fatih'in ahfadından [Fatih'in mücahitlerinin çocuklarından], zamanla tedricen ahz-i sar etmek [intikam almak] üzere Bizans tarafından an-kasdin [mahsus] İstanbul'da

bırakılmış bir mikroptur. Bu mikrop dahi, dört yüz bu kadar senedir harikulade bir azim ve sebat ile ifa-yı vazife ederek bir karha-i âkile [genişleyen yara] suretinde daire-i tahribatını tevsi etmiş [genişletmiş] ve saadet; servet; kuvvet; sıhhat; hulasa bir kavmin esbab-ı azametini tehyie ve teşkil eden [büyüklük nedenlerini hazırlayan ve oluşturan] esbab ve avamil [nedenler ve amiller] namına İstanbul'da ne var, ne yoksa yemiş bitirmiş; bugünkü inhitatı [çöküşü] o ihzar eylemiştir [hazırlamıştır].

Payitahtın o asırlarca iddihar edilmiş [biriktirilmiş]; dillere destan olmuş; muhteşem; muazzam servetleri; konaklar; yalılar; mücevherler; nadide pırlantalar; tabur bozan yakutlar, kubbeli zümrütler, kangal kangal inciler, hep Beyoğlu'nun doymaz bıkmaz olan gayya-yı şehvetinde [şehvet kuyusunda] kaybolup gitmiştir.

Beyoğlu'nun faaliyet-i ıdlalkâranesi [yoldan çıkarıcı faaliyetleri], devletin başında gavail-i mühimme [önemli büyük dertler] bulunduğu zaman tezayüd eder [artar]. Çünkü o vakit, kendisine vasiyet edilmiş gaye uğrunda bezl-i gayret ve o nisbette çok semere elde elde etmek içih zemin müsaittir.

Öyle zamanlarda vicdanlar daha kolay satın alınabilir ve işe yarar; servetler kolay kazanıldığı için çabuk israf edilir; asâb müteheyyic [sinirler ayakta] bulunduğu cihetle ahlak meyyal-i sukut [düşmeye eğilimli] olur. Beyoğlu bunları bilir ve ona göre ağlarını kurar. Kumarhaneler, fuhuşhaneler, gazinolar, kafeşantanlar, her cinsten sefahat yuvaları yerden bitercesine çoğalır. Bu tuzaklara gafilane tutuldunuz mu arz-ı muhabbet eden edenedir. En hususi hizmetlerinizi dostça (!) kabul ederler. Ailelerinin, kadınlarının, kızlarının harim-i aguşu [kucağı] size ahbapça (!) küşadedir [açıktır], fakat!...bir kere de düştünüz, bir daha toparlanmamak üzere yuvarlandınız mı? Veyl size! İsminiz gasıp, zalim, düşman-ı ırz ve namus olur ve sizi, ancak yine onlara kıyasen tanımış olan yabancılar bunun bir hakikat olduğuna kanidir.

İşte bunun için daima enzar-ı beşerde [insanlığın gözünde] siz kabahatli olmaktan kurtulamazsınız...

Beyoğlu, Hulki Bey'i de ağına düşürmekte gecikmez. Prodromos'un kendisine peşkeş çektiği güzel İzmaru'ya tutulması, sonun başlangıcı olur. Boşadığı karısı Hediye ile birlikte annesi de evi terk eder. Bir süre sonra Prodromos da kendi işini kurmak üzere Hulki Bey'den ayrılır. Esasen işten anlamayan Hulki Bey, borsada oynamaya ve kaybetmeye başlar. Nikâhına aldığı İzmaru'ya tutkusu ise sürmektedir. Pangaltı'ndaki Estekzade Hanını ve bütün gayrimenkullerini İzmaru'nun üzerine geçirmekte sakınca görmez. Hulki Bey'de paralar suyunu çektikçe Ayaspaşa'daki apartmana daha sık gelmeye başlayan Prodromos ile İzmaru mercimeği fırına vermişler, onu apartmandan kovmanın yolunu aramaktadırlar. Prodromos'a güvenmeye devam eden Hulki'ninse hiçbir şeyden haberi yoktur. İflasın eşiğinde "müteredditi, gayri iradi" yaşamakta, olayları akışına bırakmış görünmektedir.

Taşkışla'nın aşağısındaki bostanlarda bıraktığımız Hulki Bey, akşama doğru bedeni yorgun ve dimağı hasta bir halde Ayaspaşa'daki evine dönüyor. Hizmetçiden karısı İzmaru'nun Mösyö Prodromos ile gezmeye çıktığını öğreniyor. Bir saat kadar sonra bir arabadan inen İzmaru ile Prodromos merdivenlerden çıkmaya başlıyorlar. Hulki hiçbir özel maksadı olmaksızın apartmanın kapısını açıp bekliyor. İzmaru'nun hararetli bir ifade ile bir şeyler söylediğini, arkasından derin bir öpücüğün şapırtısını duyuyor. Apartmanın kapısına ulaşan karısını büyük bir öfke seli içinde saçlarından yakalayarak içeri sürüklüyor. Korkudan bayılan karısını yerde bırakarak, bir daha geri dönmemek kararıyla kapıyı vurup çıkıyor.

Bu karar onun gönlüne ferahlık vermiştir, ancak nereye gideceğini, ne yapacağını bilmemektedir. Doğru Yol'un (İstiklal Caddesi) "çılgın bir sevinçle hâlâ çırpınmakta olan ahalisi" arasından

geçer, Yüksekkaldırım'ı iner, Karaköy Meydanını da geçerek kendini Köprü'nün üzerinde bulur.

> Burada durdu. Bir geldiği cihete bir de karşıda zi-vakar [vakarlı] bir heykel-i ıstırap gibi, sakin, azametli duran İstanbul'a baktı. Pek bariz bir tezat teşkil eden bu iki muhtelif manzara yine biçare Türkün kalbini yeis ve nevmidi [pişmanlık] ile doldurdu.

Bu sırada bir intihar buhranı geçirir. Kendi nefsinden ve kendi gibilerden o derece nefret etmektedir ki, parmaklığın üzerinden denize atlamak, suların içerisine gömülmek isteğini duyar. Sonra Eminönü'ne doğru yürümeye başlar. İstanbul sokakları sessiz ve tenhadır. Bu caddelerde Beyoğlu'nun küstah nümayişlerinden eser yoktur. Gönlündeki acılığın bir parça eksildiğini hisseder. Ayakları onu, doğup büyüdüğü yere, Estekzade Mahallesine götürür. Geceyi Estekzade Muhtarı Kadri Efendi'nin evinde geçirecek, ertesi gün boşadığı karısı Hediye ile nikâh tazeleyecek ve yeniden baba evine yerleşecektir. Artık güvenli sulardadır: "Hulki ferahla karışık bir memnuniyet duyuyordu. Ah! Bu temiz yürekli, hayırhah din kardeşleri, Prodromos ve emsalinden ne kadar da bambaşka idi. (...) Şimdiden sonra ne iyi bir ömür sürecekti." *Gün Batarken*, Hulki'nin evinde geçirdiği ilk günün akşamında, çöken İmparatorluk için gözyaşı dökerken sona erer:

> Gün batıyordu. Şems-i âfilin hunin şuaatı [sönen güneşin kan rengi ışıkları] kubbelerin, beyaz minarelerin, servilerin arasından, erimiş altın gibi akıyor.. Zi-haşmet [haşmetli], parlak bir günün eşyaya son yadigârını bezl ediyordu [saçıyordu].
>
> Birdenbire Hulki'nin zihnine yine elim düşünceler hücum etti. Batan bu gün sanki altı buçuk asırlık bir kavmin bütün mazi-i şaşaadarını [parlak geçmişini] birlikte sürüklüyordu. Bu mülahaza eski askerin yüreğini yaktı.. Yaktı.

Karşı tarafta, katil, nankör, sefil Beyoğlu, Prodromos'ları, İzmaru'ları ile şehrayinine hazırlanıyordu.

Güneş ufukta kayboldu. Yalnız semada kızıllıkla memzûc [karışık] güzel bir morluk, hazin bir renk kaldı. Eyüp cihetinde mezarlıkların üzerinden bir alay karga havalandı. Minarelerden yükselen ezan sesleri bir müddet semada çınladı. Sonra şehir yine derin bir sükûna daldı.

Güzel bir gün tarihe mal olmuştu.

Hulki, güneşin battığı taraftan şimdi gözlerini ayıramıyordu. Son ışıklar da bütün bütün kaybolunca gönlünü istila eden yeis ve nevmidînin zebunu olarak, mukaddes vatanın kendi ve kendi gibiler yüzünden, nabe-hengâm [zamansız] gurub eden şems-i talii [talihinin güneşi] için, hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Ancak yas tutmak için fazla zamanı olmayacaktır.

ERCÜMENT EKREM TALU: KAN VE İMAN

Ercüment Ekrem Talu'nun –*Gün Batarken*'in devamı niteliğindeki– *Kan ve İman*'ının dikkat çekici yanı, Mütareke'nin bütünüyle Müslüman bir muhitte bir ölçüde *Gün Batarken*'den tanıdığımız, "Senelerden beri mümin, mütevekkil, yoksul" Estekzade Mahallesindeki yansımalarını konu almasıdır. Yazar, önce bu muhiti tanıtır:

> Estekzade mahallesi... İstanbul'un yangın ve işgal gibi iki müthiş afetin tesiratından masun kalmış kenar bir semtidir. Onun için, oradan gelip geçenlere pek munis görünür. Temizdir, şirindir, sakindir. Orada ne büyük büyük binalar, ne geniş caddeler, ne de süslü kadınlar görürsünüz. Evlerin hepsi ahşap, hepsi eski, sokaklar dar, fakat temizdir. Ve bu temizlik her şeyde hissolunur. Belediyenin süpürgesi deymeyen eğri kaldırımlarda, kapıların önünde oynayan basma entarili çocuklarda, bir kenardan öbür kenara ihtiyatkâr adımlarla geçen kedilerde, evlerin pencerelerindeki beyaz patiska perdelerde, abani sarıklı bakkalın, başı sikkeli attarın, sırtı haydarili kahvecinin dükkânlarında, pek nadiren sokakta tesadüf edilen kadınların kıyafetinde, hep halisiyetine halel gelmemiş muhitin nezafeti [temizliği], paklığı ayândır.

Estekzade mahallesi güzeldir. Fatih'ten sonra hayli yürüdükten, dolambaçlı yollardan geçerek Sultan Selim'e doğru gidildikten sonra sağa kıvrılan bir yokuşun üst başı bu mahallenin mebde-i hudududur. Buradan itibaren hepsi az veya çokça bahçeli, şehnişinli, cumbalı, ekserisi boyasız, bazıları aşı boyalı, eski fakat temiz, vazi [alçak] fakat şirin evler; çardaklı bir kahve; bir iki ufak dükkân; kısa bodur minareli, sevimli bir mescit; yanında bir mekteb-i sıbyan ve nihayette de bir iki bostan, bostanlara varmadan evvel de küçücük, değirmi, metruk bir kabristanın yola nazır cephesinde, eshab-ı hayrın yediyle [hayır sahiplerinin eliyle] yeşil boyası birkaç kere tazelenmiş iri kavuklu bir mezar varıdır. Burada Fatih-i Kostantiniyye'nin gaza yoldaşlarından hüviyeti meçhul bir zat yatar. Mahalle halkı, bunu, babadan oğula intikal eden bir itikatla evliyadan addederler. Gerçi kerameti zahir olmamıştır. Fakat evliyadan addedilmesi için Fatih'le birlikte küffara karşı mücahedede bulunmuş olması kâfidir. Aynı zamanda büyük küçük, bütün halk indinde, mahallenin bu âna değin harikten [yangından] masuniyeti bu zatın orada medfun bulunmasına atfolunur. Herkes bu makama karşı son derece riayet ve hürmet gösterir. Mahalle bekçisi her akşam kandili yakmak, arada bir mezarın çatlaklarından fışkıran yabani otları temizlemekle mükellef olduğu gibi, çoluk çocuk önünden geçerken, durup birer Fatiha okumayı ihmal etmezler.. Bazen duvarların dibinden bir gölge gibi süzülerek, takunyalarını takırdata takırdata hızlı adımlarla geçen soluk yüzlü bir kadın mezarın yanına kadar sokulur, titrek elleriyle, parmaklığın demirine bir iplik, bir bez parçası bağlar ve yine geldiği gibi gider. O biçarenin muradı hemen husul bulmasa bile, o andan itibaren gönlü müsterihtir. Gurbetten dönecek yolcuyu, hastası için gelecek ân-ı şifayı, ailenin maişetine biraz vüsat bahşedecek hadiseyi artık iman ve tevekkülle günler, aylar, belki senelerce bekleyecektir. Ahalideki bu iman sebebiyledir ki buraya fenalık, zaruret, sefalet girmemiştir. Estekzade mahallesinde işret meçhuldür. Bunun yerine ibadet kaim-

dir. Lakin öyle bir ibadet ki suri [biçimsel] değil, ufacık mescidin içerisini beş vakitte dolduran temiz cemaat, secde-i rahmana kapandığı zaman, kapıdan bakan herhangi bir yabancı bu cemaatten bargâh-ı kibriyaya [Allah'ın huzuruna] doğru bir buy-ı iman [iman kokusu], bir nur-ı aşk-ı ilahi yükseldiğini hisseder.

En büyüğünden en küçüğüne kadar, bütün Estekzadelilerde, mahallelerinin bu ismet ve akidesini muhafaza için sanki hafi [gizli] fakat çok azimkâr bir ittifak mevcuttur. Yabancıya ev satmak veya kiralamak hususlarında pek müşkülpesendane ve mü-şikâfane [kılı kırk yararcasına] hareket ederler. Hele küffarı [kâfirleri] semtlerine yanaştırmazlar. Her yerde pişdar-ı mekr ü fesat [hile ve fesadın öncüsü] olan Karamanlı bakkal buraya sokulamamıştır.

Yine bu mahalleye şüun-ı cihan [dünya olayları] aksetmez. Etse de gecikir. Gazeteler ahlakı fesat eder diye, nadiren okunurlar. Kahvehaneleri bir mecma-ı zürefadır [zariflerin toplanma yeridir]. Her biri sıra ile bir mevzu tutturur, onun üzerine saatlerce mübahaseler cereyan eder. Bu mevzular ekseriyetle eski zamana, tarihin efsane kısmına aittir. Batından batına devredilmiş bu malumatı ihtiyarlar gençlere ibret olsun diye naklederler. Sonunda, hep fazl ve ahlaka dair nasihatlarda bulunurlar. Arada sırada menakıb-ı vatanperverane dahi anlatılır. Süleyman Paşa'dan Gazi Osman Paşa'ya kadar Türklüğe şan vermiş, ehl-i vatanın menkıbeleri, bizim bilmediğimiz tafsilatıyla, hep o sevimli kahvenin, yazın yeşil çardağı, kışın da isli tavanı altında, babadan oğula, oğuldan toruna naklolunmuştur.

Memleketin hayatı üzerinde pek fazla müessir olan vukuat, bu mahallede her yerde olduğu gibi heyecan husule getirmez. Felaket tevekkülle, beşaret tahmîd [müjde şükür] ile karşılanır. Her hadise Cenab-ı Hakkın kârıdır; onun izni ile olur; (bu) felsefe mahallenin ahlakına, asabına, hayatına hâkimdir.

O ufacık Estekzade Mescidi ibadet saatlerinde dolar. Yedi, sekiz

yaşındaki çocukları, ak sakallı dedeleri beş vakitte buraya getirip din ile, iman ile, fazail-i Ahmediye ile istînâs ettirirler [Peygamberin faziletleriyle tanıştırırlar].

Mahallede dedikodu azdır ve ehemmiyetsiz şeylere inhisar eder. Ahlaksızlık hele hiç yoktur. Bütün halk bir tek ailenin efradı gibi olduğu için kimsenin kimsede gözü yoktur.

Burada İslami bileşeni ağır basan bir hayat tarzının (bazılarına göre "milli hayat"ın ta kendisidir) tasviri yapılmaktadır. Recaizade Mahmut Ekrem'in bütünüyle Batılı bir çevrede yetişen oğlunun bu tarz bir hayatı (ki hiçbir yerde ve hiçbir zaman bu saflığıyla var olmamıştır) idealleştirmesi, Mütareke dönemi aydınları arasında oldukça yaygın olan bir ruh haliyle, uzak düştüğü asıl kitleyle bütünleşme özlemi biçiminde ortaya çıkan bir tür "gerileme"yle açıklanabilir...[1]

[1] Yakup Kadri'nin, Eskişehir önünde şehit düşenlerin ruhları için Ayasofya, Bayezid ve Şehzade camilerinde okunan mevlitlerin ertesi günü, 8 Nisan 1921'de *İkdam*'da yayımladığı "Camilerde Mevlit" başlıklı yazısı bu ruh halini yansıtan tipik bir örnek olarak dikkat çekmektedir: "Dün birdenbire kendimi o heybetli cemaatin arasında bulur bulmaz sandım ki yeniden hayata doğuyorum. On yaşımdan otuz iki yaşıma kadar geçirdiğim meşum bir devrin bütün tesiratı ve bütün intibaatı birdenbire üstümden sıyrılıverdi; sanki bu devir bir kâbustu ve ben birdenbire bu kâbustan uyanıyordum. Gençliğimi dolduran bütün o şüpheler, tereddütler, imanın zayıf düştüğü o buhranlı anlar, birtakım sahte ve müfsit bilgilerden hasıl olma şeytani irfanın sıtmaları hepsi, hepsi bu mabedin havası içinde, bu cemaatin hararetinde eriyordu. Ağır bir hastalıktan sonra nekahat devrine girmiş bir hasta gibi idim. Hayatı, aydınlığı büsbütün başka bir lezzet, başka bir iştiyakla görüyor, hissediyordum. Meğer senelerden beri aradığım halas ve selamet yolu, senelerden beri özlediğim hakikat ne kadar yakınımda imiş. (...) Rabbime bin kere hamd ü sena olsun ki, dünden beri hakikat ve selametin 'bir cami ile bir cemaat' haricinde bulunmadığını biliyorum." (Kaplan vd, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Mustafa Kemal*, s. 534-7)

Mütareke haberinin Estekzade Mahallesine ulaşması, romanda şöyle hikâye edilir:

Bir akşam, Hacı Receb'in damadı, tahsildar Necati Efendi, elinde bir gazete ile geldi ve dükkânının önünde ecza kutularının tozunu üflemekle meşgul olan attar Hasan Dede'ye ilk müjdeyi verdi:

"Yakında Şemseddin geliyor.. Artık kavuşacaksın.. Mütareke olmuş" dedi. İhtiyar derviş, işine devam etmekle beraber, gözlerini muhatabının gözlerine dikti:

"Gerçek mi?" diye sordu; ve biraz sonra ilave etti:

"Elhamdülillah!.."

O gece kahveye getirdiği gazeteyi okuyan Necati'nin etrafına mahallenin erkekleri halka oldular. Muharebenin hitamını, daha doğrusu muhasamatın inkıtaını haber veren fıkrayı tekrar okudular.

Her ağızdan bir mülahaza çıkıyordu. Ekseriyet giden gençlerin avdeti ihtimalinden bahsediyor, yekdiğerinin hesabına seviniyordu. Kahveci sordu:
"Şazimend Hanım'a haber veren oldu mu? Kadın daha dün gece oğlunu düşünde görmüş merak edip duruyordu. Sabahleyin kömürcüde rast geldim de söyledi."

Hep bir ağızdan cevap verdiler:

"Sahi! En önce ona müjdelemeli! Zavallı kadın hepimizden fazla çekti doğrusu!"

Uzunçarşılı Veli Efendi tafsilata girişti.

"Geçen," dedi, "bizimkilere dert yanmış. Oğlandan tamam iki buçuk senedir ne mektup var, ne de bir haber. Seraskerlik kapısına da haber gelmiyormuş. Onların alayı Acemistanda mı imiş, ne?.. Sadık harcanırsa yazık olur."

Birdenbire muhtar sözünü kesti:

"Yazık olan asıl başka şey var. Sen bunu dinle Veli Efendi!"

Tahsildar, şimdi yüksek sesle mütarekenin şartlarını okuyordu. Kahveyi bir mezaristan sükûtu istila etti. Herkes muazzam Türk devletinin ferman-ı idamını dinliyordu.

Her biri şeref ve haysiyet-i milliyemizi tokatlayan ahkâm-ı mütareke [mütareke hükümleri] ve muhtemel sulh şartları okunup bitince hepsi mebhut ve mükedder [şaşkın ve kederli] biri birinin yüzüne baktı. Felaket-i milliyenin acısı, dönüp gelecek olan beş genci, Şazimend Hanım'ı, oğlu Sadık'ı, her şeyi unutturmuştu.

Herkesin çehresinde aynı alaim-i yeis ve ıstırap [yeis ve ıstırap alametleri] belirdiği için, kimse kimseden bir cümle-i tesliyetkâr aramadı. Hiç ağız açmadan, en evvel ihtiyarlar kahveyi terk etti. Sonra diğerleri çıktı.

Mütareke'yi izleyen günlerde şehre egemen atmosfer, yazarın bakış açısıyla verilir:

Beş on divanenin rey-i hoduyla [kendi oyuyla] nefsine rağmen zorla sürüklendiği harbiumumi badiresinden kurtulmuş olduğuna sevinmek isteyen halk, bu sevinci yirmi dört saat kadar dahi duyamadı. Ok yaydan çıktıktan sonra, arslancasına müdafaai nefs etmiş olmasını medeni milletler affolunmaz bir cinayet addediyorlardı. Sine-i vatanda beslenmiş solucanlar birer yılan kesildi. Velinimetlerine karşı en siyah, en müstekreh zehirleri saçmaya başladılar. Ekmeğini yedikleri kapıları eşiğine varıncaya kadar yıktırmak, Türk'ün nam ve nişanını ortadan kaldırmak için her vasıtaya müracaat ediyorlardı. Pek az evvel memleketi terk eden Almanların koynundan çıkan karıları, kızları o yakın maziye sühuletle [kolaylıkla] veda ederek şimdi yeni nüvazişlere [okşayışlara] arz-ı vücut ediyorlardı.

Payitaht iki kısma ayrılmıştı. İstanbul vakar ve tevekkülle ıstırabını gizliyor, Beyoğlu çılgın, riyakâr bir sevinçle çırpınıyordu. Ancak İstanbul'un bu vaz-ı vakurunu [vakur duruşunu] ahali-

nin aczi ve meskenetine hamlediyorlardı. Bunun için o âciz ve miskin mahluklara, önüne gelen hakaret savuruyor, o mahluklar da bu küstah mütecavizleri Cenab-ı Hakkın adaletine havale ediyor, sabrın sonu zafer olduğunu biliyor ve Allah'ına, Peygamber'ine, dinine sığınıp ferdanın [yarının] doğmasını bekliyordu.

Ordu terhis edilmektedir. İstanbul'da her gün birçok aile sevinirken, birçok aile de üzüntülü bir bekleyiş içindedir. Bu arada Estekzade Mahallesinden askere alınan gençler de –Şazimend Hanım'ın oğlu Sadık dışında– dönmüşlerdir. Bundan sonra İzmir'in işgaline kadar oğlu Sadık'ı bekleyen kederli Şazimend Hanım'ın çevresinde mahalle hayatından kesitler verilir. İşgalin Estekzade Mahallesinde de kendisini hissettirdiğini, Şazimend Hanım'a dert yanan attar Hasan Dede'den öğreniyoruz:

> Senin dünyadan haberin yok. Biliyor musun şurada, İstanbul'un göbeğinde neler olup bitiyor? İngilizler daha bu sabah, benim kırk yıllık tertemiz dükkânıma geldiler. Aptes alırken kapının eşiğine su döktüğümü bahane ederek, ölürsem cenazem ortada kalmasın diye biriktirip sakladığım beş on kuruşu ceza diye elimden aldılar.

Öte yandan:

> Hissiyat-ı milliyeyi her gün biraz daha fazla rencide ederek tevessü eden [genişleyen] düşman işgali çarnaçar tahammül olunan müzmin bir illet, yahut vücuttan ihracı müşkül serseri bir kurşun mahiyetinde idi.
>
> Mütareke ile beraber devrilen "İttihat ve Terakki" binasının enkazı üstünde yerleşmeye çalışan bir sürü ahmak, haris, arsız, vicdansız herifler, çerden çöpten kurdukları temelsiz hükümet barakasında, kahve peykesinden, kumar masasından, daha kenar ve daha aşağılardan toplama tarafdaran [yandaşlar] ile mukadderat-ı milleti idareye kalkışmışlardı.

Sefine-i devlet [devlet gemisi] naehil kaptan elinde kalmış, her taraftan birden saldıran kin ve intikam dalgaları arasında muttasıl çalkanıyor, batmak tehlikesine maruz bulunuyordu. Bu gemiden ziyade, kendi canlarını, mevkilerini kurtarmak, istikbalde refah temin etmek için, onu idare edenler mütemadiyen gemiyi parçalıyor ve bu parçaları köpürmüş ummana atıveriyorlardı.

Kendisine isnat olunan cürmü kabul ve itiraf ederse mazhar-ı af olacağını zanneden cebin [korkak] ve ahmak maznunlar gibi, hâkimlerinin huzurunda zelilane yaltaklanarak her isnadı kabul eden ve idame-i ikbale ve yalnız buna çalışan bu müstekreh mahluklar hal ve kalleriyle, kendi hempalarından gayri, bütün Türk ve hatta İslam âleminin nefretini celbediyorlardı.

Zamanın hususiyetini ve memleketin bulunduğu vaziyeti kale almayan Avrupa: "Milletler layık oldukları hükûmetlere nail olurlar" düsturuna nazaran bu müdiran-ı umurun acz ve meskenet ve zaaf ve zilletini bütün Anadolu ve İstanbul halkına teşmil ederek Türk devletini(n) peyderpey ortadan kaldırılmasına uğraşıyorlardı.

Bir sabah, devletlerin inzimam-ı muvafakatıyla, Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri haberi İstanbul'da top gibi patladı.

Hiç şüphe yok ki bu işgal keyfiyeti halkın her türlü hakarete derece-i tahammülü iyice anlaşıldıktan sonra vuku bulmuştu. Fakat bu sabır ve tahammülün de bir haddi vardı. Bu yeni darbe dolu kadehi taşıran damla tesirini yaptı. Türk milleti ta Erzurum sınırından Edirne serhaddine kadar hiddetle, nefretle titredi. Artık bıçak kemiğe dayanmıştı. Ne olursa olsun bu silleyi hazmetmeyecek, isyan edecek, uğraşacak, didinecek, İzmir'in gitmesiyle beraber tehlikeye giren istiklalini ya kurtaracak veyahut ölecekti.

Memleketin her tarafından İstanbul'a protesto telgrafları yağıyor, İstanbul halkı her türlü tazyike rağmen, dava-yı hak için miting-

ler akdediyordu. Birdenbire nümayan olan bu eser-i hayat ecanibi [yabancıları] şaşırtmıştı. Bu millette böyle isyan edecek kadar kan unmamışlardı, çünkü başında bulunanların damarlarında kandan eser görmemişlerdi.

Bu işgal gününün akşamında Estekzade Mahallesini büsbütün uhrevi bir sükûn bürümüştür. Neşesizliği, ruhsuzluğu ile henüz içinden cenaze çıkmış bir evi andıran kahvede ihtiyarlar peykelerin üzerine bağdaş kurmuş, gençler bir kenarda toplanmış, ağızlarını açmadan oturuyorlardır. Birdenbire kapı açılır, kahveye pek nadir olarak çıkan emekli yüzbaşı Hulki Efendi (*Gün Batarken* romanının kahramanı) içeri girer ve Yunanlılara karşı savaşmak üzere İstanbul'dan ayrılmaya karar verdiğini bildirir:

Düşündüm, taşındım.. Burada oturmayı, bu zelil, sefil hayata katlanmayı erliğime yediremedim. (...) Nereye mi gideceğim? Beni kaderim hangi tarafa sevk ederse.. Vaktiyle senelerce Rumeli dağlarında Bulgar çetelerini kovaladım. Bu takip ettiğim insanlara biz eşkıya diyorduk, fakat eşkıya değillerdi. Adam soymak, çapulculuk etmekten çok yüksek, bambaşka gayeler peşinde koşarlar, kanlarını dökerlerdi. Onların yılmaz, bıkmaz, usanmaz azim ve metaneti sayesinde biz Makedonya'yı kaybettik, fakat büyük bir ders aldık. İşte ben bugün, o aldığım dersi tatbike gidiyorum. Siyaset boş lakırdı! Dünyada yalnız bir tek hakikat var. Kuvvet! İnsanların hakk-ı hayatını temin eden kuvvet! Bu kuvveti de vücuda getiren azimdir. Rumeli yakasına sallarla geçip Viyana kapılarına kadar zaferden zafere koşan Türk milleti o vakit ki şevket ve azametini efradının azmiyle temin etmiştir. Bugün bu aczimize rağmen o aynı azme sahip olursak vallahi ve billahi yine kurtuluruz!..

Hasan Dede de, askerden henüz dönen oğlu Şemseddin'le birlikte ona katılacağını söyler:

Evet ben!. Bu yaştan sonra!.. Niçin şaşıyorsunuz? Bu yaman şartlarla İstanbul'da yaşamak benim için imansız ölmekle birdir. Ci-

had, eli silah tutana farzdır. Bu, yaşla mukayyet değil ya? Dölüm yok, döşüm yok.. Bir Şemseddin bir de ben. Çocuk gelince emelim hacca gitmekti. Dükkânı zaten bırakıp çekilecektim. Kâbe yolları kapalı... Araya kâfirler girmiş. Hiç olmazsa o yolları açmak isteyenlere yardım ederim de, ehl-i imana hizmet yolunda şehit olurum. Bunu da Cenab-ı Hak bana sevap yazar.

İleriki sayfalarda askerden hâlâ dönmeyen Sadık'ı, annesi Şazimend Hanım'ın yanı sıra hasretle bekleyen başka bir kadının, sevgilisi Leman'ın varlığını öğreniyoruz. Ve geriye dönüşlerle bu aşkın hikâyesini okuyoruz. Nihayet Sadık gelir ve ayağının tozuyla Anadolu'ya geçer. Bu kararı fazla bir tereddüt geçirmeden verir. Yazar da bu konuda fazla bir ayrıntı vermez. Bu adeta doğal bir şeydir. Yaradılışı ve yetişmesi gereği Sadık'ın başka türlü davranması imkânsız gibidir. Sevgilisine veda ederken söyledikleri açıklayıcı olabilir: "Sizi belki meyus ediyorum. Size hiç kimseyi tercih etmemem lazım gelirken vatanımı sizden yüksek tutuyorum. Fakat, ne yapayım? Hissiyatıma galebe edemiyorum." Bundan sonra yazar, Sadık'ın, Yüzbaşı Hulki'nin, Hasan Dede'nin ve oğlu Şemseddin'in Batı Anadolu'daki çetecilik faaliyetlerinin hikâyesine geçer. Bu arada Sadık'ın annesine yazdığı bir mektup dolayısıyla, kısa bir süre için Estekzade Mahallesine ve Mütareke İstanbul'una döner. Şazimend Hanım'ın Leman'a, sevimli bir Türkçeyle yazdırdığı cevabi mektupta şunları okuruz:

Bana Yunanlıların zalimliğini yazıyorsun. Burada da İngilizler az mı zalimlik ediyorlar? Ümmet-i Muhammed'in evladını millici diye toplayıp toplayıp bilmem nerelere sürüyorlar. Topunun gözleri kör olsun inşallah! Millici iseler onlara ne oluyormuş sanki!. İmam Efendi geçende geldi de söyleyiverdi. Bu firavunlarla bizden de birlik olanlar varmış. Ben ummuyorum pek ama, Müslümandan da böyle zulüm yapan varsa Cenab-ı Hak imanla ölmeyi nasip etmesin. Bak sen de mektubunda söylüyorsun... Demek ki doğru. Yalan olsa hiç ta oralarda duyar mıydınız? Bun-

dan on beş gün kadar evvel Halim Ağa'nın torunu Hüseyin de sizin olduğunuz yere kaçtı. Gece yarısı evlerini bastılar, aradılar, taradılar. Halim Ağa evde dul kızıyla yalnız oturur bilirsin. Evleri de üç odalıdır. Öyle iken, izbandut gibi dokuz herif birden gelip etrafını kuşatmışlar. Hepsi süngülü, tüfekli, palalı, loververli imişler, az kalsın ihtiyara selamünkavlen geliyormuş. Bu gâvur kısmı bu kadar korkak olduktan sonra sizin işiniz çabuk biter evladım. Onların gücü burada bize yetiyor. Muhtar Kadri Efendi anlattı: Herifler, kendilerinin İstanbul'da bulunmalarına kimse aldırış etmiyor diye, hiddetten ne yapacaklarını şaşırmışlar da, halka kendi kuvvetlerini zorla anlatmak için batası zırhlılarını şirket vapurlarına selamlatıyorlarmış. Sakın bunlara ehemmiyet veren var da onun için yazıyorum zannetme. Hepsinin foyası üç günde meydana çıktı. Bizim işimiz kul ile değil Allahla. Cenab-ı Hak vakit ve saatini bilir. Ne zaman takdir ederse, biz alayını karşımızda maymun gibi oynatırız.

Bu mektup daha yola çıkmadan, Leman da hastabakıcı olarak ulusal harekete katılmak üzere evini terk eder. Yazar bundan sonra İstanbul'a ve Estekzade Mahallesine geri dönmez. Yalnız Sakarya sonrasında, ülkenin durumunu genel olarak değerlendirirken İstanbul'a da değinir:

Ehl-i Salib'in baziçesinden [Haçlıların oyuncağından] başka bir şey olmayan sultana, o sefil bendegânından ibaret olan hükümet erkânına, o hain sultan ile o erkânı satın almakla koca bir milleti, hem de Türk milletini ezmiş olduğunu zanneden murdar bir düşmanın süngülerine rağmen İstanbul şehrinin necip evladı, Anadolu'nun yüksek kalpli, yüksek ruhlu yavrularına silah, para, cephane, kuvvet yetiştiriyor, iman telkin ediyordu.

Adı bir Ermeni sarrafın tarihte ibka-yı nam etmesine vesile olan Galata'daki mahut "Arapyan" hanı[2] her gün dolup dolup boşalı-

[2] Galata'da Kemankeş Caddesindeki Arapyan Hanı, İngiliz zabıtasınca kullanılıyordu.

yor, halbuki oraya her giren sanki daha fazla bir şevk, gönlünde daha kavi, daha esaslı bir kin ile çıkıyordu.

Bir ihtişam-ı mağrur ile yatan zırhlıların arasından, Boğaz'ın mavi suları üzerinden sanki bir seyr-i istihzakâr ile süzülerek geçen takalar her gidişte Anadolu'ya mütehassir [hasret çeken] İstanbul'un gönlünü, ruhunu, hissini, fikrini, maddi manevi yardımını taşıyordu.

HALİDE EDİP ADIVAR: ATEŞTEN GÖMLEK

Ateşten Gömlek'te değişik, anlatılması zor bir hava var; sanki her şey üsluplaştırılmış gibi... Bu belki bir ihtiyat zabiti olarak katıldığı Sakarya Savaşı sonrasında, Ankara Cebeci'de bir hastane odasında kafasında bir mermiyle, bacakları kopmuş bir şekilde yatan bir hariciye memurunun, Peyami'nin hatırladıkları oluşundan.

Cevdet Kudret'in, Kurtuluş Savaşı romanlarının en güzeli olarak nitelediği *Ateşten Gömlek*'in ilk dört bölümü İstanbul'da geçer. Romanın başlıca kahramanlarını; Peyami'yi, Cemal'i, İhsan'ı, Ayşe'yi orada tanırız. Roman Mütareke'yi önceleyen günlerde, Bulgarların mütareke imzaladığı haberinin İstanbul'a ulaştığı gün başlar. İstanbul bir harp sahnesi gibidir, İngiliz uçakları şehri bombalamaktadır. Peyami, bir subay olan akrabası Cemal'le dostluğunu bu günlerde geliştirmiş, Cemal'in yine bir subay olan arkadaşı İhsan'ı da bu günlerde tanımıştır. Hemen her gün beraberdirler. Cemal ve İhsan, akşam Peyami'yi Babıâli'den almakta, Sirkeci lokantalarından birinde biraz rakı içtikten sonra Köprü'yü birlikte geçmektedirler. Peyami Mütareke'den birkaç gün sonrasını hatırlar:

Ne iyi hatırlarım. Mütarekeden birkaç gün sonra üçümüz Babı-

âli'den beraber indik. Sokaklar o kadar sessiz, herkesin yüzünde kendini ta içine çekmiş öyle somurtkan, öyle ketum bir şey var ki! Halk o kadar harpten bıkmıştı. Niçin şimdi sevinmiyor? Harpte akan beyhude kanları mı, yoksa Mütarekenin İstanbul'da karıştıracağı, saçacağı dahili çirkefi, deşilecek eski, kokmuş yaraların akıtacağı cerahati mi düşünüyor?

O akşam rakı içmeden geçtik. Birbirimize bir şey söylemeden yürüdük, yürüdük, tam Beşiktaş Sarayı'nın önünde; mavi denizin üstünden azametli, kocaman demir zırhlıların geçtiğini gördük. (...) Sahile beyaz köpükleriyle gelen firuze gibi yeşilimtrak ve hain rengi ile Boğaziçi suları üstünden, artık düşmanımız olmayan muzaffer ecnebi bayraklı demir zırhlılara baktık. Ne kadar ağır ve uzun geçiyorlar.

Mütareke sonrasında bütün İstanbul'u saran propaganda faaliyetinin merkezlerinden biri de Peyami'nin birlikte yaşadığı annesinin Şişli'deki evidir.

Propagandayı milli derdimizin en büyük devası telakki ediyorduk. Buna Babıâli'nin köhne daireleri, hatta şehzadeler ve padişah bile inanmış, İttihatçı, İtilafçı bütün bir millet propagandaya atılmıştı. Titreyerek hatırlarım. Dünyanın bütün insanlığı birdenbire alnımıza kötü, karanlık bir damga yapıştırmıştı. Ermeni kıtalini yapan ve medeniyet düşmanı Almanlarla teşrik-i mesai eden medeniyet düşmanları bizdik. Zalim, barbar ve insaniyetin ortadan kaldırması lazım gelen insanlar bizdik. Bizde yeis filan yoktu, çocuk gibi yepyeni, taptaze ruhlarımızla medeni dünyanın bu fikrini tashih etmeye karar vermiştik. Zalim olmadığımızı, söylenen şeylerin yalan olduğunu ispat eder etmez, Avrupa hakkımızı teslim edecekti.

Bütün Darülfünun gençliği, birçok zabit, Türk Ocağı bu propaganda faaliyeti ile meşguldür. Peyami, Cemal, İhsan hep bu faaliyetin içindedirler. Yalnız "ırkan Türk olmadığını Mütareke'den

sonra gelen bir nevi ilhamla anlayanlar" bu faaliyete katılmamaktadırlar. Onlar Ermeni ve Rum kardeşleriyle beraber başka bir propaganda oyununun içindedirler. Şişli hanım propagandasını "Rodoslular" yönetmektedir. Bunlar lisan bilirler, alafrangadırlar. Bunların önde gelenlerinden Salime Hanım şiddetle ve samimiyetle bir İttihatçı düşmanıdır. Bu Şişli kadınlığı Köprü'nün öbür tarafında faaliyet gösteren İstanbul kadınlığıyla rekabet halindedir. Köprü'nün öbür tarafında daha genç, daha yeni bir kadın unsuru, Darülfünunlular, muallimeler, genç şaireler çalışmaktadır. Darülfünun salonunda, Türk Ocağında fesli çarşaflı sürekli bir faaliyet vardır. Fakat ne yapsalar, hepsi, Şişli tarafı için "yaya ve alaturka"dır. Bütün Şişli, Salime Hanım başta olmak üzere, İstanbul kadınlığının yapacağı propagandaya darbe indirmek için hazır beklemektedir. İstanbul kadınlığı ne zaman sefaretlerden birine bir muhtıra verse, Şişli kadınlığı "En köhne hariciye memuru hanımlarından en şık ve en iyi Fransızca söyleyenlerine kadar mükemmel bir muhalif heyetle" muhalif bir muhtıra vermektedir. Şişli kadınlığı arasında ecnebi unsurlar boldur. İstanbul kadınlığı ise sefaretlere muhtıra götürmenin dışında yabancılarla pek temas etmemektedir.

> Ne samimi, ne garip ve ne yepyeni bir İstanbul gençliği hasıl oluvermişti. Bu gün bakıyorum da Ali Kemal Bey'in makalelerini yaşayan Salime Hanım'la memleketin muazzam davasını nutukla, içtimayla halle kalkışan saf çocukları o kadar muhabbet ve şefkatle düşünüyorum ki... O zaman güler: "Bundan bir şey çıkmaz" derdim. Halbuki bu mizahi bir resmigeçit gibi başlayan İstanbul propagandasından ne kanlı ve ne muazzam bir sahne çıktı.

İzmir'in işgalinden sonra romana yeni bir kahraman, Cemal'in kız kardeşi Ayşe ("İzmir Kızı") katılır ve romanın gidişatına egemen olur. İzmir'in işgali sırasında kocası ve çocuğu öldürülmüş, kendisi de elinden yaralanmıştır. Bu korkunç olayı daha sonra şöyle anlatacaktır:

Haydutluğu alkışlamadığı için işte namuslu bir adamı parçalıyorlar, bir sürü Yunan askeri onu kendi kapısının önünde bağırarak, söverek parçalıyorlar. Sırf eğlence için beş yaşında bir çocuğa nişan alıyorlar. Zavallı yuvarlak küçük mahluk! Siyah gözlerinde yaşlar kurumadan kalbinden vuruldu, nişan o kadar iyi alındı ki, küçük dudaklarından "anne" diye bir şikâyet bile çıkmadı.

Ayşe İstanbul'a ünlü Sultanahmet Mitinginden bir gün önce gelir, Peyami ve arkadaşlarıyla birlikte mitinge katılır. Romanda Sultanahmet Mitinginin ayrıntılı ve son derece etkileyici bir anlatımı yer almaktadır. *Ateşten Gömlek*'in Peyami'sinin gözünden baktığımız Sultanahmet Mitingi, Halide Edip Hanım'ın anılarındaki[1] Sultanahmet Mitingi tasvirinden kesinlikle daha etkileyicidir.

O gün asıl Türkiye'yi ben ilk defa gördüm. Karanlık bir sır olan İstanbul'un arkası, asıl mahalleleri ağzını açmış, sükkânını [sakinlerini] dökmüştü. Birçok ihtiyar kadın, birçok ihtiyar erkek gördüm. İstanbul'un abus, sâmit [sessiz] ve korkunç ihtiyarları! Arkalarında hangi zamana ait olduğu bilinemeyen garip setreler, redingotlar içinde hafif, buruşuk boyunları yükseliyor, gözlükleri altından yaşlar beyaz sakallarına alenen akarak ağlıyorlar. İpekli bol çarşafları içinde buruşuk yanaklarına yaşlar akarak nineler geliyor. Sarılı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerinin oyaları görünen küme küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız ihtilalinde Versay'a hücum eden kadınlar alayının tablosu gibi o kadar çok kadın var ki! Hiçbiri ne önünü ne arkasını görüyordu. Hamal ile genç münevver, Karagümrüklü işçi İstanbullu kadınla yüksek ökçeli süslü genç kadının omuz omuza, yüz yüze geldiği bir gündü. Derinliği görülemeyen meydanda müthiş bir insan denizi derin ve sedasız uğultusuyla akıyor, akıyor, yalnız çok kesif olan ortası kımıldamıyordu. Bütün

[1] Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 31-5.

bu canlı deniz üstünde Sultanahmet'in beyaz minareleri, hapishane binası yüzüyor gibi yükseliyordu. Binaların üstünden caminin avlusundaki ağaçlardan salkım salkım insan kitleleri sarkıyor, bunun üstünden beyaz minarelerden uzanan siyah bayraklar bazen halkın başına bazen beyaz güvercin bulutlu mavi göğe uçuyordu. Sultanahmet bahçesinin parmaklıklarına dayanmış, dişsiz ağzı açık, fersiz gözlerinden sürülmüş tarla gibi buruşan yanaklarına akan gözyaşlarıyla beraber bağıra bağıra ağlıyordu. Ayasofya menfezinden giren herkes uçuşan Osmanlı bayraklarını siyah görünce dudaklarından bir feryat, kısılmış bir hıçkırık fırlıyordu. Gözleri sürmeli olduğunu en boyalı genç kadınlar bile unutmuş, bütün boyaları yanaklarından yaşlarla akıyordu.

Biz büyük bir gayretle kalabalığı yardık. Almanya imparatorunun çeşmesinin basamaklarına çıkmak, oradan nutukları dinlemek istiyorduk. Bu kapalı, sert ve sıkı kalabalık ileriye akan zabit ve askerler alayına yol açıyordu. Bunların hep malul askerler olduklarını, kiminin tek bacaklı koltuk değnekli, kiminin bir kolu kesik, kiminin iki gözü kapanmış topal bir arkadaşa tutunarak yürüdüklerini gördüm. Kendimin henüz manasını anlamadığım bu büyük sarsıntıyı, bu kalp ve dimağ zelzelesini en çok onlar anlamıştı. Hepsi itina ile giyinmiş, tıraş olmuş, hepsi dini bir ayine gider gibi sessiz ve başları önde idi. Biz nihayet çeşmenin basamaklarına eriştiğimiz zamandı. Derin bir tekbir sadası bütün insan denizinin sathını titretti. Aşağıdan, yerin altından gibi pes bir ses dalgası emsalsiz mütehakkim bir güzellikle uzarken yükseklerden siyah bayrakların beyaz minare direklerinden daha tiz, daha yanık ve daha taze sesler ihtirasla, isyanla, fakat tatlı ve öldürücü bir güzellikle ta Marmara'ya yayılıyordu.

Daha sonra Ayşe'yi, Salime Hanım'ın, Peyami'nin annesinin salonunda düzenlediği bir toplantıda görürüz. Ayşe, "Samimi bir nedamet olursa belki İngiltere affedebilir" diyen bir İngiliz gazetecisine, Mr. Cook'a cevaben "Ah mösyö, İngiltere'ye kendimizi

muhakkak affettireceğiz" diye söze başlayan Salime Hanım'ın sözünü keserek "İngilizler aflarını talep edenlere versinler" der.

> Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün bize silahlarımızı bıraktırdınız. Bugün memleketimize hırsızları katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri hırsızları, tarihi bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir'i kan ve alev içinde bıraktınız.

Bu konuşmanın ardından "Bana bir İzmir kızını dinlettiniz, teşekkür ederim," diyerek Salime Hanım'la birlikte çıkan Mr. Cook'u yolcu eden Peyami, döndüğünde askerleri Ayşe'nin sandalyesi etrafında diz çökmüş, "İzmir Kızı"na kılıçlarını adarken görür ve İhsan'ın kısık sesini duyar: "Her azamız kopuncaya kadar İzmir yolunda kılıçlarımızı kınına koymayacağız."

Bu olaydan sonra Salime Hanım, kocasının dostları Peyami'nin annesinin salonunu birer birer terk eder. Peyami'nin annesi, Ayşe'nin varlığından rahatsızdır. "Bir daha kan sergüzeştine milleti atacak hiçbir şeye taraftar olmadığını, ihtiyarlığında evi ve şahsı hakkında velvele istemediğini," söylemektedir. Hele Şişli hayatında mevkiini kaybetmeye, salonunun bir merkez olmaktan çıktığını görmeye hiç tahammülü yoktur. Bu durumu sezen Ayşe, Gedikpaşa'da bir eve taşınır.

Öte yandan İstanbul'da garip bir ihtilal havası esmektedir. Herkes İzmir hailesinin içine gitmek istemekte, herkes gidebilecek vasıta, kendisini gönderebilecek bir merkez aramaktadır. Muharrirlerle konuşmak, çay ziyafetlerinde propaganda yapmak yalnızca mekteplilerle Şişlili hanımlara kalmıştır. Bu arada Cemal ve bazı genç subaylar Anadolu'ya geçerler. İhsan, arkadaşları öyle uygun gördüğü için İstanbul'da kalmıştır. Daha sonra o da onları izler.

1920 Martına gelindiğinde, Anadolu'daki Ulusal Hareket ete kemiğe bürünürken İstanbul'da tehlikeli bir hava esmektedir: "İngilizlerin İstanbul'u işgali ağızdan ağıza söyleniyordu. Meclis

kendini emin bulmuyor, Padişahın oyunu anlaşılmıyordu. Hep filan gün filan papaz yahut filan paşa Saray'ın arka kapısından girmiş çıkmış, İngiliz Sefareti kâtiplerinden Mister filan Şişli'de siyasi beyanatta bulunmuş gibi dedikodular vardı." İstanbul'un resmen işgalinin ayrıntılı bir tasvirini, Ayşe'nin Peyami'ye yazdığı bir mektupta okuyoruz:

> İstanbul iki gündür zavallı İzmir gibi. On altı salı sabahı İstanbul garip bir hisle uyandı. Sokaklarda mütemadi ayak sesleri, telaş, gidiş gelişler, fakat kimse konuşmuyor. İstanbul'un bu kadar sustuğunu bir de miting günü görmüştüm. Fakat o gün havada korku yoktu. Salı günü öyle tutulmaz, melun bir korku hissi vardı ki. Saat dokuzda Zeynep geldi. Gece yarısı işgal başlamış olduğunu sabahleyin İngilizlerin kafile kafile insanları muhafaza altında yürüterek zırhlılarına taşıdıklarını, Hilaliahmer'i basıp hayli tahribat yaptıklarını ve Nuruosmaniye'de Esat Paşayı tahkirle hatta geceliği ile götürdüklerini hafif de yaralı olduğunu söyledi. Sokaklarda alay alay İngiliz askeri dolaşıyordu. Başımı örttüm, Zeynep'le beraber ne olduğunu anlamak için sokağa çıktım, Harbiye Nezareti'nin meydanında üniformalarıyla büyük küçük rütbeli bütün nezaret zabitanı ayakta duruyorlar. İstiklalimizin bir nevi alemi [simgesi] olan Harbiye Nezareti kapısından İngiliz bahriyesi giriyordu. Ne hicap, ne zilletle dolu bir gün. Mutlak ayakta bekleyen bu zabitler bir gün bu zillet ve hakaretin hesabını sormalıydılar. Çünkü şimdiye kadar daha küçük şeyler için kaç defa dövüşmüşlerdi.
>
> Bunlar arasında tanıdığım var mı diye baktım. Uzaktan Haşmet Bey'i görür gibi oldum, fakat kalabalığa girmek kabil değildi. Arkadan Darülfünunun önünden geçtim. Direklerarası'na doğru sokaklarda küçük kan izleri vardı. Bir hamala sordum. Gözleri kan içinde, bıyıklarının telleri ayağa kalkmış etrafına bakınıyordu. Onuncu fırkada nöbet bekleyen neferleri İngilizler süngülemişler, içeriye girmiş yatakta uyuyan muzıkalı neferleri de birer

birer yatakta vurmuşlur. Kapıda nöbetçi İngilizlere "yasak" demiş. Sadece nöbet beklediği yerden sağ iken düşman geçirilmez olduğunu her Türk askeri gibi o da biliyormuş. Ben orada iken tahta tabutlar içinde İstanbul'un ilk istiklal şehitlerini defnetmeye götürüyorlardı. Yere yatıp kan izlerini öpmek istedim. Öyle azîm ve güzel bir şeydi ki! O gün Yusufpaşa'daki ders verdiğim eve kadar gittim. Sokaklar perişandı. Birçok evlerden İngiliz neferleri girip çıkıyorlardı. Benim ders verdiğim eve bitişik bir evin kapısının üstü delik deşik. Evde yalnız kadın olduğu için kapıyı açmaya korkmuşlar. Muharebe oluyor gibi hücumla, ateşle içeri girmişler. Evde beş altı yalnız genç kız varmış, feci şeyler olmuş. İstanbul da zavallı İzmir'in akıbetine benziyor. Minarelerde karayözler var. Sokak içlerinde tahliye ettirmek istedikleri eski İstanbul evlerinden kadın figanları duydum. Dinledim korkudan ziyade isyanla haykırıyordu.

Ertesi gün İngilizler, Ayşe'den de evini boşaltmasını ister:

Nihayet bizim eve de geldiler. Çarşaflandım, kapıyı açtım. Bir Ermeni tercüman, bir küme İngiliz askerine tercümanlık ediyor. Ağzı kulaklarına kadar açık, öyle muzaffer sırıtıyor ki, zavallı uşak Ermeniyi, hatta bize isyan ederken severdim, fakat İngilize uşaklık ederken küçük bir şey!

"İngiliz askeri evinizi istiyor, hemen çıkmalısınız," dedi.

Benden korku ve isyan bekledi. Taş gibi idim. Kapıyı açtım, bir şey söylemeden yukarı çıktım, bir bohça yaptım, çıktım, yürüdüm.

Yersiz kalan Ayşe, herşeye rağmen halasının evine dönmeyi düşünürken, tesadüfen Cemal'in arkadaşlarından mülazım Seyfi'yle karşılaşır ve onun Üsküdar'daki, mezarlıklara yakın ücra bir köşedeki evine gider. Burası Anadolu'ya geçişin başlangıç noktalarından biridir. Çok geçmeden Ayşe, Peyami ve Seyfi de Anadolu'ya geçerler.

SALAHADDİN ENİS ATABEYOĞLU: ENDAM AYNASI

> Haydarpaşa rıhtımına ayağını attığı zaman gayri ihtiyari yüreği çarpmıştı. Ömründe üçüncü defadır bu şehre kavuşuyordu; ilk defa köyünden geldiği, ikincisi Çanakkale'den mecruh [yaralı] olarak avdet ettiği [döndüğü], üçüncüsü de işte askerlikten terhis edildiği bugün. Buradan ayrılalı seneler geçmiş olmasına rağmen İstanbul hâlâ kendisi için aynı sima idi. Uzaktan narin boyunlu minareleri, kurşun kubbeleri, dağınık manzarasıyla gözlere eski bir rüya tatlılığıyla çarpıyor idi.
>
> Yalnız bu şehrin eski simasını değiştiren hadise, tertemiz terk ettiği bu toprakların bugün birçok ecnebi askerleriyle dolu olması, o güzel deniz üstünde bir sürü düşman donanmalarının bulunması idi. (...) Ne kadar elim ve acı idi ki senelerce uğrunda kan dökerek ömür tükettikleri bu memleket, artık bu kanlara rağmen bu feci ve acı akıbete maruz olmaktan kurtulamamıştı.

Endam Aynası'nın kahramanı Mahmut, cepheden döndüğünde bu duygular içindedir. Bu şehri terk etmeden önce adım başında rastladığı ecnebi askerleri, adım başında gözüne çarpan şapkalı, yaygaracı kalabalıklar onu rahatsız eder. Sirkeci'de bir otele iner, kendisini birkaç ay geçindirecek kadar parası vardır. Savaştan önce vekilharçlığını yaptığı Kasım Paşa'nın konağına gi-

decektir, ancak asker elbisesiyle dolaşmak istemediğinden önce bir kat elbise almak ister. Elbiseyi bir Türkün, olmazsa bir Yahudinin mağazasından almak istemektedir. Bu maksatla vekilharçlık yıllarından tanıdığı Yahudi bir elbisecinin Galata'daki mağazasına gider. Ancak mağazanın önüne geldiği zaman duraklar, mağazanın üst katından bir Yahudi ve bir İtalyan bayrağı sarkmaktadır. İçeri girdiğinde, Haynaçi Efendi, selamına soğuk bir şekilde karşılık verip işine devam eder.

> Mahmut hususuyla Rumun ve Ermeninin küfran [nankörlük] ve hıyanetini kabul etmekle beraber, Yahudinin küfran ve hıyanetine tahammül edemiyordu. Harp senelerinde Türk kanının oluklar gibi Çanakkale'de, Galiçya'da, Makedonya'da, Irak'ta, Erzurum'da aktığı senelerde cephe gerisinde en fazla rahat eden bu milletti. Hepsi birer suretle birer yere ilişmişler, hepsi birer suretle harbin şedaidinden [sıkıntılarından] uzak kalarak ceplerini doldurmuşlardı.

Haynaçi Efendi, işler açıldığı için memnundur, gelenler zengindir ve bol para harcamaktadırlar.

> Bu adamların gelişinden yalnız biz değil sizler de kazandınız. Onlar geldi de siz Türler de ekmek yerine mısır sapı, Kağıthane toprağı yemekten kurtuldunuz.
>
> (...) E, ne yaparsın, düşmez kalkmaz bir Allahtır. Türklerin yazılmış alınlarında bunların olacağı... Ne diyelim, Allah başka keder, musibet vermesin. E, bundan sonra Türkler de ağızlarını açacaklarına açsınlar gözlerini, görsünler olan işleri. Anlasınlar dünya kaç karıştır, kaç bucaktır.

Yazar, Mahmut'un gözüyle bize ilginç bir Galata tablosu çizer:

> Galata baştan başa renk renk bayraklarla donatılmıştı. Burada bu toprakların öz sahibi Türklerden maada her milletin bayrağı vardı ve bu bayraklar dükkânların kepenklerinden ve evlerin pencerelerinden kaldırımlara kadar uzatılmıştı. Caddeler de bayrak-

lar gibi rengârenk üniformalı ecnebi askerleriyle dolu idi. Kimisi bir simitçinin etrafına toplanmış, tablasını yağma ediyor, kimisi elini leblebicinin sepetine uzatarak oradan birkaç avuç almaya uğraşıyor. Birkaç kırmızı fesli "negro" simsiyah yüzlerinde bembeyaz dişlerini göstererek yiyecek gibi gelene geçene bakıyorlardı. Ötede alayıvala ile bir araba, kalabalığı yararak geliyordu: İki bahriye neferi bir paytona kurulmuş, üçüncüsü araba hayvanlarından birinin sırtına atlamış, arabayı sürmeye çalışıyordu. Arabadaki neferlerden birisi Kömürcü Sokağının kösnük metalarından yarı çıplak bir kadını kucağına oturtmuş ve diğeri aynı sınıftan bir kadını omuzlarına bindirerek sarkan bacaklarından yakalamış, naralar atarak, şarkılar söyleyerek geçiyordu.

Medeni galipler mutat nezahet ve zarafetleriyle barbar Türklerin şehirlerinde eğleniyorlardı.

(...) Bu cadde dünkü Galata Caddesi olmaktan çıkmış, büyük ve vâsi bir umumhane halini almıştı. Garptan Şarka medeniyet meşaleleri getiren ecnebi askerleri umumhane sokaklarındaki evlerin çatıları altında cereyan eden hayasız manzaraları o evlerin sakf [çatı] ve duvarlarından çıkararak bir gaseyan ve müzahrefat [kusmuk ve pislik] yığını ortasında kimi takla atarak, kimisi sıçrayarak, kimi dört ayak üstünde yürüyerek, hulasa muhtelif şekillerde tamim-i medeniyet [medeniyet yaymak] ve barbar Türkleri temeddün etmek [medenileştirmek] zahmet ve külfetini ihtiyar ediyorlar idi.

Her dükkân bir bar manzarası halini almış ve her dükkânın içi dışı –Türk bayrağı hariç olmak üzere– yerlere kadar sarkıtılan muhtelif bayraklardan maada on sekiz buçuk milletin hükümdar ve başvekillerinin resimleriyle donatılmıştı.

Alman ve Avusturya askerlerinden edindikleri dölleri kürtajla karınlarından kazıtan yosmalar şimdi lokantadan bara çevrilmiş dükkânların kapılarında yeni yeni öğrenmeye başladıkları İngi-

lizce, Fransızca, İtalyanca cümlelerle müstahlis [kurtarıcı] askerleri çağırıyorlardı.

Mahmut, Kasım Paşa'nın Fatih'teki konağına gittiğinde, Kasım Paşa'nın öldüğünü ve mirasçılarının konağı sattıklarını öğrenir. Paşa'nın ailesi hakkında bilgi almak için başvurduğu mahalle bakkalı Yuvan Usta, dükkânını mavi beyaza boyamıştır.

Ömründe Rumca su istemesini bilmeyecek kadar Rumluktan uzak kalan ve öz Türk mahallelerinin harimine kadar sokularak bütün müşterilerini Türkler teşkil eden, damar ve iliklerinin içinde cereyan eden kanın bütün mevaddını [maddelerini] Türk ekmeğine medyun [borçlu] olan Hacı Yuvan bile yeni cereyana tabiiyetle dükkânını mavi beyaza boyamış ve bu küstahlığı öz Türk mahallesinin hariminde irtikâp etmekten çekinmemişti.

Mahmut, yerini Hacı Yuvan'dan öğrenerek, Kasım Paşa'nın öteden beri ilgi duyduğu kızı Nebahat Hanım'ın Şişli'deki apartmanına gider ve vekiliumur olarak işe başlar. Nebahat ve çevresindekiler, yazarın ifadesiyle bu "sözde münevver ve sözde güzideler," müstevlilerin işbirlikçisi değillerse de, ülkenin içine düştüğü "elim ve feci" duruma kayıtsızdırlar. Yazar, Mahmut aracılığıyla, dönem romanlarının hemen hepsinde görülen İstanbul-Beyoğlu karşıtlığı çerçevesinde, onları şöyle niteler:

Filhakika harpten dönüp geldiğinde bıraktığı İstanbul'u yangın enkazı halinde târâc ve perişan bulmuştu. Şehrin bütün fukara semti delik deşik olmuştu. Buna rağmen Galata, Beyoğlu, Şişli bünyelerine yeni binalar ilave etmiş, ve ağlayan İstanbul'un karşısında bütün bu kozmopolit semtler, boz yüzlü, samit [sessiz] ve yüksek duvarlı binalarıyla acı bir istihza halinde dikilmişlerdi.

Harbin acı günlerinde ağlayan o taraf, gülen bu taraftı, lakin bugün de vaziyet aynı idi. Mütareke'nin bu acı günlerinde İstanbul ketum bir matem içinde susarken, karşı yaka denilen bu semt ve onun güzide ve münevver denilen bu sınıftan bir kısmı bugün

> düşman zabitleriyle tanışmayı şeref addediyor, mensup olduğu millete karşı küfür ile mukabele etmeyi icab-ı medeniyet sanıyordu. Onların nokta-i nazarına göre Türk ahmaktı, Türk budalaydı, Türk gayri medeni idi, hulasa Türk bu mağlubiyete kesb-i istihkak etmiş ve ceza-yı amelini çekmeye hak kazanmıştı.
>
> Harbi bu sınıf anlamamıştı ve harbin imtidâdı müddetince her ev üç beş kurban ve cenaze verdiği halde bu sözde münevver ve sözde güzide sınıf matem önünde kulaklarını tıkayarak açlıktan ölenlerin huzur-ı ıstırabında dişlerini karıştırırlarken, sefalet yüzünden feda ve ifna edilmiş namus ve hüviyetlerin karşısında kaba kaba esneyip gerinerek vakit geçirmişti. Matemi çeken bedbaht Anadolu, zavallı Türk ve Müslüman İstanbul'du.

Yazar bu "sözde yüksek ve münevver" zümreye öfke ve nefretini fırsat buldukça tekrarlar.

> Muhakkak olan nokta şu idi ki, memlekette kendilerini halktan ayrı ve yüksek bir sınıf ad ve halka doğru inmeyi bir kabalık farz eden ve memlekette öbek öbek yükselen sefaletlerle, memleketin yaşadığı tarihi haileye karşı kulaklarını tıkayıp gözlerini kapamakla mukabele eden bu zümre için yegâne mesele sadece çeşit çeşit fuhuş ve sefahat ve rezail tarzları düşünerek tatbik etmekten ibaretti. Bunların etraflarına avuç avuç israf ve ibzal ettikleri paraların üzerinde ne alınlarından dökülmüş bir ter damlası, ne de şahsi saylarından [çabalarından] küçük bir damga vardı. Hepsi tevarüs edilmiş, yahut gayri meşru vesaitle kazanılmış paralarla bu sefahat ve rezail âlemlerini idame ediyorlar idi.
>
> (...) Mahmut görüyordu ki içinde yaşadığı âlem baştan başa çamur ve levsle [kirle] doluydu. Muhat olduğu [kendisini çevreleyen] insanlar yalnız yiyip içmekten ve eğlenip gülmekten başka bir şey bilmeyen hayasız, ayyaş, bedmest, sefih bir sürü idi ki hepsi "kibar ve münevver tabaka" namı altında yaşıyorlardı.

> Dün açlıktan sokaklarda insanların sinekler gibi öldüğü devirlerde kübera dalkavukluğu ederek, devir meddahlığı yaparak, muhat oldukları umumi mateme bigâne yaşayan ve her biri birer suretle asker kaçağı olan bu vatansız sürü, bugün de istilaya uğrayan bu vatanın muvacehe-i ıstırabına lakayt ve hissiz bulunuyor, hatta bununla iktifa etmeyerek Fransız medeniyetinden, İngiliz adaletinden, İtalyan zarafetinden tumturaklı iltifat ile bahs ediyordu.

Bunlardan Jülide:

> Mağlubiyet şayanı memnuniyet bir şey olmamakla beraber meşhur Fransız marka lavantaların piyasada mebzulen bulunması Jülide'nin nokta-i nazarına göre mağlubiyetin acılarını tadil etmekte idi. Senelerden beri hasret kaldığı Fransız marka lavantalara, losyonlara, tırnak cilalarına, pudralara kavuşmuştu.

Yine bu çevreden Sami Bey:

> Sami Bey kuvvetli bir İttihatçı olmasına rağmen haiz olduğu elastikî kabiliyet sayesinde Mütareke devrinin icap ettirdiği vaziyete geçmekte zerre kadar müşkilat çekmedi. Onun nazarında bayrağın, milletin manası yoktu. Elverir ki hayatı hoşça geçirmeli idi. İşte mesela İngiliz zabitleriyle, Fransız zabitleriyle tanışmıştı. Hatta geçen gün tanışmış olduğu İngiliz miralayıyla birlikte İngiliz karargâhına ait otomobille Beyoğlu Caddesinden geçerken keyfine payan olmamıştı. Hatta o günden sonra birçok aşinaları kendisine sokularak İngilizlerle görülecek işleri hakkında şefaat ve delaletini bile rica etmişler idi.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi İstanbul'a ulaştığında, caddeler Yunan bayraklarından geçilmemektedir; Rumlar ötede beride öbek öbek toplanarak naralar atmaktadırlar. İşgal altındaki bir şehirde yaşamasına rağmen kendisini bu toprakların sahibi addeden Mahmut, İzmir'in işgaliyle farklı duygular içine girer: "Fakat İzmir'in işgali ilk defa kendisine yetimliğini ihtar ediyor idi."

Nebahat Hanım'ın salonunda İzmir'in işgali tartışılmaktadır:

Mahmut, muhitin meserretinden anlıyordu ki, salonu dolduran bu neşeli kafile İzmir'de olup biten faciadan henüz haberdar bulunmuyorlardı. Onların şu eğlendiği dakikada İzmir kordonlarında kim bilir ne haileler cereyan etmekte ve İzmir'de kaç bin aile ıstırap içinde inlemektedir. Birden kendisini tutamadı

"Haberiniz var mı?" diye heyecanla söylendi... "Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler."

Ve sonra verdiği acı haberin etrafını dolduran insan yüzlerinde bıraktığı intibaı araştırdı.

Şehnaz Hanım gayri ihtiyari olduğu yerden silkinmiş, Cevdet Beyin kaşları çatılmıştı. Sami Bey rakısını kemal-i zevkle dudağına götürmüş, Jale Hanım elindeki elmayı yavaş yavaş soymaya devam etmişti. Vasfiye Hanımla Sevim Hanım ellerindeki bir moda gazetesini karıştırmakla meşguldüler.

Sadece Nebahat Hanım:

"Acaba aslı var mı?" diye sordu.

Öteden Sami Bey atıldı:

"Bunda istigrâb edecek [şaşacak] bir nokta yok. Zaten meşhur mesel değil mi? Veyl mağluplara... Mağlup olduktan sonra bunları tabii telakki etmelidir."

Ve akabinde ilave etti:

"Biz medeniyet âlemine sırtımızı çevirmeye devam ettikçe, bizi, bugün Avrupa'dan Asya'ya attıkları gibi Asya'dan da Orta Asya'ya atacaklar, haydi Turan'a mı, Kıpçak çöllerine mi, Tibet yaylalarına mı, nereye giderseniz gidiniz diyecekler."

(...) Musahabe bundan sonra siyasi zemine intikal etmişti. Nezahat Hanım Amerikan mandasını tercih etmekte, Jale Hanım Amerikalıların iyi giyinmesini bilmeyen bir millet olmaları hase-

biyle Fransız idaresinin Amerikan mandasına müreccah olduğunu iddia etmekte idi.

Sami Bey bu noktai nazarları şiddetle reddetti:

"Asılmak için bile İngiliz ipi... Ben başka bir şey bilmiyorum. Uzağa ne gidiyorsunuz, işte Mısır... Bizim zamanımızda harabe halinde idi, halk aç ve sefildi. Şimdi bir mamure halini almış. Ama siz istiklalden bahsedeceksiniz, değil mi? Azizim bu benim karnımı doyurmuyor. Nerede rahat ve refah varsa ben oradayım."

Vasfiye Hanımla Sevim Hanım bahsin hararetlenmesi üzerine tetkik ettikleri moda gazetesinden başlarını kaldırıp itiraz ettiler:

"Yahu illallah sizin bu siyasiyattan... Evde bu, sokakta bu. Burada da aynı şey, dipsiz kile boş ambar."

Ve Sevim Hanım ilave etti:

"Sanki görüşülecek başka bir şey yokmuş gibi."

Mahmut sadece dinliyor ve kendisini müşkülat ile zaptetmeye çalışıyordu. İhtimal Sami Bey denilen bu herif bir İngiliz casusu idi. Bu hiç de istib'ad edilemezdi [gözden uzak tutulamazdı]. Zira bu adamdan casusluktan pezevenkliğe kadar her şey beklenebilirdi.

Mahmut şaşıyordu: Bu toprak bu kadar mülevves bir adamı nasıl üstünde taşımaya tahammül ediyordu da yarılıp göçmüyordu. Ve Nebahat Hanım böyle bir adamı nasıl kendine muhatap addederek salonuna kabul ediyordu?

Yazar bizi İstanbul'un fukara semtlerinde de dolaştırır. Yabancı subayların davetli olduğu günler, Mahmut, apartmanı terk etmektedir. Böyle günlerden birinde "muhitinin ruhani havası içinde" acılarını hafifletmek üzere Eyüpsultan'a gider.

Yüz paralık zeytin tanesini katık yapmayı bir fedakârlık addeden bu insanlar hayatın ne elim derekelerinde yaşıyorlardı. İşte bu da bir başka hayattı.

(...) Sol taraftaki sırtların ilerisinde, muhteşem, dev cüsse binalar içerisinde ne kadar müreffeh ve sefih bir hayat hüküm sürüyorsa, onlardan yarım saat aşağıda, denizin diğer yakasında bulunan bu sokaklarda da o kadar derin bir sefalet ve ıstırap göze çarpıyordu.

Mahmut'un vatanperverliği tuhaf bir vatanperverliktir. İşgal kuvvetlerine ve onlarla içli dışlı olan kozmopolit muhite derin bir öfke duymaktır. Ancak Anadolu'ya geçmeyi ve İstanbul'da faaliyette bulunan gizli gruplarla ilişki kurmayı düşünmez. Hatta giderek içinde bulunduğu kozmopolit muhitin alışkanlıklarını benimsemeye başlamıştır. Önce apartmanın ziyaretçilerinden Jale ile, daha sonra içten içe sevmekte olduğu Nebahat'la ilişki kurar. İyiden iyiye alıştığı içkinin yanı sıra kokain de çekmektedir. Ancak bir akşam maruz kaldığı bir hakaret Mahmut'ta değişikliğe yol açar. Bir gece yarısı aralarında müstevli orduların zabitlerinin de bulunduğu sekiz on kişilik bir kafile ile apartmana gelen Nebahat'ın kardeşi Şadi Bey, Mahmut'tan Nebahat'ın hanım arkadaşlarını evlerinden alıp getirmesini ister. Bu isteği "Ben pezevenk değilim" cevabıyla reddeden Mahmut, gecenin sabaha yakın bir vaktinde apartmanı terk eder.

Mahmut, bu meselede kabahati müstevlilerde değil, fakat onları salonlarına kabul edenlerde buluyordu.

Mahmut, Türk camiasıyla alakaları sadece isimlerinin Türk isimlerine benzemesinden ibaret olan bütün bu Nebahat Hanımları, bu Şadi Beyleri, Affan Paşa ailelerini, ve saire ve saireyi memleketin hakiki evlatları olmaktan fazla piç bir neslin son münkariz insanlarından addediyordu. Kendilerine aile harimleri açılan bu adamlar ki bu şehrin kapılarından içeri bir düşman olarak girmişlerdir. Bu adamlar ki hâlâ Marmara kıyılarından İç Anadolu'ya kadar yer yer yangınlar ika ederek geçtiği yerleri talan ve tarumar etmekte veyahut edenlere yardımda bulunmaktadır.

Onların bir Yahudinin, bir Rumun, bir Ermeninin evinde bir kabul köşesi bulmaları mümkündü. Fakat Türk çatısı altında buna imkân olmadığını, olmaması lazım geldiğini düşünüyordu.

Bilhassa Mahmut'un en çok müteessir olduğu nokta, bu hainlerin memleketin sözde kibar, sözde münevver geçinen zümresi arasında vuku buluşu idi. Ve acı olan nokta şu ki, harbin musibet ve matem dolu günlerinden daima uzak kalan bu zümre, bugün de memleketin geçirmekte olduğu tarihi felaket-engiz günlerin matem ve ıstırabından uzakta, bifteğini yiyerek, cığarasını tellendirerek, otomobilinde yan gelip barında kabaresinde eğlenerek vakit geçiriyor ve bununla da iktifa etmeyerek üstelik salonlarının kapılarını memleketin bütün muazzezat ve mukaddesatını bir paçavra halinde mahmuzlarına takarak çamurlar içinde sürükleyen düşman zabitlerine açıyorlardı.

Apartmana dönmek istemez, içindeki kalp yarası biraz sükûnet bulduktan sonra geri dönüp dönmeyeceğine karar vermek üzere Beyoğlu'ndaki otellerden birine gider. Hava kararıktan sonra uyandığında, yarası biraz küllenmiş gibidir. Nebahat'la aralarında bir şey geçmemiş olduğunu, izzeti nefsini rencide edenin Nebahat değil, biraderi Şadi olduğunu düşünür. Bununla birlikte maruz kaldığı aşağılık teklif karşısında sessiz kalamamış, Şadi'ye ağır bir şekilde karşılık vermiştir. Bunu düşününce içinin ferahladığını hisseder.

Muhakkaktı ki o, paşazade olmakla beraber azami derecede izzet-i nefisten mahrum bir insandı. Akşam ona söylemiş olduğu ağır sözlere, bir lostracı maruz kalsaydı muhakkakdı ki omuzunda taşıdığı boya kutusunu muhatabının kafasına yerleştirirdi. Halbuki Şadi Bey bu ağır sözlere ve ittihamata [suçlamalara] karşı sadece:

"Ah, bu kafa, bu Türk kafası!.." demekle iktifa etmişti.

Nebahat'ı özlemiştir, rastladığı ilk tramvaya atlayarak Şişli'ye

yollanır. Apartmana geldiğinde Nebahat dışarı çıkmak üzere hazırlanmaktadır. Biraderi Şadi ve arkadaşları onu yeni açılan bir Rus "büvet"ine davet etmişlerdir. Konuşma sırasında Nebahat, Mahmut'a, o tartışma gecesinde kardeşinin onu "Kemalist" olmakla suçladığını söyler:

> Düşün İngiliz zabitlerinin yanında "Kemalist" olmak ne demektir. Mahmut!.. O kardeşim değil neyim olursa olsun itiraf ederim ki yaptığı hareket çok çirkin ve fenadır. Bir İngiliz zabitine hoşlanılmayan bir adam için "Bu Kemalisttir" demek onun hayatıyla oynamaktır. Hem o şımarık çocuk bu ağır ithamla sade seni değil benim de başımı yakacak; bunun farkında değil.

Sonra Mahmut'un bir nutkunu dinleriz:

> Fakat sizin kardeşiniz bir namussuzdur, anlıyor musunuz bir namussuzdur. Bunu size ben söylüyorum. Uşağınız olan ben... Mahmut... Anlıyor musunuz... Evet ben söylüyorum... Bu gece davetli olduğunuz Rus "büvet"inde gördüğünüz zaman ona sözlerimi aynen naklediniz. Mahmut senin için böyle böyle söyledi deyiniz... Belki biraz haysiyeti rencide olur da kızar.
>
> (...) Fakat o bu sözlerime kızamayacaktır. Çünkü eğer kızsaydı dün gece ağır sözlerim karşısında beni dövmeye kalkışırdı. Fakat sadece sükût etti. Demek ki onda karşısındaki insanla cepheden güreşebilecek merdane bir haslet yok. (...) Sizin uşağınızım, fakat haysiyete karşı tevcih edilecek en küçük bir hakarete tahammül edemem. Hele bu hakaret arkasını bir düşman kargâhının duvarlarına dayayan bir insandan gelirse... Eğer düşman cephesinde dökülen kanlar cephe gerisinde hep böyle tufeyliler yetiştiriyorsa bu kan damarlarda taş kesilmeli ve yere dökülmemelidir. Yalnız işin memnun olduğum ciheti, bu aşağı numaralı insanların bizim aramızdan çıkmadığıdır. Bu numaralı insanları yüksek tabaka, yüksek muhit denilen kozmopolit muhit yetiştiriyor. Uzağa ne gidiyorsunuz; daha dün evinize davet ettiğiniz

adamlar kimlerdir. Hatta bu gece davetlerine icabet edeceğiniz insanlar kimlerdir? Onların şu dakikada memleketteki vaziyetleri nedir? Bunları bir kere düşündünüz mü? 336 [1920] senesinde ve sonra Nebahat Hanımın dostlarının isimleri meyanında Mister Tomson'un, Mösyö Jozef'in, Sinyor Alberto Mançini'nin ve nihayet Kirye İstavropolos'un isimlerini (görüyoruz). Bu ne demektir? Siz ki her şeyden evvel bu memleketin kızısınız; babanız bu memleketin adamıdır. Damarlarınızdaki kan, kemiklerinizdeki ilik münhasıran Türk ekmeğiyle yoğrulmuştur. Biraz ıstırap duymuyor musunuz? Kardeşiniz için söyleyecek bir sözüm yoktur. Çünkü o, o kadar yoldan çıkmıştır ki onun bir gün Türk muhiti arasına girmesi kabil değildir. Çünkü, burnuna, gırtlağına kadar hıyanet bataklığına batmıştır; fakat siz, Nebahat Hanım henüz, henüz uçurumun kenarındasınız. Daha onun içine düşmediniz. Eğer siz de o uçurumun içine inerseniz, bir sürü kıtalar kaybeden bu öksüz toprak, evladından bir de insan kaybedecektir. Yazıktır size ve yazıktır memlekete...

Nebahat omuzlarını silkerek cevap verir:

Bunlar güzel sözler... Sadece güzel sözler... Fakat bu sözler insanı eğlendirmiyor... Düşmanlar memlekete girdi ve İzmir elden gitti diye karalar bağlayacak değiliz... Farz et karalar bağladık, bunlar bize elden çıkan yerleri iade ettirecek mi? Ah bu Şark, bu Şark... Ne kadar efsane ve hayal memleketidir...

Haydi, haydi... Şimdi bu hayalleri kafandan çıkar Mahmut... Zaman bu fikirlerin ne kadar boş olduğunu sana anlatacak. Ve o zaman benim sözlerimi tasdik edeceksin. Böyle çürük fikirler, insanın kafasında iki üç gün için yer eder ve sonra tıpkı bir çorap söküğü gibi kendiliğinden çözülür.

Mahmut'un Nebahat'a olan duyguları değişmiştir. Bir zamanlar sesini duymayı bile "bir saadet ve teselli" saydığı bu kadına, şimdi yalnızca "derin ve hudutsuz bir kin ve nefret" duymakta-

dır. Nebahat da Mahmut'a karşı kayıtsızdır. Nebahat Hanım ondan "alacağı usareyi almıştır ve şimdi kendisine yeni yeni erkekler, yeni yeni zevk menbaları aramaktadır." Artık geceleri apartmana sabaha yakın ecnebi karargâhlara mensup bir otomobille dönmektedir. Mahmut kendisine her gün biraz daha yabancılaşan bu apartmandan ayrılarak İstanbul tarafında bir otele yerleşir.

> Kararını vermişti: Bir kolayını bulup Anadolu'ya geçecekti. Kozmopolit bir genç değildi. Fakat Nebahat Hanımın muhiti, Nebahat Hanımın aşkı ona memleket vazifesini ihmal ettirmişti. Nebahat Hanımın muhiti... O bu âlemi bütün fecialarıyla ve iç yüzleriyle biliyordu. Şimdi kendisinde karanlık ve kâbuslu bir rüyadan uyanan bir insan heyecanı hissetmekte idi.

İlişki kurduğu gizli teşkilat aracılığıyla Anadolu'ya geçen Mahmut, hemen orduya katılır ve gösterdiği yararlıklar sonucu bölük komutanlığına yükseltilir. Zaferden sonra İstanbul'a giren ilk birlikler arasında Mahmut'un bölüğü de vardır.

> Uzaktan Ayasofya'nın ve Sultanahmet'in minareleri narin bir hayal halinde göründüğü zaman, Mahmut, gayri ihtiyari gözünün dolduğunu, kalbinin çarptığını hissetti. Kalbi niye böyle çarptı ve gözleri niçin böyle doldu? Bilmiyordu. Mamafih onun gözyaşlarını arkadaşlarından hiçbiri göremedi. Ve o, bir an yüzünü göğe kaldırdı ve gözlerine dolan müteakip damlaları tekrar gözlerine içirdi ve sonra Boğaz'dan kopup gelen serin havayı vapurun burnunda uzun uzun içine çekti.
>
> Şehir baştanbaşa donanmıştı. Vapurlar mütemadiyen düdük öttürüyorlardı. Şehrin koynundan sahillerine kadar gelen bir alkış tufanı uzaktan uzağa işitilen bir ra'd ü berki [gök gürlemesini] andırıyordu.
>
> Uğultu. Uğultu, uğultu!.. İstanbul uğulduyordu. Her pencereden sarkan bayraklar ve rengârenk kağıtlar ulvi bir kızıl dalga

halinde rüzgârlarla sallanıyorlardı. Tophane kulesiyle Tophane Camii arasına gerilen geniş bir Türk bayrağı sabah güneşinden kopmuş bir güneş parçası halinde muallakta duruyordu.

Mahmut düşündü ki bu şehirden Anadolu'ya geçmek üzere çıktığı gün etrafında Türk bayrağından başka Yahudi bayrağına varıncaya her milletin bayrağı vardı. Bugün ise yalnız bir bayrak, yalnız bu toprakların sahibinin bayrağı temevvüc ediyordu.

Kendilerini hamil olan vapur iskeleye yaklaşmıştı. Sahilleri kaplayan insan mahşeri, buradan daha vazıh görünüyor idi. Mütareke'nin kara günlerinde tenhalaşan sokaklarda şimdi kesif bir insan medd ü cezri sanki tıpkı yerden tenebbüt etmiş [bitmiş] bir buğday tarlası halinde dalgalanıyor ve hançerelerden yükselen sesler bir kaya parçasına çarpan müthiş dalgaların seslerini andırıyor idi. Eller sallanıyor, mendiller sallanıyordu.

Mahmut karşılayıcılar heyeti içinde Nebahat Hanım'ın kardeşi Şadi Bey'le Sami Bey'in de bulunduğunu fark eder. Daha düne kadar biri İngiliz karargâhında gönüllü tercümanlık yapan, diğeri İngiliz taraftarlığını her vesile ile açığa vuran bu iki adam başlarına birer kalpak geçirmiş, sağa sola emirler vermektedirler.

Şimdi Mahmut atının üstünde bölüğünün önünde bütün aşina olduğu sokaklardan geçerken etrafından bir alkış tufanı yükseliyor, pencerelerden çiçekler, konfetiler atılıyor, yol kenarına sıralanan kadın erkek, sürülerle insanlar, kimisi sevincinden ağlıyor, kimisi ellerini kaldırarak dua ediyor, kimisi askerlerin ayak bastıkları topraklardan birer avuç alarak yüzlerine sürüyordu. Geçtikleri sahaların alkışları bitmeden vardıkları sahanın alkışları başlıyor, büyük bir gulgule ufuklardan ufuklara aks ediyordu.

Mahmut kıtasıyla Beyoğlu'nun caddesinden geçtiği zaman heyecanı azami haddini bulmuştu. Cadde göz alabildiğine bir al bayrak dalgası içinde idi.

Beyoğlu caddesi ne çabuk da yüzünün düzgününü ve boyasını değiştirmişti. Her penceresinden Yunan bayraklarının, Ermeni bayraklarının, Yahudi bayraklarının, İngiliz, Fransız, İtalyan, hulasa bin bir millete mensup bayrakların sarktığı günler, hatıralardan silinecek kadar uzak değildi. Kezalik müstevli sürülerine ait askerlerin bu caddeden ikide bir boru öttürerek geçtikleri günlerin üzerinden o kadar çok bir zaman da geçmemişti. Fakat Mütareke'nin Beyoğlu caddesi, bir gün içinde bir Türk şehrinin caddesi olmaya, velev ki şeklen, muvaffak olmuştu.

Ordu Taksim'de bir geçit resmi yapacağı cihetle geniş meydan mahşeri bir manzara almıştı. Memedeki çocuklardan iki büklüm ihtiyarlara kadar akın akın gelen halk kesif bir dalga halinde kaynaşıyordu.

Mahmut, bir an Nebahat'ı üstü açık bir otomobilde, ayakta, başını bir şifonla sıkmış geçit resmini izlerken görür. Geçit resmi sonrasında birliğiyle Taşkışla'ya yerleşen Mahmut düşünmektedir:

Bulunduğu odadan bütün Boğaz ve Üsküdar sahilleri görünüyor ve aşağıda deniz dümdüz bir atlas halinde imtidad ediyor idi. Mahmut aşina olduğu bu denize ve bu manzaraya kaç yıldan beri hasret kalmıştı. Bugün bu denizi ve bu manzarayı seyrederken içinde bir inşirah [ferah] ve saadet duyuyordu. Çünkü dün bu denizi ve bu manzarayı esir bir devletin ferdi sıfatıyla temaşa ediyordu; bugün ise istiklalinde kendi kanından da damlalar bulunan hür ve galip bir milletin zabiti ve evladı olarak onu seyretmeye hak kazanmıştı. Bu atlas gibi deniz; ta Adalar'a, Çamlıca tepelerine, Boğaziçi'ne kadar imtidad eden, bu zümrüt gibi, bu cennet gibi bibaha manzara şimdi artık kendisinin öz malı idi.

Nebahat Hanımı gördüğüne memnun olmamış idi. O, mazisine ait olan hatalarını gözü önüne getirerek bugün biraz olsun sıkılmamış mıydı? Sıkılmak, sıkılmak... Bütün bu şeyler onun men-

sup olduğu sözde yüksek ve sözde münevver muhit için boş ve lüzumsuz şeyler değil mi idi?

Bu muhit, onun muhiti, onun mensup olduğu tabakanın muhiti, endam aynasında seyredilen bir vücut halinde tepeden tırnağa kadar Mahmut için malum ve mekşûf [keşfedilmiş] bir âlemdi. Ah, içi diz boyu çamura ve diz boyu levse müstagrak olan, fakat hakikati sema-resid apartman duvarlarıyla örtülen bu âlem bir darbede yıkılmalı ve göçürtülmeli idi...

Mahmut şimdi elleri arkasında, Taşkışla'nın Marmara'ya Boğaz'a bakan penceresinde, vücudunu pencerenin kenarına yaslamış olduğu halde akşamın bir tabaka-i sis ve buhar halinde İstanbul'un üzerine katre katre indiğini seyrediyor ve düşünüyordu.

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU: SODOM VE GOMORE

1920 senesindeyiz. Lloyd George siyaseti bize çoktan yapacağını yapmıştır. Taraf taraf Türk milletinin bütün teneffüs menfezlerini tıkamıştır; İzmir'i bir kanlı et parçası gibi Yunanlıların önüne atmıştır. İstanbul'da işgal kuvvetleri efradının [bireylerinin] halka reva görmediği cevr ve itisaf [cefa ve eziyet] kalmamıştır. Hususuyla bu memleketin münevver ve vatanperver sınıfına karşı ise adeta ilk insanların yırtıcı mahlukata ve ilk Amerika kolonlarının kırmızı derilere tatbik ettikleri "kitlevi imha" sistemini kullanmıştır. Vakıa bu günlerde Türk milletinin hayr-kâr [yararlı] kudretlerini hurdahaş eden bu dişlek siyaset çarkı bir parça durmuş görünüyordu; fakat "namert Albion"un yarına neler hazırladığını kim tahmin edebilir?

Adı dolayısıyla, Filistin'in *Tevrat*'ta sözü edilen lanetli şehirleri Sodom ve Gomore ile Mütareke İstanbul'u arasında bir paralellik kuran bu romanda, bir kısım İtilaf subaylarıyla onların etrafındaki bir kısım alafranga Türklerden oluşan sınırlı bir çevre söz konusudur. Mütareke dönemini konu alan diğer romanlarda şöyle bir görünen İtilaf subayları, *Sodom ve Gomore*'de oldukça ayrıntılı biçimde işlenmiş roman kişileri olarak belirirler: Ancak onları resmi görevlerinin dışında, işgalleri altındaki bir şe-

hirde "hayvani ve süfli" hazlar peşinde koşarlarken görürüz. Çevrelerindeki Türklerse, Berna Moran'ın ifadesiyle "kadını ve erkeğiyle alafranga züppe tipinin vardığı son aşamayı sergilerler. Türk kızları ve kadınları düşman subaylarıyla aşk serüvenleri yaşamak için çırpınırlarken, çıkarlarını emperyalist İtilaf devletlerinin zaferine bağlamış erkekler de her tür rezilliğe hazırdırlar."[1] Kimdir bu insanlar? Romanın kadın kahramanı Leyla'nın babası eski Düyun-ı Umumiye memurlarından Sami Bey, yazarın ifadesiyle "Tanzimat devrinin meydana attığı o biçim alafranga Türklerdendir ki Türkten gayri her milletin kuvvetine inanırlar ve Türkiye'ye ait meselelerin mutlaka başkaları tarafından halledilebileceğine kanidirler" "Her şeyi, her hareketi, her düşüncesi bir gösterişten, bir süsten, bir monden heveskârlıktan ibaret" bir kuşbeyinli, dayısının oğlu Necdet'le nişanlı olduğu halde Captain Read'le flört etmekten geri durmayan Leyla: "Bu genç Türk kızına Türk'ün zaafı gibi Avrupa'nın kudreti de hiçbir şey söylemiyordu. Zira, şimdiye kadar bu iki varlığı birbiriyle mukayese etmeye bile lüzum görmemişti. Onun nazarında İngiltere nasıl tanıdığı beş on İngilizden ibaretse, Türkiye'nin hududu da kendi yaşadığı muhitin hudutlarından daha geniş değildi." Captain Marlow'la eşcinsel bir ilişki kuran Beyoğlu'nun en ünlü kumarbazlarından ve "mahbub-perestlerinden" Atıf Bey. Captain Read ve Captain Marlow'un peşinden boşuna koştuktan sonra yakışıklı Fransız bahriyelisi Forestier'nin kollarında teselli bulan karısı Azize Hanım. Eşcinsel Amerikalı gazeteci Miss Fanny Moore'un sevgilisi Nermin. "İrtibat zabiti" unvanı altında Major Will'in pezevenkliğini yapan "züppe ve sünepe paşazade" Orhan Bey. Bu monden âlemin vazgeçilmez simalarından biri de Lübnan kökenli levanten bir aileye mensup çok çekici bir kadın olan Madam Jimson'dur. Captain Read'in ilk gözağrısı Madam Jimson, daha sonra soylu Fransız zabiti Colonel de Rochepierre ile ilişki

[1] Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, s. 264.

kurar. Bu zincire padişahın yeğenlerinden bir hanım sultan, Şehnaz Sultan da eklenecektir. Captain Read'e Şark'ın esrarlı hazlarını tattıran bu hanım sultan, zaman zaman Major Will'in Yeniköy'deki sefahat yuvasını ziyaret etmekten de geri durmayacaktır.

Leyla'nın nişanlısı Necdet, diğerlerinden farklı olarak Anadolu'da başlayan ulusal harekete ilgisiz değildir. Zaman zaman içinde yaşadığı zilletten kurtulmak, Galatasaray'dan arkadaşı Doktor Cemil Kâmi gibi Anadolu'ya geçmek ister. Ama Leyla'ya olan zaafı, kısmen de kararsız kişiliği her şeyinden nefret ettiği bu çevreden ayrılmasına engel olur. Sözgelimi Leyla ile bozuştuğu bir dönemde o sıralarda devam etmekte olan Sakarya Harbine katılmak ister. Ancak o kararını verip yola çıkıncaya kadar savaş sona ermiş, harp sahasında nispi bir durgunluk dönemi başlamıştır. Tanık olduğu bir "Mütareke vakası"na tepkisi, Necdet'in kişiliği bakımından açıklayıcıdır:

> Bir gün Necdet tramvayların birinde şöyle bir faciaya şahit oldu:
>
> İki bacağı kesilmiş bir Türk askeri kendisine sığınacak tenha bir köşe bulmak için kalabalığın içinde bin zahmetle sürünerek tramvayın ön sahanlığına geçmeye çalışıyor. Tam bu esnada, bir durakta, o taraftan içeriye doğru şuh, fıkırdak bir Türk kızı girdi; yanında bir İngiliz zabiti vardı. Oturmak için yer aradılar. İngiliz zabiti kırbacının ucuyla önden üçüncü sırada oturan iki kişiye kalkmalarını işaret etti. Kız gülerek açılan yere doğru yürürken kısık bir feryat koptu. Bu, yerde sürünen zavallı kötürüm askerin sesi idi. Kız iskarpinlerinin sivri topuklarıyla bunun yegâne müttekâsı [dayanağı] olan ellerinden birine basmıştı. Lakin hayasız (kız) bu hareketinden asla mahcup olmadı ve deminki sırnaşık çehresi sert bir ifade alarak ayaklarının dibindeki mustarip insan bakiyesine baktı:
>
> — Ne acayip! – diye söylendi. Bu haldeki adam da tramvaya bi-

ner mi? Ve öbürünün titrek sesle mırıldandığı bir cevap üzerine hiddeti büsbütün arttı:

— Haydi oradan köpek! Pis köpek! – dedi.

O zamana kadar bu manzaranın az çok lakayt bir seyircisi olan Necdet'in yüreği ağzına geldi. Gözlerinin önünden şimşeklerle mahmul [yüklü] bir kara bulut geçti. Hemen, kızın üzerine atılıp narin boğazından sıkmak istedi. Hiçbir şeye yaramayan ellerinin bu hareketi onun nafile ve lüzumsuz hayatının yegâne müspet fiili olacaktı. Lakin nedendir bilemedi; takallüs eden [kasılan] yumrukları birdenbire gevşedi; bütün vücudu bir soğuk terle ıslandı ve gözlerinden sessiz sessiz, tane tane yaşlar akmaya başladı.

Necdet, bu sahnenin mazlum ve zalim aktörleri yanında daha ziyade kalmamak için kendisini tramvaydan aşağıya nasıl attı ve ne ağır, ne ağır bir elem altında yürüyüp gitti, bunu kendisi de tahlil ve terkibe muvaffak olamıyordu. Yalnız iki adımda bir durup kendi kendisine:

— Bu haile [facia] ne vakit bitecek, ne vakit, ne vakit?.. – diyordu.

Zira, artık onun alelade bir seyirci sıfatıyla dahi bunu seyre tahammülü kalmamıştı. Alelade bir seyirci mi? Lakin işte, o da bu yerde sürünen kötürüm askerin bir eşi değil mi idi? Onun da manen ayaklar altında sürünen bir kötürümden ne farkı vardı? Onu da bu küstah, kalpsiz, hayasız kız gibi bir başka Türk kızı yine bir İngiliz zabitinin refakatinde tıpkı bu suretle tahkir ve tezyif etmemiş mi idi?

Dönüp tramvaydaki eşini bulmak ve ona demek istiyordu ki: "Ben de senin gibiyim. Üzülme, ben de senin gibiyim. Hatta senden beter bir haldeyim. Zira ben bacaklarımdan değil ruhumdan kötürümüm ve benim maluliyetimin senin maluliyetin gibi şe-

refli bir hikâyesi yok ve bir kız benim üzerime, senelerce herkesin gözü önünde bir leşe tükürür gibi tükürdü!"

Bunları düşünürken birdenbire içi isyan ile doldu. Yalnız Leyla'ya karşı değil, içinde yaşadığı bu şehre, etrafını saran bu halka ve kendine karşı bir yırtıcı tehevvür duydu. Fazâhatin [alçaklığın] altında ne vakte kadar bütün iyi, güzel ve asil şeyler ezilip durmakta devam edecekti? Bu dünyanın bir sahibi yok mu idi; bir sahibi mi? "Lakin işte o benim; benim. Fakat kötürüm bir sahip! Eli ayağı işlemiyor. Dili söylemiyor. Bir türlü hiçbir harekete geçemiyor!"

Bu aczinden tiksiniyor, kendini tırmalamak, yumruklamak, kendi boğazını sıkmak istiyordu. "Şu anda herhangi bir düşman zabitiyle karşı karşıya gelecek olsam, mutlaka gırtlağına yapışır gebertirim" diyordu. Fakat bu esnada sağından solundan bir çok ecnebi askerlerin geçmekte olduğunun farkına varmıyordu.

Necdet, Büyük Taarruzu önceleyen günlerde geçici bir görevle İstanbul'a gelen arkadaşı Cemil Kâmi'ye Anadolu'ya gitmek istediğini söylediğinde, "Ne lüzum var! Artık bizim gelmemiz yaklaştı" cevabıyla karşılaşır.

— Yok, bir şeye yararım diye değil. Artık burada teneffüs edemiyorum. Her gün yeni bir dert ile zehirlenip duruyorum. Ne dersin, oraya gidip ölmek fırsatını da mı kaybettim? (...) Hakikaten, hakikaten. Ölmek lazım geldiği bir yerde ölmesini bilmeyen bir adamdan daha ayıp daha iğrenç ne olabilir? Benim hayatım mütemadi bir ar ve hicap silsilesidir. Bilmezsin; sen gittikten sonra daha ne zilletlere katlandım. Hani Orhan Bey diye bir İngiliz uşağı var, işte aşağı yukarı onun gibi bir şey oldum. (...) Ve bütün bunlar ciğeri beş para etmez bir kız için...

Sodom ve Gomore'nin sayfaları arasında dolaşan kişilerin yalnızca birtakım sorumsuzlar ve işbirlikçilerden ibaret olmadığını da söylemek gerekiyor. "Bazı ocaklı arkadaşlarıyla beraber" Ana-

dolu'ya geçmeye hazırlanan Doktor Cemil Kâmi, Necdet'in ısrarıyla gittiği bir Moskovit gecesinde İtilaf subaylarının hakaretine maruz kalacaktır. "Mütarekeden sonra vatan ve istiklal davalarına karışan" bazı Türk kadınları arasında kendi adının da geçmesini isteyen ve bu amaçla evinde bazı toplantılar düzenleyen Nuriye Hanım, ötekiler gibi işin alayında ve "mondanitesinde" olanlardan değildir. Sami Bey ailesi çevresinde tanıdığımız Hayri Bey ve Makbule Hanım (Miss Fanny Moor'un sevgilisi Nermin'in babası ve annesi) Nişantaşı'ndaki evleri İngilizler tarafından işgal edildiği için dertlidirler: "Bir şey değil; hiç olmazsa bari eşyalarımızı kurtarabilseydik! Haydi gidip başımızı bir kira evine sokalım, fakat nereden eşya bulmalı? Vallahi sofra takımlarımıza, hatta çamaşırlarımıza varıncaya kadar her şeyimizi zaptettiler." Hayri Bey, Nermin'in Amerika'ya gitmek üzere Fanny Moor'la birlikte kaçışının –Hayri Bey'e göre kaçırılışının– bütün sorumluluğunu Protestan misyonerlerine yüklemekte tereddüt etmeyecektir: "Bu Amerikalı misyonerler Ermeni çocuğu aramak bahanesiyle ellerini en halis, en masum Türk evlerine sokarak beğendikleri çocukları bütün bir mahalle halkının feryatları, şikâyetleri arasında istedikleri yerlere alıp götürmüyorlar mıydı? Hangi ananın 'bu benim evladımdır' diye haykırmaya hakkı oluyordu? Hangi babanın adalet istemeye dili varıyordu?"

Romanın geçtiği başlıca mekânlar Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli gibi İstanbul'un "asri" semtleridir. Bunlara bir parça Boğaz (Yeniköy, Arnavutköy) eklenir. Buralarda İtilaf subayları, alafranga Türkler, kendilerinden çok az söz edilse de Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklar, levantenler, Beyaz Ruslar iç içedir. Onları Maksim Bar ve Moskovit gibi gazinolarda, Madam Jimson'un Taksim'deki evinde, Major Will'in Yeniköy'deki villasında verdikleri partilerde, bir Rus barının açılışında, Sami Bey'in Nişantaşı'ndaki evinde verdiği davetlerde, suvarelerde görürüz. Öte yandan yazarın azınlıklara bakışı hiç de hayırhahça değildir. İşte Garden Bar'da cin-vermutunu yudumlayan Necdet'in gözüyle azınlıklar:

İşte biraz ötedeki masada bir takım hayta gençler cıvık cıvık gülüşüyorlar, kadınlara bakıyorlar: İçlerinden biri yanındakinin viskisini yavaşça kendi bardağına döküyor, öbürü işin farkına bakıp arkadaşının omuzuna bir yumruk indiriyor. Sonra baş başa verip birbirlerine sırdaşça bir şeyler fısıldıyorlar. Necdet, bunların haftalıklarının bir kısmıyla eğlentiye çıkmış bir takım Rum mağaza çırakları olduğundan bir an şüphe edebilir mi?

Karşısında, tam kendi masasına mukabil masada kenarları bağa çerçeveli büyük ve müdevver gözlüklerini zeytin renkli kalın kaşlı, yontulmamış iptidai çehresi üstünde yegâne medeniyet ve zarafet alameti gibi taşıyan şu matruş ve şişman adam mutlaka ticaretle meşgul bir Ermeni'dir. Belki şu dakikada kendisini birden zengin edecek en kolay ve en müzlim [karanlık] vurgun şekillerinden birini tahayyül edip durmaktadır. Acaba bir takım düzme vesaikle İngilizlere müracaat edip Türklerden birinin malına sahip çıksam; yoksa Anadolu'da milli hareketi tecessüs ve ihbar için bir şebeke kurmak bahanesiyle "Enteli jans Ofis"in tahsisat-ı mesturesinden [örtülü ödeneğinden] bazı meblağlar mı sızdırsam, diye düşünüyor. Sonra bunların hiçbirini beğenmeyip daha hayret-engiz tasavvurlara dalıyor.

(...) İngiliz zabitleriyle dolu localardan birinin bitişiğinde türlü şaklabanlıklarla nazar-ı dikkati celb etmeye çalışan bir Yahudi ailesinin gülünç, adi ve sırnaşık halleriyle nafile yere zihnini meşgul etmeye çalıştı. Gerçi bu manzaranın bütün teferruatını görüyor, fakat bir türlü alaka ve dikkati lazım gelen dereceyi bulamıyordu. Kadınları pırıl pırıl elmaslarıyla göz kamaştıran bu ailenin, işgal ettiği locada sanki bir kazan içinde kıvılcımlar saçarak kaynayan bir hali vardı. Öyle ki bu altı yedi kişilik grup adeta locanın cidarlarından dışarıya taşıyor gibiydi. Bütün bu neşe galeyanının hep yanlarındaki İngilizlerle kendi aralarında bir akışma, bir tanışma teminine matuf olduğuna şüphe yoktu. Çünkü kadınların gözleri kahkahalarla gülerken hep İngiliz zabitlerinde idi.

İki yıl Anadolu'da kaldıktan sonra geçici görevle İstanbul'a gelen Cemil Kâmi ise Rumlarla, yabancı askerlerle karşılaşmaktan "hatıra gelmeyecek derecede" rahatsız olmaktadır:

> İki seneden beri Türkten gayri hiçbir insan yüzü görmemeye, Türkçeden gayri hiçbir lisan işitmemeye alışmış gözleri, kulakları yabancı yüzlerin, yabancı sözlerin önünde adeta bütün havassının [hassalarının] selametini kaybediyor, bulunduğu yeri başka bir seyyareden inmiş bir mahluk gibi yadırgıyordu. Hele kâh onların bizi, kâh bizim onları boğazlamaya alıştığımız Yunanlıların hemcinsi olanlara karşı adeta fizik bir tiksinmeyle bir nevi bedeni refleksle irkilip kalıyordu.
>
> Kahvehanenin garsonu yarım yamalak Türkçesiyle kendi masalarına yaklaşınca adeta harp sahasının herhangi bir noktasında vehleten [birdenbire] bir düşman neferiyle karşılaşmış gibi doğruldu. Tedafüi bir vaziyet aldı.

Yazar romanın ikinci baskısına yazdığı girişte, işgal altındaki İstanbul'un kendisine öyle, yani içindeki az sayıdaki iyi insanlara rağmen helak edilmesi gereken Sodom ve Gomore gibi göründüğünü söyler. Mütareke İstanbul'u: Bir çöküş ve ona eşlik eden çürüme... Bu çağdaş Sodom'un ancak ateşle arınabileceği olgusu romanda zaman zaman vurgulanan bir izlektir

> Şu yan tarafta, şu mor dağların öte yakasında görür gibi olduğum kızıllık bir yangın mebdei midir? Yoksa orada bir şafak mı sökmeye başladı? Size bahsettiğim bu muasır Sodom'un üzerine Allah'ın ateşi oradan mı yağacak? Ne vakit "ol yerden külhan dumanı gibi bir duman çıktığını" göreceğiz. Bu mukaddes ateşin o "Sodom" üzerine yağdığı an ben içinde olsam da gam yemeyeceğim ve Lut'un zevcesi gibi bir tuz-ı amudî [dikey tuz, tuz heykeli] olacağımı bilsem de yine bunun nasıl yandığını görmek için arkama dönüp bakacağım.

(...) Her gün kulaktan kulağa bir umumi taarruz haberi fısıldanıp duruyordu. Mutlaka bu yaz sonuna kadar her şey olacak deniliyordu.

Her şey olacak! Bu sözün Necdet'in muhayyilesinde uyandırdığı levha kan ve ateşe bulanmış kıpkızıl bir ufuk idi. Bu ufuk, evvela uzakta şafak renginde bir hat iken yavaş yavaş yekpare bir duvar halinde yaklaşacak, yaklaşacak ve nihayet bu şehrin etrafını bir cehennemî kemer gibi saracaktı. O vakit, koca şehir, bu asrî Sodom, bu asi Gomore çatırdayarak her tarafından tutuşup yanmaya başlayacaktı.

Büyük Taarruz'u önceleyen günlerde karşılaştığı arkadaşı Cemil Kâmi de, "Bizi iliklerimize kadar çürüttüler," diye yakınan Necdet'e "Ateş her şeyi temizler. (...) Ateşin temizlemediği pislik yoktur," diyecektir.

Ama yazar yine de Beyoğlu ve uzantılarıyla İstanbul arasında bir ayrım yapmaktan kendini alamaz. Jimson'ların Taksim'deki evlerinin taraçasından İstanbul'a bakan Necdet suçlulukla doludur.

Genç adam, soluk bir karanlığın içinde bir şeye muntazırmış [şeyi bekliyormuş] gibi duran İstanbul'a baktı. Tek tük ışıkların ancak yerini tesbit edebildiği bu koyu kara şehir "siluet"inde hem seyyal, hem de mutasallib [katı] bir hal var idi. Daha doğrusu sinsi sinsi yatan kocaman bir hayvana benziyordu. Öyle bir hayvan ki, başına ağır bir darbe indirilmiş de bir daha indirilmesin diye cansız rolünü oynamaktadır. Bu şehir 16 Mart işgali günü Necdet'e yine böyle bir zi-ruh [canlı] mahluk manzarası irae etmişti [göstermişti]. O gün İstanbul kendisine cebren ve alenen şeni bir fiil ika edilmiş ve hacaletten yüzü koyun yere yatmış bir adamı hatırlatıyordu. Bu adam aylarca başını kaldırmaksızın hep aynı vaziyette sessiz ve hareketsiz kaldı. Lakin Sakarya zaferini müteakip (bu vaziyet) ortadan siliniverdi ve yerine zincir-bend [zincire vurulmuş] bir dev kaim oldu. Bu da öbürü gibi hiç kı-

mıldamıyor, fakat muhkem ve tehditkâr durmasını biliyor ve hiçbir tavrında yüz kızartıcı bir ayıp hissedilmiyordu.

Bu ilkbahar gecesinin son saatlerinde o her zamandan ziyade munis ve ruha yakındı. Necdet sessiz kalabalığın içinden kolunu uzatıp onun esmer sırtını okşamak, onunla bir gizli hasbihale girişmek istiyor. Orada, bu ev gibi evlerden eser yoktur. Orada, buranın Madam Jimson'larına, Leyla'larına, Major Will'lerine, de Rochepierre'lerine, Azize Hanım'larına, Nermin'lerine, Fanny Moor'larına, Orhan Bey'lerine, Captain Marlow'larına mukabil babaları cenge gitmiş yavrularının beşiğini sallayan afif ve sabırlı kadınlar, vücutlarını Allah tarafından gönderilen mevdu [tevdi edilmiş] ve mukaddes bir emanet gibi saklayan genç kızlar, bunlar üzerine şefkatle titreyen nur yüzlü nineler ve Anadolu'ya dair son iyi haberleri bildiren gazeteyi bir muska gibi devşirip cebine yerleştirdikten sonra sanki kendisini dünyanın bütün hazinelerine malik bir adam kadar mesut hisseden fakir vatanperverler vardı. Necdet, derhal onlara doğru gitmek için yüreğinde bir âteşin arzu duydu. Tıpkı zünûbunun [günahlarının] kefaretini malıyla, canıyla ödemeye giden kurun-ı vustaî [ortaçağa ait] bir tövbekâr gibi yalın ayak, başı kabak, arkasında bir kısa gömlekle dizlerini taştan taşa vurarak ve dirseklerine dayanıp yerlerde sürünerek, onlara, onlara gitmek istedi.

Onlara gidip diyecekti ki: "Öbür tarafta neler oluyor bilmiyorsunuz! Garp medeniyetinin bütün kerîzi [lağımı] öbür tarafa boşandı. Bir parça nezafete [temizliğe] düşkün, titiz bir adam için orada bir dakika teneffüse imkân kalmadı. Tıkanıyorum. Bana biraz temiz hava, biraz temiz hava veriniz. Derdim büyüktür. Size söyleyeceklerim var.

"Siz bilmiyorsunuz, asıl işgal, istila öbür tarafta oldu. Düşman çamurlu çizmeleriyle bizim evlerimize kadar girdi; ne diyorum, –bizim yataklarımıza kadar!– Halbuki sizin yalnız sokaklarınızda dolaşabiliyorlar. Sizin evleriniz muhasara edilmiş kalelerdir.

Fakat henüz zapt olunmamıştır. Öbür taraftakilerin ise hepsi birer birer düştü!"

1920 başlarında, İstanbul'un 16 Mart'taki resmen işgalini önceleyen günlerde başlayan romanda siyasi olayların yansımalarına hemen hiç yer verilmez. Yalnızca İstanbul'un işgaline ve Sakarya Savaşına bir iki kez, dolaylı olarak değinilir. Büyük Taarruzun İstanbul'a yansıması ise zaman zaman romana girmekten hoşlanan yazarın bakışıyla, ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır.

Ne, nasıl? Demeye vakit kalmıyor. Bir müjde, bir müjde daha! Türk ordusu Alaşehir'i geçmiş, Kasaba'da [Turgutlu'da] Lakin Kasaba İzmir şehrinin kapısıdır. Demek ki nerede ise İzmir'e gireceğiz sözünü söylemek şöyle dursun, hatırdan geçirmeye bile vakit kalmıyor. İzmir yârine kavuşan bir maşukanın kalbi gibi bize derinden ses veriyor.

İstanbul'da hayretten meserrete [sevince] vakit yoktur. Altı gün içinde Afyon'dan İzmir'e! Lakin en ferah, en arızasız bir turist yürüyüşüyle bile bu mesafeyi altı günde kat etmek imkânı olamaz. Acaba bu bir rüya mı? Necdet, bunun bir rüya olduğunu zannedenlerden idi. Fakat o kadar tatlı, o kadar ulvi ve cavidani [ebedi] bir rüya ki ondan uyanmak istemiyordu. "Bu rüya içinde öleyim" diyordu.

Büyük felaketler gibi büyük saadetlere de güç inanılır ve güç alışılır ve meserretin fazlası bir nevi ıztıraptır. Onun içindir ki, İstanbul sokaklarında gözlerinden yaşlar akan insanlara tesadüf ediliyor. Kadınlar ise birer müteharrik [hareket halinde] çeşme gibidir. Bir ihtiyar adam "İzmir'e kavuştuk" cümlesini bilmem hangi gazetenin başında okur okumaz füceten öldü. Bazı gençlerde cinnet alametleri görüldü. Zafer müjdesi İstanbul'un semasında fevkalade bir hadise-i cevviyye [göksel olay] gibiydi. Bu hadise yeni bir dünyanın başladığına mı, yoksa eski bir dünyanın bitmek üzere olduğuna mı alamettir. Bazı râsıdlar [gözlem-

ciler] her iki ihtimalden de aynı kuvvetle bahsediyorlardı. Hakikaten öyle olmasa bu şehir halkından bir kısmı meserret gözyaşları dökerken, diğer kısmının yüzleri bu kadar sararır mıydı?

Filhakika, İstanbul sokaklarında bir takım müteharrik mevtalara rastgeliniyor. Bunların gözleri birer siyah çukuru andırıyor. Çeneleri paslı bir anahtarla, zorla kilitlenmiş gibidir. İki taraflarına bakmadan, hiçbir kol hareketi yapmadan sanki amûd-ı fekarîlerinde [belkemiklerinde] evvel bir takallüs olmuşcasına dimdik yürüyorlar. Adımları bir sırat köprüsünün üzerinde gibi müteredditve raşedardır [titrektir].

Bazı kimseler ortadan büsbütün kayboldular. Evlerinin kapısına vurulduğu vakit bir eski lahit gibi boş sedası veriyor. Geceleri pencerelerinde hiçbir ışık görünmüyor. Kâh karılarına, kâh çocuklarına rast gelinip de nerede oldukları sorulduğu vakit "Bilmiyoruz, bilmiyoruz!" cevabı alınıyor. Her biri kendisini diri diri bir mezara mı gömdürdü?

Nişantaşı'nın ve Şişli'nin ekser şuh ve genç kadınları hanım ninelerinin bol ve siyah çarşafları içinde, yüzleri kalın peçelerle örtülü gümrük kaçağı gibi sarılmış, bohçalanmış birer gizli mal haline inkılap ettiler. En hafif hareket, en ehemmiyetsiz gürültü onlara kalp çarpıntısı veriyor. Umacıdan korkan ürkek çocuklar gibi kulaklarını tıkayıp, gözlerini yumup hepsi bir köşeye sinmiş, kalmıştırlar. Sanki kafataslarının içinde bir tehlikenin vürudunu [gelişini] haber veren bir zil mütemadiyen çalıp durmaktadır.

İşte bunların bir kısmı kendi ruhlarının selametinden emin olmayan şüpheliler; bir kısmı ukubeti [cezayı] muhakkak bilen günahkârlardır. Bu kadınlar da mukaddes vatan kapısının anahtarlarıyla bir oyuncak gibi oynayan ve iffetlerini yok pahasına ağyara [yabancılara] satan bir takım beyinsiz mahluklardır.

Ya o mağrur, ya o küstah, ya o her biri bir firavun kadar korkunç, dehhâş [dehşet verici] olan İtilaf zabitleri! Onlar bir üsera

[esirler] karargâhında bir alay harp esirine döndüler. Dün, işgal ettikleri şehirde şimdi mahsur ve mahpus gibiydiler. Hepsine bir derbederlik, bir süflilik geldi. Pantalonlarının ütüsü bozulmaya, düğme ve kordonlarının parıltısı sönmeye başladı. Otomobillerinin borusu ötmez oldu ve bütün harp esirleri gibi yüreklerine canlarının ve mallarının endişesi düştü. Zira onlar İstanbul'u yalnız manevi ve ahlaki bir iflasa doğru sürüklemekle kalmamışlardı; aynı zamanda iktisadi kuvvetlerini de sömürüp durmuşlardı. Emlak ve akar taksiminde Ermenilerle ortak olan, muhtelif tarz kaçakçılıklarda Rum piratlarıyla el ele veren; şehrin muhtelif noktalarında yangın emvalini [mallarını] talan eden ve rüşvet mukabili milliyet satan, adam kaçıran, haksız veya müzevver [düzmece] dava kazandıran bu İtilaf zabitleri dört senenin içinde hayli zengin olmuşlar ve yüklerini tutmuşlardı.

Gerçi ne Captain Marlow, ne Captain Jackson Read, ne de hikâyelerini anlattığımız diğer Fransız ve İngiliz zabitleri bu cinsten değildiler. Fakat gerek Marlow olsun, gerek Major Will şehrin içinde her dakika şu veya bu vesile ile hakarete maruz kalmaktan, hatta belki de halk tarafından linç edilmekten korkuyorlardı. Onun içindir ki, hırsızlık etmiş arkadaşları kadar bunlar da bir an evvel sıvışıp gitmek çarelerini düşünüyorlardı.

(...) İzmir zaferinden sonra İtilaf kuvvetleri daha birkaç aylar İstanbul'u işgalde devam ettiler. Lakin işgalin bu devresi onlar için, adeta Dante'nin cehennemindeki araf gibi bir şey oldu. Her günleri, her saatleri türlü türlü ıstıraplar ve azaplarla doldu, boşaldı. Harp cephelerinin hiçbir siperindeki intizar [bekleyiş] onlara bu kadar uzun ve yorucu görünmemiştir. Zira Türk milletine bu düşmanlarından intikamların en tatlısını, en müstesnasını, en incisini almak nasip olmuştur. Onların gözü önünde günlerce, haftalarca, aylarca, emsalsiz zaferin coşkun şenliklerini yapmıştır. Bazı geceler sabaha kadar devam eden bu şenliklerde havaya atılan fişeklerin rengârenk kıvılcımları Türklerin gözleri-

ne ve gönüllerine ferah saçarken onların başı üstüne sanki bir gazab-ı ilahinin ateşi gibi yağıyordu ve çeng ü çegâne sesleri onlar üzerinde gittikçe yaklaşan bir ukubetin [cezanın] uğultuları tesirini yapıyordu. Endişeden ve korkudan gözlerine gece uyku girmiyor; en hafif bir gürültü onları bir top sesi gibi yerlerinden fırlatıyordu. Bu Frenklerin "brûler à petit feu" yani "yavaş ateşte kavrulmak" tabirlerini hatırlatan bir nevi tedrici "ihrak-ı binnâr" [ateşte yakmak] cezası gibi bir şeydi.

(...) Yağız benizli ve çocuk bakışlı askerler ilk adımlarını Dolmabahçe rıhtımının taşlarına basar basmaz bütün İstanbul yekpare bir cisim gibi bir anda baştan başa sarsıldı. Sanki bu şehrin gizli bir noktasında bir indifa olmuş gibi bütün sükkânı [sakinleri] coşkun bir sel haline girip sokaklarda dalgalana dalgalana akmaya, sokaklardan uğultularla taşıp yayılmaya başladı. Bu acaip, mehabetli ve pür-feyezan unsur tramvayları durduruyor, duvarları aşıyor, binaların çatılarına kadar istila ediyor, minarelerden daha yüksek bir irtifaa kadar kabarıyor ve kâh kendi kendini boğacakmış gibi hep bir noktada tekâsüf ediyor, kâh şehrin surlarını aşarak dünyayı kaplayacak bir vüs'at iktisap ediyordu.

Alıntıda da temas edildiği gibi, yabancılarla içli dışlı çevreler Türk zaferinden tedirgin olmuşlardır. Leyla havada kendi çevresinden ve kendi tarzında kimselere karşı ne tehditkâr bir düşmanlık bulutunun dolaştığının farkındadır. Kendi bildiği memleketin dışında ve ondan büsbütün farklı bir memleketin ortaya çıkması onu büsbütün yersiz yurtsuz, bütün anlamıyla gurbetzede ve serseri bir insan haline getirmiştir.

Gerçi bu arbede arasında Madam Jimson'un salonunu kapayıp ortadan kaybolması, Avrupa seyahatinden evvel kendisini istihfaf etmeye başlayan bazı ecnebi simalarının rağbet ve itibardan düşmesi, Azize Hanım'ın âşıkından ayrılışı onun bir dereceye kadar hoşuna gidiyordu; lakin bu sokak, bu sokakların neşesi, bu sokakların müteaddi [saldıran], mütecaviz ve kaba galeyanı

olmasaydı! Anadolu denilen bir yerden bir takım askerler geliyor, bir hükümdar bir hırsız gibi geceleyir firar ediyor, bir yerde bir gazeteciyi parçalıyorlar; bir devlet batacak, yerine başka bir devlet çıkacak, diyorlar; denizin öbür yakasından bir takım kocaman siyah kalpaklı adamlar zuhur etmeye ve yavaş yavaş her tarafı istilaya başladı. Ne kadar fena giyinmiş, ne kadar kaba saba bu adamlar!.. Hepsi de bir hayvanat-ı vahşiye avından henüz dönmüş gibi toz ve toprak içindedirler; lakin her yerde hürmet ve itibar gören de bunlardır! Ne acayip ne mantıksız bir hal!.. Sakın yeni devrin efendileri bunlar olmasın? Ve bu düşüncelerle Leyla'nın yüreğine bir derin kasavet çöküyordu.

Sami Bey de doğal olarak Türk zaferinden rahatsız olur ve buna inanmak istemez. Şehrin üstünde esen bu sert rüzgâr onun ihtiyar salon adamı ciğerlerine fazla gelmektedir: "Türk zaferi... Bu, onun mutat düşünce tarzlarını bozan; bu, onun senelerden beri taşımaya alıştığı siyasi ve içtimai akidelerini sarsan, hulasa bu, onu rahatsız eden, bu, onun keyfini kaçıran bir hadise idi." Sami Bey'in nazarında İngiltere ortaksız bir ilahtır. Onun arzu ve iradesine rağmen herhangi bir şeyin yapılabilmesi mümkün değildir. Arada bir kâh karısının, kâh kızının kulaklarına eğilerek "Bu çok devam etmez, göreceksiniz İngiltere yeni tedbirler almak mecburiyetinde kalacaktır," demektedir.

Öte yandan Necdet, "yalnız memlekete ait umumi kinlerin hıncını değil, doğrudan doğruya kendi şahsi acılarının da intikamını" almaktadır. Coşkun bir sevinç içinde sokaktan sokağa girmekte, bir kalabalık gördü mü hemen içine dalmakta, en alelade bir köşe başı konuşmasında bir yüksek hitabet örneği görmektedir. O derece aşırı ve mutaassıp bir milliyetçi olmuştur ki, Lloyd George kabinesinin düşüşünü Türk zaferinden çok, İngiltere'nin iç işlerine bağlamak isteyen birinin gırtlağına sarılacak kadar. Necdet'in bu ruh halinde, yazar bunu hiç kastetmese de, romanında zaman zaman oluşumunu sezdirdiği yeni devletin hangi

zaaflarla sakatlanmış olarak doğduğuna ilişkin bazı ip uçları bulunabilir.

Sodom ve Gomore'nin bazı alafranga Türklerin ülkelerinin içine düştüğü duruma bu derece kayıtsız kalabilmeleri, aldırışsızlıkları karşısında duyulan abartılı bir tepkinin ifadesi olduğu söylenebilir. Çürüme, bu ihtiyar başkent için yeni, yalnız Mütareke dönemine özgü bir şey olmadığı gibi, yazarın anlattığı alafranga çevreyle sınırlı da değildi. Hüseyin Cahit Yalçın, romanda fazla mübalağaya kaçılmış olduğunu söyler: "O acı işgal ve zillet günlerinde İstanbul ahlak bozukluğu ve ahlak düşkünlüğünü gördü. Buna Türk unsurundan da iştirak edildiği maateessüf bir hakikattir. (...) Yalnız dediğim gibi, bende levhaların rengi pek fazla karartılmıştır, ahlak bozukluğu pek umumi gibi gösterilmiştir hissi var. Ahlaksızlığın ve inhilalin nisbetle dar bir çerçeve içinde kalmış olması büyük bir tesellidir."[2]

[2] Hüseyin Cahit Yalçın, "Sodom ve Gomore", *Fikir Hareketleri*, 1934, s. 50-1.

AGÂH SIRRI LEVEND: ACILAR

Acılar'ın tuhaf kahramanı Fikret, ihtiyat zabiti olarak katıldığı Harb-i Umumi'den bir aşk kırgını olarak (savaş sırasında İstanbul'da bıraktığı sevgilisi kötü yola düşmüştür) döndüğü İstanbul'da bir uyurgezer gibi "şuursuz ve maksatsız" dolaşmaktadır. Talep ettiği resim öğretmenliğine tayini (Sanayi-i Nefise mezunudur) bir türlü gerçekleşmez, kendisini içkiye vermiştir. Bu arada güncesine de kaydettiği (roman bu günceden oluşmaktadır) birçok "Mütareke vakası" ile karşılaşır, ancak bunlara tepkisi şikâyet düzeyini aşmaz. Ta ki çocukluk yıllarını geçirdiği İzmir'in işgaline kadar.

İstanbul'a bir gemiyle döndüğü 4 Kânunsani 1335 (4 Ocak 1919) günü, güncesine şunları yazacaktır:

> Ve karşıda, Boğaz'ın saf ve nazlı sinesi üstünde, morarmış ve çirkin birer leke gibi duran düşman gemileri göründü.
>
> O anda hissettim ki, mazi ile âtiyi ayıran derin bir uçurumun kenarındayım. Ve yine hissettim ki, bu uçurum, bu andan sonra benim de hatıralarımın serhaddidir.

Romanda İstanbul'un genel durumuna ilişkin gözlemler geniş bir yer tutuyor. Çoğu romanlarda görülen Köprü'nün iki ya-

kası; İstanbul ve Beyoğlu ayrımına burada da rastlıyoruz.

Koca İstanbul, her gün ve her gece muazzam bir şehrayin manzarası arz ediyor. İstanbul'a çıktığım ilk gün, başlar üstünde, renkli bir kefen gibi soğuk bir temevvücle [dalgalanmayla] sallanan geniş bayrakları, bir bayramın tes'idi [kutlanması] için asılı sanmıştım; meğer her biri, şerefsiz bir zaferin sahte birer timsali imiş. Pencerelerden sarkan her bayrak Demoklesin kılıcı gibi, Türkün haysiyet ve gururunu tehdit eden bir sille halinde sallanıyor.

(...) İstanbul, ağır ve sıkıntılı bir sükûn içinde yorgun, için için soluyor. Korku ve endişe ile bakan yabancı gözler, bu sessizlikte, fırsat gözleyen vahşi bir intizarın [bekleyişin] kinini seziyorlar, bunu ummuyorum. Bu karanlık gecede, yakın bir fecrin tulûunu [doğuşunu] bekleyenler de var. Tıpkı, zelalet içinde peygamberini bekleyen bir ümmetin intizarı gibi.

Geldiğim günden beri dikkat ediyorum: Herkeste bir bedbinî, bir ümitsizlik var. Çehreler yarının endişesini taşıyan bir somurtkanlıkla asılı; kime sorsam:

"Çok fena!"

Kiminle konuşsam:

"Ne olacağız?" diyor.

İstanbul'un köprü ile ayrılan iki kısmı birbirine yabancı, hatta birbirine düşman iki hissin karargâhı... Ötede, eziyet ve mihnetle biten her günün akşamı, bütün şehir, bir tek muztarip kalp gibi endişe ile çarparken, burası, sabahlara kadar bedmest [sarhoş] ve şımarık bir sürü halkla mütemadiyen dolup boşalıyor. Ve muhit, özlediği bu yeni misafirlerini izaz etmesini [ağırlamasını] çok iyi biliyor. Her gün bir dükkânın eşyası değişiyor. Camına yeni bir meyhane ismi yazılıyor, her adımda bunlardan biri...

Kapısında, kendi milletinin müşterilerini çağıran rengârenk bayraklar, içerisinde ta sokaklara kadar taşan çirkin ve kaba bir uğultu, sonra çeşit çeşit insanlar... Daha dün bunların bir fare deliğine sindiğini gören gözler, bu renkler ve insanlar içinde kan rengi bayrakla aşina bir çehreyi beyhude arıyor.

Her millet burada, soyunun çirkinliğini ve hususiyetini kusuyor. Birini pek iyi tanırız, onun ne küstah vaziyeti, ne hain ve riyakâr gözleri, ne sırıtan ve ısıran dişleri vardır. İşte asıl her dakika sinirleri kurulmuş bir makine gibi geren ve gevşeten bu... Bunların içinde diğer birini bize ne kadar ciddi olarak tanıtmışlardı. Nihayet bunların da müstekrehliklerini gördükten sonra safiyetimize acıdım.

Büyük caddeler, mahsur şehirler gibi, etrafı korku ve ölümle çevrili. Ziya ve emniyetten sermest ve gafil çıkanlar, karanlıkta silah ve hançerle karşılaşıyorlar; köşebaşlarını karaltılar bekliyor; kuytu yerlerde gölgeler saldırıyor. Geçenlerde korku, oturanlarda emniyetsizlik var. Her gece insanlar ölüyor; polisler yaralanıyor; evler soyuluyor. Ve bütün bunlar, esrarlı bir meçhuliyet içinde devam edip gidiyor.

Tramvaylar işlemiyor: Kömür yok. Bu durgunluk, emniyetsizliği birkaç misli büyülten bir tesir yapıyor. Akşam geç vakit eve dönenler, ıssız bir dağda yola çıkar gibi, yanına bir arkadaş almadan gidemiyorlar. Ve şehrin kalabalığı hep yollara dökülen halkla daha büyümüş, daha artmış görünüyor.

Akşamüstü bu kalabalığın en fazla tekâsüf ettiği yer Yüksekkaldırım... Buna yukardan bakanlar, muhakkak caddeyi kara başak vermiş bir tarla farz eder; yürüyenler o kadar fark edilmiyor. Ben yokuştan çıkarken, öndekileri, dar bir boğazdan yüksek bir tepeye tırmanan intizamsız bir yürüyüş koluna benzetiyorum.

Sonra bu kol, yokuşun müntehasında [bitiminde] daha geniş bir cephe alarak ilerliyor ve akıyor.

Büyük cadde, her gün başka bir milletin bayramının sürüruyla [sevinciyle] çalkanıyor. Kol kola tutunmuş, sendeleye sendeleye yıkılıp yuvarlanan, bağırıp çağıran bahriye neferleri... Dimdik yürümek için kaldırıma inadına hızlı basan askerler... Küstah zabitler... Yabancılar ve yerliler... Hepsi, hepsi bu mülkün asıl sahiplerinin tahammülleri üstüne basarak geçiyor ve eğleniyorlar.

Memlekette neler oluyor? Neler hazırlanıyor? Hiç haberdar değiliz. Acaba haberdar olan kim? Kalanlar da gidenlerin intikamıyla meşgul. Yarabbi! Bu memleket yabancılar elinde daha ne vakte kadar böyle harap ve perişan inleyecek? Asıl sahibini daha ne zamana kadar bekleyecek?

(...) Denizin üstünde bir şehrayin [şenlik] hazırlığı var, gemiler rengârenk bayraklarla donanmış, kim bilir hangi menhus [uğursuz] günü tes'id edecekler? Gruba beş dakika kala, bir işaretle bütün gemilerden sancaklar alındı. Biraz sonra deniz sayısız ışıklarla donanacak.

(...) İşte hayat, günün saatleri, dakikaları içinde kendi kendine geçip gidiyor; yarını düşünmeye, ne ihtiyaç var?.. Bu tereddüt ve bu mahrumiyet yolunda herhalde ben yalnız değilim. Bütün bir nesil, aynı şaşkınlık, aynı endişe içinde perişan ve avare bekliyor. Cephelerden dönen, dökülen binlerce ihtiyat zabiti, ufak bir iş bulmak ümidiyle nezaret nezaret, kapı kapı dolaşıyor. Her taraf sağır ve dilsiz.

(...) Anadolu birahanesine geldiğimiz zaman çoktan akşam olmuştu. Ve biz iyice yorulmuştuk. Gözlerimiz eski aşina çehreleri beyhude aradı. Birahane yine eski birahane; fakat müşteriler değişmiş. Köşelerdeki masalara sinen birkaç fesliden başka hemen hepsi yabancı. Burası da adeta istilaya uğramış gibi!.. Hususuyla İngiliz ve Yunan askeri tarafından... Karanlık bir köşeye biz de sokulduk.

Tam bir teslimiyet içinde ve her türlü direnişe karşı, Hürriyet ve İtilaf'a yakın oldukları anlaşılan çevreler vardır:

Onlar –enişteml hemşiresinin zevci– her akşam, köşedeki küçük ve alçak masanın başında, bitmek tükenmek bilmeyen siyasi dedikodularla meşguldürler. (...) Daima aczimizle başlayan ve sonra düşmanın bu muazzam zaferi karşısında teslimiyet ve inkıyad [boyun eğme] tavsiyesiyle biten bu uzun mev'izeleri [öğütleri] dinleyebilmek için insanın çok sağlam sinirleri olmalı...

Lakırdı arasında sık sık tekerrür eden "İngiltere devlet-i muazzaması" gibi tabirler, "Lloyd George, Venizelos" isimleri her telaffuzunda kamçılanmış bir hayvan gibi asabımı şahlandırıyor.

(...) Misafirler altı kişi idi. Bunlar maliye nezaretinin müdür ve müfettiş gibi mühim erkânındandı. Siyasetten, mağlubiyetimizden, dahili vaziyetten ve İttihatçılardan bahsediyorlardı. Yarabbi, neler söylemiyorlardı?.. Hepsi de ateşin birer hatipti. İlk teşekkül eden Tevfik ve İzzet Paşa kabinelerinin İttihatçılara fırsat verdiğinden, diğerlerinin ise, kâfi derece faal ve becerikli olmadığından şikâyet ediyorlardı. Onlara göre yegâne çare İngiliz siyasetine temayül gösterip mümaşat [uysallık] etmekti. Artık İstanbul'dan Rumeli'den hayır yoktu. Anadolu'da ancak küçük ve müstakil bir hükümet teşkil edilebilirdi. Bunun için icap eden tavizatı vererek İngilizlerin müzaharetini temin etmek lazımdı. Mağlubiyetin zilletini kabul etmek zaruri idi. Bize bu kadarcık bir paye verip, sultanıyla, hükümetiyle hemen Anadolu'ya tard etmedikleri de bir lütuftu.

(...) Harpten, zabitlerden, kalanlardan, hatta şehit düşenlerden hiddetle, hakaret ve istihfafla bahse başladılar. (...) "Sokakta zabit görmüyor muyum nefret ve hiddetimden adeta titriyorum. Sanki bir marifet yapmışlar. Galip gelmişler gibi; utanmadan sokaklarda dolaşıyorlar."

(...) "Canım onlar bir şey değil. Şimdi yeni dilenciler çıktı. Asıl insanı sinirlendiren bunlar... Asker elbisesi altında tahta bacağı-

nı sürükleyerek, yahut sakat kolunu sallayarak Beyoğlu'nda Tünel başında dilenmeleri o kadar çirkin, o kadar müziç bir şey ki... Efendim bunları Darülaceze'ye mi verecekler, memleketlerine mi gönderecekler? Ne yapacaklarsa yapsalar da kurtulsak."

Romanda bazı "Mütareke vakaları" ile de karşılaşırız:

Akşam Feridun'u buldum. Yavaş yavaş Yüksekkaldırım'ı tırmanarak Beyoğlu'na çıktık. Biraz oturup dertleşmek üzere "Anadolu"ya girdik. Gazino kalabalıktı. Masalar, müdavim akşamcılardan başka, yeni alışan yabancı müşterilerle dolmuştu. Kapıya yakın masaların birinde, birkaç İngiliz neferinin perdesiz boruyu andıran çatlak sesleri, diğer masalardan yükselen sedaları boğuyor ve hep birden gazinonun içinde fena bir uğultu yapıyordu... Biraz sonra İngilizler sarhoşluğu karşıki masalara kadar taşırmaya başladılar. Diğer masadaki birkaç Palikarya da karışınca, taşkınlık arttı ve gürültü ziyadeleşti.

O sırada "Zito Venizelos!" diye bir feryat yükseldi. Bunu bağıranın bir İngiliz olduğunu anlayınca hayret etmekten kendimizi alamadık. "Bir İngiliz, bir Yunanlının takdirkârı olsun! Şaşılacak şey!" diyorduk... Buna diğer masalar çılgınca mukabele ettiler. Artık ayağa kalkmışlar, masaları dolaşarak, oynayarak, küstahlığı tecavüz derecesine çıkarmaya başlamışlardı. O sırada biri yaklaştı. Karşımızdaki masada oturan bir Türkün fesini kaptı; onu kendi başına, şapkasını da Türkün başına geçirdi.

Bunu pek eğlenceli bulan bir diğeri de arkadaşının hareketini taklit etti. Fesi alınan Türkün çehresi acı ve zaruri bir tebessümle yayıldı; fakat sesini çıkarmadı; sıra bize gelmişti; ben kımıldamıyordum. Dişlerim kilitlenmişti, nefesim azgın bir hayvanın soluğu gibi burnumdan hızla çıkıyordu; bastona dayanan elim, Romalı konsülün asayı tutan eli gibi ihtiyarsız bir asabiyetle kımıldıyordu. Önümüzden geçtiler ve oynayarak, dans ederek içeriye girdiler. Kaza böylece bize dokunmadan geçmişti.

(...) "Şimdi karakoldan geliyorum. Cenazeyi görmedim, fakat tahkik ettim. Dün akşam Tokatlı'da imiş, Yunan marşını çaldırmak isteyen biriyle kavga etmiş. Biraz sonra Hayri dışarıya çıkınca, herif de arkasından koşup tabancasıyla ateş etmiş. Zavallı çocuk, o anda hemen yere serilmiş."

"Peki, ya katil...

"Polis hemen koşmuş; fakat İngilizler, katili bizimkilerin elinden alıp götürmüşler. Tabii iki gün sonra bırakacaklar."

(...) Sustu. Istırap veren bir tazyikin altında nefes alamıyor gibiydi. Nasıl hailevi [trajik] ve feci günleri yaşıyorduk? Sokak ortasında bir hiç için adam öldürülüyor; katil polislerin elinden alınıyor. Güpe gündüz, en büyük caddede bir Türk kadını taarruza uğruyor; zorla bir apartmana sürüklenmek isteniyor; kimse mani olamıyor. Zabitler selam vermeye mecbur ediliyor, vermeyen en büyük hakarete uğruyordu. Daha geçen gün, bu yüzden bir zabitimiz katil olmak bedbahtlığına uğramamış mıydı? Gün geçtikçe tazyik artıyor, felaket umumileşiyordu. Müstevli olmadıkları hiçbir yer kalmamıştı. Kaç aile eşyasız ve mekânsız sokak ortasında bırakılmış, evleri eşyasıyla birlikte herhangi bir zabitin istirahat ve keyfine peşkeş çekilmişti. Ne kadar haysiyetli adam, birer bahane ile hapsedilmiş, işkenceye maruz bırakılmıştı. Kim malından ve canından emin olabiliyordu.

(...) Tevkifhaneden geliyorum, diye cevap verdi. İngilizler tevkif ettiler; beş günden beri Kırmızı Konak'ta[1] idim.

Bu vakalardan birine de, nişanlısı Behice ile birlikte Yeşilköy'e gitmek üzere bindikleri trende Fikret maruz kalır.

Trende kadınlara ait kompartımana beni de soktu. Ben: Şimdi biri gelir bir şey söyler. Ben erkekler tarafına gideyim" dedikçe

[1] İttihat ve Terakki'nin Cağaloğlu'ndaki genel merkezi. Mütareke'de İngilizler tarafından tevkifhane olarak kullanılmıştır.

o: "Baksan a!.. Kadın var mı? Ne olur" diye ısrar ediyordu.

Bir aralık bir Fransız zabiti geldi, karşımıza oturdu. Ben muhtemel bir tehlikeyi sezmiş gibi suratımı astım. Biraz sonra kondüktör geldi. Fransız zabitine selam verdikten sonra benim önümde durarak fena bir Rum şivesiyle söylendi:

"Burası kadınların yeri... Siz içeriye geçeceksiniz."

Yalnız olsaydım derhal kalkacaktım. Esasen burada bırakmayacaklarını da biliyordum.

Fakat yalnız bana hitap ettiği için başımla zabiti işaret ederek: "Ona da söyleyiniz" dedim.

Küstah bir tavırla cevap verdi:

"O zabit! Hem de ecnebi."

Sinirlenmemek kabil değildi. Sesimi yükselttim.

"Hem de ecnebi, ha! Demek ecnebi olunca oturacak ve ben, bana ait bir Türk kadınını burada bırakıp çıkacağım; öyle mi?"

Behice kolumdan tutarak söyleniyordu

"Allah aşkına bir vakaya sebebiyet verme. Sonra!"

Zabit kendisinden bahsedildiğini anlayarak sordu:

"Ne var? Ne oluyor?"

Bunun üzerine kondüktör hemen ona dönerek, bozuk ve berbat bir Fransızca ile güya izahat verdi.

"Burası kadınlara mahsus. Diyor ki, sizi buradan çıkarayım."

Fransız zabiti sert bir hareket yaptı. Kaşlarını çatarak:

"Fakat bu tuhaf" dedi. "Bu küstahlık!"

Vaziyet fena idi. Zabite izahat vermek lazımdı. Rum kondüktörü göstererek:

"Bu adam yalan söylüyor" dedim. "Bu adam terbiyesizlik ediyor. Beni buradan çıkarmak istedi. Ben sizin de bulunduğunuzu söyledim. O kadar."

Bu cevap Fransızı tatmin etmedi. Tekrar homurdandı. Rum da küstahlığı artırarak devam etti:

"Haydi... Çıkınız, yoksa."

Behice muttasıl kolumdan çekip söyleniyordu.

"Aman, Fikret! Çıkıver. Ne olur?"

Ben bir tereddüt ânı içinde idim. Vaki olacak müdahale ve tehlikeyi zihnimden geçirerek, herife tokat atmamak için kendimi güç zaptediyordum. Fakat kızı bırakıp çıkmayı asla düşünmüyordum.

O daha yüksek sesle tekrar etti:

"Haydi, çık!" diyordu. "Laf anlamıyor musun? Şimdi istasyona gelince zorla çıkartırım."

Artık "ne olursa olsun..." dedim. Hemen herifin üzerine atılmak için şiddetle yerimden fırladım. Behice hemen benden evvel davrandı; kalktı, kolumdan çekti.

"Allah aşkına Fikret" diye bağırdı. İşte ben de çıkıyorum. Beraber çıkalım; sahanlıkta duralım.

Ve beni dışarıya sürükledi.

Asabım hurdahaş olmuştu. İçerde bu riyakâr tıynetli casus vatandaşın, yılışık bir tavırla hâlâ düşman zabitine bir şeyler söylediğini görüyordum. Yanımda Behice itizar ediyordu.

"Ben sebep oldum. Nereden hatırıma geldi? Keşke size ısrar etmeseydim. Ben sebep oldum..."

Tanık oldukları olaydan sonra artık Anadolu birahanesine gitmek istemeyen Fikret ve Feridun, Tanaş'ın Talimhane'deki meyhanesine giderler. Burası ilginç bir yerdir.

Fakat artık Anadolu'da oturmak istemiyorduk... Feridun Taksim'de tanıdığı ufak bir meyhaneyi tavsiye etti.

(...) Duvarlara sıra sıra fıçılar dizilmişti... Bundan başka karşıki duvarın boş kalan bir yerine de Venizelos'un resmi asılmıştı. Feridun'a bunu gösterdim.

"Yok..." dedi. "Nerede olduğumuzu bilelim. Burası İstanbul... Semtimiz Beyoğlu... Oturduğumuz yer de Tanaş'ın meyhanesi... Bak biraz sonra şu ufak yere belki yirmi kişi gelecek; bunlar buranın gedikli müşterileridir. Akşam işten dönünce buraya gelirler. Kavga etmeden, gürültü yapmadan her akşamki nasiplerini alıp giderler. Maamafih arasıra insanı huylandıracak lakırdılar olabilir. Bunları işitmeyeceksin, yalnız kendi masanla meşgul olacaksın."

(...) Hele siyasetten bahs etmek tamamen memnu... Başının üstünde Venizelos'un resmi olmasına rağmen Tanaş, siyasetten bahseden biri oldu mu - Rum, Ermeni kim olursa olsun - hemen müdahale ediyor, susturuyor. Türk müşterilerini gücendirmek istemiyor.

Fikret'in taşındığı Yeşilköy bölgesinin havası da Fransız birliklerinin varlığıyla değişmiştir.

Hemen her sokakta burada bulunan Fransız kıtasına ait bir daire veya karargâh... Kapısında süngüsüyle nöbet bekleyen bir Cezayirli. Bu tahavvül derhal tesirini göstermiş; biraz müsait olan her evin alt katı, küçük bir tadille meyhane olmuş; içinde birkaç masa, bir tezgâh, ve kapısında davetkâr bir kız. Bunlardan birçok var. Ve müşteri de buluyorlar.

(...) Bütün masalar Fransız neferleriyle dolmuştu. Birkaçı ortada dans ediyor; köşede bir kitara ile bozuk bir armonik berbat bir gürültü ile kafa şişiriyorlardı.

Romanda Mütareke yıllarında İstanbul'da ortaya çıkan ilginç

bir mekândan, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'de[2] yazdığına göre isim babalığını Hasan Âli Yücel'in yaptığı "Akademi" adı verilen Divanyolu'ndaki kıraathaneden de söz edilmektedir.

> Babıâli'ye çıktık, Divanyolu'nu takip ederek aşağı indik. Arkadaşlar, Sultanahmet'te umumi hapishanenin yanındaki kahvelerden birinin önünde durdular.
>
> Sadi:
>
> "İşte," dedi. "Akademi bu!.."
>
> Ve benim yüzüne baktığımı görünce ilave etti:
>
> "Ne o, beğenmedin mi?"
>
> İçeriye girdik. Bu basık tavanlı geniş kahvede bütün masalar hıncahınç dolmuştu.
>
> Boş bulduğumuz bir tarafa yerleşirken Sadi devam etti:
>
> "Şu gördüğün gençler yok mu? Bunlar istikbalin birer dâhisidir. Hepsi birer fikir ve zekâ harikası olan bu gençleri, yarın karşında bir sanatkâr, bir filozof veya bir hatip olarak göreceksin. Hepsi yarın için hazırlanıyor. Şimdiden tanımalısın."
>
> Filhakika hepsi meşguldüler. Kimi karşılıklı tavla atıyor, kimi dört kol iskambil çeviriyor. Bazısı da münakaşanın harareti içinde kendini unutmuş bağırıyordu.
>
> Feridun ve Sadi yanlarına gelen bir arkadaşla konuşmaya dalmışlardı. Ben de hayretle etrafıma bakıyordum. Karşımda takdirkâr bir zümrenin hürmetle kendisini dinlediği bir zat Fuzuli'nin divanından gür sesiyle gazeller okuyor ve bu meşguliyet esnasında sağ kolu, insiyaki bir hareketle boşlukta mütemadiyen sallanıyordu. Ancak bu sallanan kol, yeni gelenleri selamlamak için ara sıra hareketini değiştiriyor ve havada yarım daire resm

[2] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 73.

ederek tekrar seyrine devam ediyordu. Kendisine "üstat!" diye hitap ediyorlardı: O bu tevcihten memnun, başını muttarit bir eda ile sallıyor ve daima mütebessim çehresiyle etrafına iltifatlar, neşeler saçıyordu. Köşede diğer bir grup hararetli bir mubahaseye dalmıştı. İçlerinden uzun saçlı, esmer bir genç karşısında oturan uzunca boylu diğer esmer bir gençle münakaşa ediyor ve muhatabının, kendisini kızdıran kısa ve alaylı itirazlarına uzun ve sert tarizlerle cevap veriyordu.

Fikret'in resim öğretmenliğine tayini için, biraz da arkadaşları Sadi ve Feridun'un zorlamasıyla yaptığı bütün başvurular sonuçsuz kalacaktır. Son bir teşebbüsten sonra bu işin peşini bırakır.

"O halde ihtiyat zabitlerinin terfihi hakkındaki hükümet kararı bir laftan ibaret... Bizi aldatmak için yapılmış bir tuzak... Biz ki canımızı esirgemeyerek beş senedir ateş karşısında bu memleket için çalıştık."

O hiç vaziyetini bozmayarak cevap verdi:

"Bunları çok işittik."

O zaman kendimi zapt edemeyerek!

"Beyefendi diye bağırdım. Siz yalnız işittiniz; bizse bunu bizzat yaptık."

"Bana ne, benim için yapmadınız ya!.."

Başından vurulmuş bir adam gibi sendeledim. Aman yarabbi, bu adam ne söylüyordu? Dünyada yegâne kıymet vererek yaptığım bu hizmetten dolayı beni istihfaf ve istihkâr ediyordu; öyle mi? En ağır bir şey söylemek için:

"Siz..." diye haykırdım. Ve birden, ani bir kararla alt tarafını söylemekten vazgeçerek kapıyı çektim ve çıktım.

Çocukluk yıllarını geçirdiği İzmir'in işgali, Fikret'in ruh ha-

linde değişikliğe yol açacaktır. 16 Mayıs 1335 günü, güncesine şunları yazar:

> İzmir'e düşman girdi... Dillerde yeis ve heyecanla dolaşan korkunç haberler nihayet tahakkuk etti. Kaç gündür çehrelerde sarı olan avare hüzün bu meşum haberden sonra, kalplerin içine eriyen bir kurşun gibi aktı...
>
> İzmir'e düşman girdi... İzmir'e Yunan girdi... Şimdi herkes gözle konuşuyor ve işaretle birbirine bu felaketi anlatıyor... Kalplerden kopan gayz ve kin, kesif ve siyah bir dalga halinde havanın içinde dolaşıyor.
>
> Senelerden beri memleketin etrafını demir bir kuşak gibi saran tehlike, nihayet bir ateş halinde vatanın ortasına düştü... Bu ateş hiç olduğu yerde kalır mı?.. Bunun kızıl alevi memleketin ufuklarını sarmadan, her tarafı tutuşturmadan sönebilir mi?.. Ve sonra Türk, bu ateşten sıçrayan kıvılcımla yakacağı meşaleyi, cihanın dört köşesine bir kundak gibi sokup yakmadan, yanmağa razı olabilir mi?..

Bundan sonra Fikret'i mitinglerde, toplantılarda görürüz:

> Sultanahmet Meydanı, hak isteyen masum ve asil bir halkın avazıyla çınlıyor... Gönüllerden taşan bu ulvi sada, göklere doğru yol bulmak istiyor... Minarelerden tekbir sesleri geliyor... Kalplerin yeisi bayraklara aks etmiş gibi... Onlar da siyah bir temevvücle hazin hazin sallanıyor... Zaman zaman uğultu yükseliyor; kabarıyor; taşıyor... Ve uzaklarda akisler yaptıktan sonra yine yavaş yavaş sönüyor; kayboluyor...
>
> Türkün heyecanında da ne mağrur bir asalet var? Fakat gönül zorla zapt edilen bu heyecanın bir dalga gibi, bir sel gibi, bir tufan gibi hızla gelip taşmasını, maniaları devirerek yıkmasını istiyor... Gözler bir işarete muntazır... Bir hareket bekliyor. Hakkın yalnız başına istenmeyeceğini bunu tekrar edenler de biliyor. Fakat neyle?.. Ve nereye?.. Silah nerede?.. Hedef neresi?..

Bir işaret lazım ki ona taşacağı yeri göstersin... Bir hareket ister ki onu kaderinin saklı olduğu menbaa götürsün...

O dakikada ağızdan ağıza dolaşan bir mırıltı: "Padişah geliyor!.. Sultan geçiyor..." Başlar dönüyor; vücudlar çevriliyor; ve hayal meyal seçilebilen bir gölge bir anda görünüp kayboluyor.

Bu kitle o zaman bir emele kavuşmuş gibi sarsılıyor; gönüller inanmak ihtiyacıyla titriyor; insanlar bile bile aldanmak istiyor... Bir an için, bir ümidin cazip ışığı yanıyor... Fakat yanmasıyla sönmesi bir oluyor.

(...) Biraz evvel Fatih'teki mitingden döndüm. Yanımda Behice de vardı. Her taraf yine siyah bayraklarla dolu... Ta uzaklara kadar akseden: "Kahrolsun!.." nidaları, sürekli bir uğultu halinde teneffüs ettiğimiz havayı ihtizaza getiriyor. Fakat bu kadar... Yalnız temenni!.. Ve ancak bu... Herkes birbirine soruyor: Bu kitle niçin akmıyor? Neden kırmıyor? Devirmiyor? Parçalamıyor?.. İki gündür gazeteler mütenakız ve mütehalif [birbiriyle uyuşmayan] haberler ve mütalaalar neşrediyorlar. Önüne gelen bir fikir sürüyor ve müdafaaya kalkıyor. Devletlerin tavassutuna müracaat... Amerika'nın mandasını talep... İşi siyasetle hal... Ve bunlar bir çare diye ortaya sürülüyor ve müdafaa ediliyor.

(...) Bugün Behice ile Darülfünun'daki içtimada idik. Eski nesil sükûnet, muslihane bir siyaset tavsiye etti. Yeni nesil haykırdı; bağırdı... Yalnız içlerinden biri: "İzmir'e! Hepimiz oraya gidelim..." diyordu. O zaman büyük başlı, iri vücutlu, sarışın biri kalktı. Kürsüye geçti. Başından fesi düşerek, sarsıla sarsıla feryat etti:

"Hayır!" diye haykırdı... "İzmirliler İzmir'e... Konyalılar Konya'ya... İstanbullular burada kalsın..."

Romanın sonunda Fikret'i, İzmir'e giden bir vapurda bırakırız. 3 Haziran 1335 günü, güncesine şunları yazar:

Dün sefil ve nefsani arzuların pençesinde kıvranıyordum. Şimdi memleketimin kucağına hasretle atılmak için koşuyorum. Bana bu imkânı veren hangi kudrettir?.. Bugün gittiğim yerin belki cehennemden farkı yok... Fakat orada olmakta öyle sermedî bir saadet var ki, ruhum, o nasibe kavuşmak için şimdiden iştiyakla çırpınıyor.

MEHMET RAUF:
HALÂS

İzmir'den İstanbul'a gelen Mülazım Nihat'ın sabah vapurdan gördüğü istanbul:

> Yavaş yavaş karanlık çekildiği halde İstanbul tepelerine yığılan yağmur bulutlarının gölgesi şehri ziya içinde inleyen sinelerin, sızlayan kalplerin matem ve elemine bir nişan olsun gibi siyah bir perde altında tazyik ediyordu.
>
> Şimdi Sarayburnu'na gelmişler, hava daha açıldığından, ötede beride büyük harp gemilerinin heyulası, bu ihtiyar şehrin nasıl tahammülün fevkinde bir pençe altında zincirli bulunduğuna feryat ediyor zannolunuyordu.
>
> Bahusus vapur Tophane'de rıhtıma yaklaştığı vakit, Tophane'nin önünde demirlemiş kurşunî renkli büyük bir İngiliz harp gemisi Nihat'a İngiliz ceberutu gibi muannit, iddiakâr ve küstah bir tesir yaptı..

İzmir'den mütekait miralay Emin Bey'in biri binbaşı Hakkı Behiç Bey'e, öteki kızı İclal Hanım'a hitaben yazdığı mektupları sahiplerine vermek üzere ablasının Cağaloğlu'ndaki evinden çıkan Nihat, Babıâli yokuşundan inerek Bahçekapı'yı geçip Köprü'ye vardığında bir İngiliz bölüğüne tesadüf eder. Keskin ve kır-

mızı yüzleri, başlarındaki biçimsiz şapkaları, kendi kendine hareket eden birer makine şekli gösteren yürüyüşleri ve silahlarıyla takım halinde gitmektedirler. Bu şubat gününde çamurlu sokaklar halkla, otomobille ve tramvayla doludur. İki otomobilde bir, iri bir İngiliz kamyonu geçmekte, arkasından bir Fransız otomobili atılmaktadır. Yolda, Köprü'de, şurada burada İngiliz, Fransız, İtalyan zabitleri göze çarpmaktadır. "İstanbul'un değişen hali zahiren bundan ibaretti. Fakat bu sakin zahirin altında ne feci gizlilikler, ne canhıraş rahatsızlıklar olduğu hiç anlaşılmıyordu."

Nihat'ın Sıraselviler'de Topçular apartmanındaki dairesinde ziyaret ettiği Hakkı Behiç ateşli bir yurtseverdir. İşgal kuvvetlerinin şehirdeki baskısını şöyle dile getirir:

> Rasgele bahanelerle tevkif olunan nice biçare Türk Arapyan Hanında, yahut Kroker'de[1] inliyor, yüzlerce aile babası, kardeşi oğlu, tevkif olunduğu için gece gündüz ağlıyor kıvranıyor.
>
> Her İngiliz, her Fransız, her İtalyan bir hakimi kül... İstediğini mutlak yaptırıyor. Hele müsadere, otomobillere, motörlere varıncaya kadar taammüm etti [umumileşti]. Hatta bunu kadınlara da teşmil edenler var... Mesela bir Fransız zabiti, yahut bir İtalyan amiri, yahut İngiliz kumandanı filancanın kızını, karısını yahut hemşiresini görüyor, hoşuna gidiyor ve elde etmek için her şeyi yapıyor ve muvaffak oluyor. Bu her şey sözü içinde kızın yahut kadının bu hale mümanaat eden [engel olan] babası, kocası, kardeşi veya nişanlısını hapsü tagrip [hapis ve sürgün] için bin bahane icat olunuyor. Yani zulmü şekavet vasıtaları hep harekete geldi.

Nihat, İzmir'den İstanbul'a "bedbaht bir muharebede mağlup düşmüş bir milletin oğlu" olarak, bu düşüşten milletini kaldır-

[1] Tepebaşı'ndaki Krocker Oteli. İngiliz zabıtasının yerleştiği otelin alt katı, tevkifhane olarak kullanılmıştır.

mak ve kurtarmak emeline hayatını vakfetmek kararıyla gelmesine rağmen, tanık olduğu "işgal tezahüratından" etkilenmiştir: "Fakat o, Tophane'nin önünde bir deniz canavarı gibi yığılmış duran boz renkli, cesim toplu İngiliz gemisini unutamıyor, şehrin her köşesinde her sokağında binaları yıkmak istercesine kaldırımları sarsarak gidip gelen İngiliz kamyonlarının tesirinden kendisini kurtaramıyordu." Nihat'ın tereddüdünü gören Ekrem Behiç, bu ruh halinin "meyusiyet" olmadığını söyler:

> Fakat bu sizinki azizim bir yeis değil, bir mücadeledir. Siz şimdi kendinize meyus diyemezsiniz, ve dememelisiniz. Meyusiyet en katil bir halet-i ruhiyedir. Bu sizin geçirdiğiniz mücadeleler hepimizin ruhunu kemirmekte, ara sıra bizi yerden yere çarparak helak etmektedir.
>
> (...) Bu sizin memleketin halâsı emelinizin ademi muvaffakiyet korkusu ile mücadelesidir. Memleketi dört bir yandan saran yangından kurtarmak için en büyük tehalükler [can atmalar] hissediyorsunuz, sonra aleve ateşe bakarak: "Acaba kurtaramayacak mıyım?" diye çırpınıyorsunuz. Benim fikrimce sizin bu halet-i ruhiyeniz şevki, şitabı [koşmayı] temin eden en büyük bir amildir ve bu itibarla pek kıymetlidir. Ben yeis diye o merdut hale derim ki feci bir emel tembelliği içinde bütün ümitleri katlü telef eder ve toptan bir ümitsizlik içinde "ne yapsak kabil değil" diyerek en küçük bir teşebbüse bile girmekten çekinir. Canım ne hacet, işte Ali Kemallerin ve daha sairenin yesi bu nevidendir.

İclal'in yanında kaldığı dayısı Saim Remzi Bey'in Maçka'daki evine gitmek üzere Hakkı Behiç Bey'in yanından ayrılan Nihat, Taksim Meydanında Rumların bir gösterisine tanık olur.

> Aşağıda Beyoğlu caddesi, pencerelerin binbir renk bayraklarından görünmüyordu. Cadde kâmilen karıncalanan coşkun bir kalabalıkla mesturdu. Pencereler bütün açılmış ve hepsi de insanla dolmuştu.

(...) Şimdi bir mızıka sesi de işitilmeye başlanmıştı. Fakat asker mızıkasına benzemiyordu. Kopuk, cılız seslerden çıkan bir ahenkti. Bir taraftan kalabalık dakikada bir bütün çuşü huruşlariyle:

"Zito, zito, zito!" diye haykırıyorlardı. Bu haykırma o kadar mehabetli bir inikasla yükseliyordu ki bütün Şişli, bütün Pangaltı, Tatavla, Taksim, Beyoğlu ve Galata hep iştirak ediyorlar gibi idi. Bu yüzbinlerce göğüsten çıkan ses, şehrin dört köşesinden görülen görülmeyen sokaklardan tek bir inikas halinde yükselerek gürlüyordu:

Zito, Zito, Zito!

Nihayet Nihat kışlanın önünden doğru ilerleyip bu alkışlarla selamlandığı halde gelen şeyin önlerinde sekiz, on çocuktan mürekkep, derme çatma bir mızıka ile bir Rum mektebi izcileri olduğunu anlayınca bütün kanı beynine hücum etti.

İclal'in dayısı Saim Remzi Bey'in şahsında bir işbirlikçi tipiyle karşılaşırız. Ekrem Behiç'in, Nihat'tan adını duyduğunda söyledikleriyle Saim Remzi Bey:

Hürriyet ve İtilaf'ın en kodamanlarından ve İngilizlerin en samimi dostlarından biridir. İngilizler ne yaparlarsa bir kere onunla müşavere edip fikrini aldıktan sonra yapıyorlar. Bundan birkaç sene evvel adliye müsteşarı iken sarık sarar, cübbe giyerdi. Muharebeden evvel Hürriyetü İtilafın bilmem hangi şubesinde âza idi. Vaktaki mütareke oldu, bunu fırkanın en ileri sıralarında gördük. Anlaşılan muharebe sıralarında herifçi oğlu hiç boş durmamış; mütemadiyen çalışmış. Şimdi her şeyde Saim Remzi Bey çıkıyor, her işte onun ismi işitiliyor. Mütarekeden beri yapmadığı herze kalmadı. Muhipler cemiyetinin teşkilinde ön ayak olanlardan biridir. Sağından, solundan dünya kadar para vurdu. Allah bilir ama İstanbuldan kaçmak isteyenler için İngiliz pasaportunu müzayedeye koymuş diyorlar. Evi her gün İngiliz ve Fran-

sız zabitleriyle dolup taşıyormuş.

(...) Galiba olup biten şeyler yalnız siyasi de değilmiş, bu herif müttefikîn mümessillerinin zevkü sefa rehberliğini de yapıyormuş.

Nihat gittiğinde, Saim Remzi Bey evinde bir akşam çayı vermektedir. Dans edenler arasında mavi elbiseleriyle Fransız zabitleri, haki kıyafetleriyle İngiliz zabitleri de bulunmaktadır. Fakat bunların kolundaki kadınların Türk mü, yoksa Hıristiyan mı olduklarını Nihat anlayamaz. Çay davetine daha sonra Refi Cevat, Ali Kemal, Refik Halit ve geleceğin dahiliye nazırı Mehmet Ali beyler de katılırlar.

Zaman içinde İclal'le Nihat arasında bir gönül yakınlığı kurulur. İclal'e babasından kalan bazı emlaki satmak için birlikte gittikleri İzmir'de şehrin işgaline tanık olurlar. Bu, ikisini de derinden sarsar. Ve iki genç "ikisinin de kalbini, ruhunu hararetiyle doldurmuş olan mukaddes dava hallolunup bitmeden kendilerini düşünmeyeceklerini ve ancak Anadolu düşman istilasından kurtulup serbest ve mes'ut yaşamaya başladığı zaman saadetlerini ve yuvalarını yapmaya kalkacaklarına" yemin ederler.

Halâs da, diğer Mütareke ve Kurtuluş Savaşı romanları gibi, zaferle sonuçlanan bir Kurtuluş Savaşının sonrasında yazılmıştır ve bunun izlerini belirgin bir biçimde taşımaktadır. Nihat'ın İzmir'in işgalini izleyen günlerde Sıraselviler'deki apartmanında ziyaret ettiği Ekrem Behiç, "bir zafer heyecanıyla" şunları söyler:

İlk silah patladı azizim... diye haykırdı. Hani sana burada şimdi bizim için sulh konferansını beklemek lazımdır demiyor muydum? İzmir vakasından sonra artık bunu beklemeye hacet kalmadı. Heriflerin ne mal olduğu iyice açığa çıktığından artık beklemek lüzumsuz demektir ve bulduğumuz silahı kapıp düşmana karşı çıkmaktan başka yapılacak şey yoktur. Nitekim bu yapılıyor.

(...) İzmir Avrupalıların bir kancıklığı ile evvela müttefikîn tarafından işgal edilecek diye bildirildiği halde Yunanlılar tarafından işgaline müsaade olunmuş ve iki gün sonra bir Yunan taburu Urla'ya giderek orasını ve daha sonra yavaş yavaş ilerleyerek Çeşme, Tire, Seydiköyü'nü filan işgal etmişti. İşte bu suretle kolayca Anadolu'yu ele geçireceğini düşünen Yunanistan bu sırada İzmir'in işgalinden on üç gün sonra, yani mayıs yirmi sekizde bir Yunan salibiahmer ve bir nakliye gemisini de Ayvalık limanına gönderdi.

Fakat Ayvalık'ta bulunan bir alayın kumandanı Kaymakam Ali Bey, elinde silah varken hâkim bulunduğu mıntıkayı ve elindeki askeri Yunan'a teslim etmeyi nefsine zül görerek gemilerinden çıkmak isteyen asker üstüne ateş ettirdi.

Her ne kadar düşmana birçok telefat verdirdikten sonra öbür gün Ali Bey düşmanın çokluğu karşısında Ayvalık'ı terkederek cenubişarki sırtlarına çekildiyse de bir kere düşmana karşı silah atılmış ve cephe kurulmuş oldu.

(...) Sonra biliyor musun burada daha ne oldu? Burada Türk milletinin hayat ve istikbalini ta esasından kavrayıp asırlardan beri sefalet ve zillet içinde sürüklenen bu mübarek milleti yeni bir şehraha [ana yola], yeni bir feyzü saadete sevkedecek bir hadise oldu. İzmir'in işgalinden bir gün sonra yani on altı mayıs Cuma günü Mustafa Kemal Anadolu'ya gitti.

(...) Hasılı tehlike ile, ölümle, bela ile dolu bir yol; fakat ben eminim ki benim pek iyi tanıdığım Mustafa Kemal bütün bu manialara hiç ehemmiyet vermeyerek alnı yukarıda, gözleri semada, kendine çizdiği yolu katedecek. İhtimal sürçecek, ihtimal ayağı takıldığı olacak; fakat sonunda zafer bularak Türklüğü kurtaracaktır.

Ankara Hükümetinin genç subayları Anadolu'ya davet etmesi üzerine Nihat, Anadolu'ya geçmeye karar verir. Bu kararını İc-

lal'e bildirdiğinde, genç kadın tutamadığı gözyaşlarını şöyle açıklar:

> Ben hiçbir şey için ağlamıyorum. Ağladığımın sebebi, niçin dünyaya kadın olarak geldim de, vapurda, yolda rahatsız olursun bahanesiyle beni de seninle beraber aynı hizmeti görmekten men ediyorsun diye...
>
> Fakat ne beis var, bugün sen gidersen yarın beni de alacak değil misin? Pek yakın zamanda ben de seninle beraber çalışacak değil miyim?

Nihat vapurla İnebolu'ya gidecek, oradan Ankara'ya geçecektir. Ancak Köprü üzerindeki Kadıköy iskelesinde taşkınlık yapan İngiliz askerlerini kendini tutamayarak dövmesi, kara yoluyla hareketini zorunlu kılar. Üsküdar üzerinden Anadolu'ya geçişin istasyonlarından bir olan Bulgurlu'ya gidecek, geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün köylü kıyafetiyle yola çıkacaktır. Ancak Bulgurlu'da İngilizler hesabına çalışan bir Rumun ihbarı üzerine yakalanır ve Glavani Sokağındaki İngiliz tevkifhanesine kapatılır. Sorgusu için götürüldüğü Harbiye'de tesadüfen İzmir'den tanıdığı İngiliz kızı Beatrice'le karşılaşır ve onun yardımıyla tevkifhaneden kaçırılır. Yaklaşık sekiz ay tutuklu kalmıştır. Bu kez İclal de beraberinde olduğu halde, Ekrem Behiç'in ayarladığı bir kaçak motoruyla Anadolu'nun yolunu tutar.

SALAHADDİN ENİS ATABEYOĞLU: MAHALLE

Rüştü savaş sonrasında, dört yıldır ayrı kaldığı şehrine, İstanbul'a trenle dönmektedir. Vücudunda çeşitli cephelerde aldığı on sekiz kurşun, şarapnel ve süngü yarasının izlerini taşımaktadır. İki senedir mektup alamadığı karısı Semahat'i ve altı aylıkken bıraktığı oğlu Turhan'ı düşünmektedir.

> Denildiği üzere tren gece yarısı Haydarpaşa'ya vardı. Gar bir matem sükûnu içinde idi. Zaman zaman bu sükûnu İngiliz askerlerinin nalçalı kunduralarından çıkan sesler bozuyordu. Gardan çıktığı zaman kendini Haydarpaşa rıhtımına attı.
>
> (...) İşte şurası Sarayburnu idi; işte şurası bir dizi fenerleri ile köprüler... İşte şurası Galata... Ve nihayet şurası da Cihangir sırtları, ve kendi mahallesidir. Sonra... sonra Kabataş. Galata ile Kabataş arasındaki karanlık dikkatini celbetti. Sanki iki semt arasında müthiş ve müzlim bir uçurum açılmıştı. Buna hiçbir mana veremedi.

Geceyi Haydarpaşa rıhtımında geçiren Rüştü, ertesi gün uyandığında "Tophane üstünü teşkil eden sırtların bir çöl gibi bomboş olduğunu" görür. Yokluğunda Cihangir tamamen yanmıştır. İlk vapurla karşı yakaya geçerken İstanbul halkının ken-

disi için dövüşenlere karşı ne kadar kayıtsız olduğunu fark eder. Pisliği ve perişanlığı dolayısıyla istiskal edilmektedir: "Göğsüne şu madalyayı takacağına para ederse sat da beş kuruşluk sabun alıp hamamda yıkan!"

Yangın yerine gittiğinde tahini boyalı evinden yalnızca eşiğinin arta kaldığını görür. Eşinin ve çocuğunun akıbetinden şimdi daha çok endişelidir. Onları nasıl bulacaktır. İstanbul dört haneli bir köy değildir ki, koskoca bir ummandır. Karısının zaruret içinde kötü yola düşmüş olabileceği ihtimaliyle kahrolur. Geceyi geçirecek yeri yoktur. Yangın yerinde kafasını evinin eşiğine koymuş uyurken devriye gezen polisler tarafından uyandırılır ve karmanyolacı zannıyla karakola götürülür. Kendisine acıyan polis Hüseyin Efendi sayesinde Beşiktaş'ta mahalle bekçiliği yapmaya başlar.

Rüştü ile birlikte görev yapan mahalle bekçileri Numan ve Yunus ağaların ikisi de Sivaslıdır. Resmi görevlerinin yanı sıra gündüzleri biri sakalık, öbürü odunculuk yapmaktadır. Bekçiliğin resmi görevleri arasında sayılan ölü bekleme ve mezar kazma işleri de onlar için ayrı bir gelir kaynağıdır. İkisi de emlak ve para sahibidir. İşlerini bozacağı korkusuyla Rüştü'nün varlığından rahatsız olur ve ona karşı tertiplere girişirler.

Rüştü ise kendi âlemindedir. Askerlikte hiç tanımadığı memleketlerde duymadığı yabancılığı şimdi burada, ömrünün yirmi küsur senesini geçirdiği şehirde duymaktadır. Evinin yanması, eşinin ve çocuğunun hayat ve mematlarından bir haber alamaması beyninde bir tür durgunluk yaratmıştır. Bir uyurgezer gibi yaşamaktadır. Rüştü'nün ya da yazarın bakışıyla Mütareke İstanbul'u:

> Giderken terkettiği İstanbul'la bugün bulmuş olduğu şu Mütareke devrinin İstanbul'u arasında o kadar müthiş ve gözler karartıcı bir fark göze çarpıyordu ki kafası her iki İstanbul'u mukayese ettiği zaman sarsılıyordu.

Harbiumumi devrinin açlığı ve açlığın tevlit ettiği akıbetler, cemiyetin içtimai nizamı, ahlaki bünyesini sarsmıştı. Bu netice elle tutulacak kadar ayân ve vazıhtı.

Sonra bu kafi gelmiyormuş gibi Mütareke dolayısıyla İstanbul, yetmiş iki milletin memerri [geçidi] halini almıştı. Şehrin bir Babil kulesinden farkı yoktu. Beş kıtanın sekenesi İstanbul'da yan yana, omuz omuza geziyordu. Afrika'nın vahşi sahalarından getirilmiş maymun suratlı, kara yüzlü, pide dudaklı Negroların yanlarında serv-endam, pembe yüzlü, ela gözlü İtalyan zabitlerine tesadüf olunuyordu. Adeta denebilir ki şehrin kaldırımlarında, milletlerden mürekkep bir nehir, çeşit çeşit renk ve kıyafetteki insanlarıyla bir malumdan bir meçhule doğru akıyordu. Şehir adım başında açılmış barlarıyla, kafeşantanlarıyla, alüfteler mecmaı [toplanma yeri] evleriyle muazzam ve vâsi bir umumhane halini almıştı.

Rüştü, hem de yüksek tabakaya mensup birçok erkek ve kadınlar biliyordu ki salonlarını, kapılarını artlarına kadar düşman zabitlerine açmışlardı. Filhakika bu tabaka mensubu, milyonlarca insanın haşrü neşr olduğu bu harpte bir şehit ve cenaze vermediği gibi, insanların şehirlerde ve köylerde açlıktan sinekler gibi öldükleri günlerde açlık nedir hissetmemişler, bilakis çok yiyişten fesadı mideye uğramışlardı.

Rüştü, milletin perişan vaziyeti karşısında kadın veya erkek bir Türkün, bir müstevliye kapısını açması şöyle dursun, ona sıkmak üzere el uzatmasını bile havsalasına sığdıramıyordu.

Evini yabancılara açanlardan biri de Beşiktaş'ta mukim, memleketin maruf simalarından Hasan Müeyyet Bey'dir. "Kapısının önündeki askeri otomobillerle herhangi bir ev midir, yoksa bir müttefikin karargâhı mıdır" anlaşılamamaktadır. Yazarın bu gibilere öfkesi sonsuzdur:

> Bu deyyus, maalesef devletin en yüksek meratib ü menasıbına [rütbe ve makamlarına] ermiş insanlardandı. Ve onun kemiklerini kırıp iliklerini çıkarırsanız, bu iliklerin kızgın güneş altında kara toprağın üzerine eğilen Anadolu köylüsünün alnından akan terlerle yoğrulmuş olduğunu görürdünüz. Anadolu'da hâlâ kızgın güneş altında kara toprağın üzerine eğilen yüzlerce insan bila-fasıla onun için, karısına fondan, kızına pandantif ve kendisine şampanya ve sigara parası yetiştirmek için çalışıyorlardı.

Mahalle sakinlerinden İzzet Kaptan, oğlunu Çanakkale'de kaybetmiştir. Olup bitenlere ancak içkinin yardımıyla tahammül edebilmektedir. İzzet Kaptan bir milliyetçidir. Çok daha iyi rakı bulabileceği azınlık meyhanelerine değil, Mehmet'in meyhanesine gider. "Yako'nun, hele Dimitri'nin elinden gülsuyu içmektense Mehmet'in elinden zehir içmeyi" tercih etmektedir. Bir akşam Köyiçi'nde bir Türkün işlettiği bir tiyatronun kapısında Türk bayrağının yanında asılı olan Fransız bayrağını yerinden çıkarıp yırtar. Sahibine de haber gönderir: "Ya adını değiştirsin ya milliyetini. Kapısında bir Türkün ismi olan bu tiyatroda bu bayrak asılmaz." Mahalle kahvesine geldiğinde öfkesi dinmemiştir.

> Bir Türk tiyatrosunun kapısına bir Fransız bayrağı asmışlardı aşağıda... Bunu bir Petro, bir Manol, bir Haçator asar. Fakat bir Türk bunu asamaz. Cevdet Efendi... Bir Türk bunu asamaz. Ben henüz ölmedim.

Kendisine sakin olmasını, bir duyan olabileceğini söyleyenleri azarlar: "Köle ruhlu herifler, uşak ruhlu herifler..."

Veysi Çavuş savaştan iki gözü kör olarak dönmüştür. Karısı savaş yıllarında çocuğunu ve kendisini geçindirebilmek için çamaşır yıkamış, tahta silmiş, dikiş dikmiş ama iffetini korumayı bilmiştir. Sekiz yaşındaki oğlu Feyzi, mahallede arkadaşları ile oynayacağı yerde, maaş bağlatmaya çalışan babasına nezaretlerde rehberlik etmektedir.

Sakinlerinin Müslüman olmasına rağmen mahallenin iki bakkalı da Rumdur. Bunlardan Yuvan Usta fırsat düştükçe "Biz Osmanlıyız" demekte, ama gizlice Patrikhane'ye ve Yunan ordusuna ianeden de geri kalmamaktadır. Yuvan'ın karısı Zoiçe'nin İtilaf ordularının askerlerine anlaşılmaz bir zaafı vardır.

> İtilaf ordularının İstanbul'a gelişi, Madam Zoiçe'de bahçedeki kabak ocağına dökülmüş gübre tesirini hasıl etmiş, onu bol gübre şerbeti içen bir kabak çiçeği gibi açmış, on beş yaş daha gençleştirmişti. Mahalleden arada sırada geçen İngiliz, İtalyan ve bilhassa Yunan askerlerine bayılıyordu. Onlar ne gürbüz, yakışıklı insanlardı. Yürürken toprağı sarsıyorlar, etrafa para saçıyorlardı.
>
> Onlara karşı Madam Zoiçe'de anlaşılmaz bir meyil ve incizap vardı.
>
> (...) Madam Zoiçe'nin ecnebi askerlere karşı böyle içten bağlayan muhabbeti gün geçtikçe ilerleyip artmıştı. Hele semtle civar kır kahvelerine ecnebi neferlerinin dadanması, Madam Zoiçe'ye işlerden vakit buldukça oraya sık sık uğramak fırsatını vermişti.
>
> İlk defa, geç bir akşam saatinde civardaki dere içinde kuytu bir yerde ayak üstünde izbandut gibi bir İngiliz neferine teslim olduğu vakit zevkten kendini kaybetmişti. Üstelik heriften bir de lira koparmıştı.
>
> O günden sonra bu İngiliz neferini bazen Fransızı, bazen İtalyanı, bazen Yunanı, bazen de Cezayirlisi takip etmişti.

Bir tesadüf sonucu Rüştü, karısının ve çocuğunun akıbetini öğrenir. Yangından kurtardığı birkaç parça mücevherini satarak bir süre geçinen Semahat, daha sonra bir tesadüfün karşısına çıkardığı iyi bir insanın, Atıf Bey'in evine hizmetçi olarak girmiştir. Atıf Bey ve karısı genç kadını ve çocuğunu kendi ailelerindenmiş gibi benimsemişlerdir. Ne var ki Semahat, İspanyol nezlesi salgınında ölmüştür. Ailenin evlat edindiği küçük Turhan da yaka-

landığı zatürreeden, gösterilen bütün ihtimama rağmen kurtulamamıştır. Karısının ve çocuğunun hikâyesini Atıf Bey'den dinledikten sonra Rüştü, kendini sokağa atar.

> Şimdi muttasıl durmadan ileriye doğru yürüyor, nereye gideceğini, nereye gitmekte olduğunu düşünmeksizin, kendisini boğan her tarafı dolu olan şu sokaklardan bir an evvel kurtulmak için kara tipiye bakmaksızın, soğuğa, fırtınaya ehemmiyet vermeksizin bir meçhule doğru muttasıl ve muttasıl yürüyordu.

PEYAMİ SAFA:
BİZ İNSANLAR

Herşey Mütareke'nin ikinci senesinde, Boğaziçi'ndeki özel bir lisede, kayıkçı Mustafa'nın oğlu Tahsin'in, kendisine "eşek Türk" diyen merhum başşehbender Halim Bey'in oğlu Cemil'e attığı bir taşla başlar. O sırada ilk sınıfların başmuallimi olan Orhan, daha sonra bu taşı attıran nedenlerle sonucu olan olaylar arasındaki nedensellik bağını düşünecektir:

> Attığı taş, nasıl, durgun bir suyun ortasına düşmüş gibi o günden bu güne kadar gelen tesir halkaları yapmıştı: Orhan'ın, Halim Bey ailesini ve Vedia'yı tanıması, mektepten istifa ederek ayrılması, karlı bir sabah geçirdiği ölüm tehlikesi, Necati'yle dostluğunun tekâmülü, hatta Süleyman'la tanışması (...) ve bundan sonra cereyan edecek hadiseler o taş yüzündendi. (...) Anlıyordu ki, taş müstakil bir amil değil, Bir ucu Halim Beyin karısıyla Mustafa arasındaki ihtilafa, onun bir ucu da milliyet ve medeniyet fikirleri arasındaki ihtilafa, diğer bir ucu da halkla müreffeh sınıf arasındaki ihtilafa kadar giden zaruretler serisi içinde kalan hadiselerin vukubulması için bir bahaneden ibaretti.

Halim Bey ailesi, dönemin İstanbul'unda görülen kozmopolit ailelerden biridir. Bu aileyi ve Tahsin'in Cemil'e attığı taşın arka

planını, okulda muallim yardımcısı olarak görev yapan İhsan, Tahsin'in okuldan atılmasını önlemek için yardımını istediği Orhan'a şöyle anlatır:

> Bu oğlan yok mu, Tahsin, billahi yürekler acısıdır bu çocuğun hali. Bütün köy araya girip de mektebe parasız soktular. Geceleri kayıkların içinde uyuyordu bu. Aç açına. Babası hapiste. (...) Mustafa, Halim Beylerin yalısında dört senedir kayıkçı imiş. İşin aslına bakarsan Mustafa daha üç yaşında iken anasıyla bu yalıya gelmiş. Kadın verem olduğu için kovmuşlar. O da ayrı hikâye. Halim Bey, bilmem nere başşehbenderi, o zaman sağmış. Cemil'in babası. Anlıyorsun değil mi? Bu Halim Bey de zaten alafranga mizaç bir herifmiş. Evine ecnebiler dolarmış. Harbde Boğaza şey geldiği zaman, o Alman zırhlısı, Göben, ziyafetler filan... Halim de karısını alıp zırhlıya gidermiş... Fakat karı daha fazla ecnebi meftunu... Bak namusu için bir şey söylemiyorum ha... Vebali boynuna... Kadın, yalnız, adeta Türklere düşman. İngilizler, Fransızlar buraya gelince, Halim Bey de vefat etmiş, kadın yalıya doldurur ecnebileri... Dahası var, bak nereden nereye, yalıya Fransız bayrağı çeker. (...) Fransız bayrağı... Kahbenin zoruna bak... Tövbe estağfurullah. Bütün köy birbirine girer. Kulübün gençleri yalının camlarını taşlarlar. Fransız polisi tahkikat yapar. (...) Asıl mesele şu: Bu kadın, yalıda ahçıya, uşağa, kayıkçıya hep "Eşek Türk" diye çıkışırmış. Mustafa'nın anasından yana hıncı var. Bu yazın karı gene Mustafa'ya "vahşi Türk, eşek Türk" filan diye söylenirken -kavga bahçede oluyor- Mustafa kendini tutamaz, yumruğu karının sol gözüne çalar. Hıncını alamaz, birde saçlarından tutup başını yalının köşe tahtasına vurur. (...) Zavallı adamı Beyoğlu'nda Arabyan hanına atarlar, basarlar köteği... –Çünkü karının ecnebi ahbapları var– Sonra muhakemeler, bir şeyler, bilmem kaç sene hapis.

Daha sonra, ailenin yakınlarından bir subayın, Bahri'nin anlatıkları bu levhayı tamamlar:

Harbi Umumiden beri köy halkı bu yalıya düşman. Ecnebilerle içli dışlı oluyorlar diye. Asıl kabahat Halim Beyde idi. Hayatı Avrupa'da geçmiş. Türklere fazla kıymet vermezdi. Varsa yoksa ecnebiler. Karısını onlara açık saçık çıkarırdı. Yalının rıhtımında kadın erkek oturulur. Tabii birçok sandallar geçer. Halk gözleriyle görüyor ve sinirleniyordu. Ne de olsa mütaassıp. Halim benim akrabamdır, fakat ben de yaptıklarını hoş görmüyordum. Sade taassup meselesi değil. Biz henüz o devre-i terakkiye gelmedik. Samiye ablamla çok münakaşa ederiz. O *Désenchanté*'yi elinden düşürmez. Hele bir bahsini açın da görün. Harbi Umumi ne ise; Almanlar müttefikimizdi; buraya gelirler giderlerdi. İki defa da bizimkileri Göben'de ziyafete çağırdılar. Halk ona da kızıyordu ama nihayet serbest aile deyip çıkıyordu. Fakat Mütarekeden sonra çok fena oldu. Bu Madam Sofi –ki girip çıkmadığı yer yoktur– buraya kolonellerine, generallerine varıncaya kadar İtilaf zabitlerini doldurdu. Samiye ablam ziyafetler verdi.

Öte yandan Samiye Hanım'ın safdilliğine şaşırmamak elde değildir.

İnsan bu geri kalışımızı düşünürse kudurur maazallah. Baksanıza o polise... Likör içti diye Vedia'yı karakollarda süründürecekti. Gel de "Vahşi! Barbar" diye bağırma! Nasıl diyordu Vedia? "Likor" diyordu değil mi? Likor! Daha ismini söylemesini bilmiyor, sonra da... Bakın gene sinirleniyorum. Biz neden battık? Avrupa sivilizasyonuna uysaydık bu zırhlılar buraya gelir miydi? İşte ben bunu anlatamıyorum da kuduruyorum.

(...) Neymiş? Bütün kabahatimiz ecnebilerle görüşmek... Senelerden beri köyde dedikodu, kıyamet... İnsan ecnebilerle konuştu diye niçin kötü olsun?

(...) Ben fena bir maksatla astırmadım ki onu (Fransız bayrağını)... O gün geleceklerdi bize, Fransız davetlilerimiz... Kayıkla geleceklerdi... bir, nasıl derler... bir cemile olsun diye astırdım, birkaç gün kalmış.

Tahsin'in attığı taş ilk dalgalanmaları okulda yaratır. Tahsin'in okuldan atılması gündeme geldiğinde edebiyat muallimi Necati'den ve Orhan'dan birer küçük nutuk dinleriz. Muallim odasında Necati "vücudlarını sezdiği, fakat hüviyetlerini tahmin edemediği meçhul düşmanlara karşı bir mücadele provası yapıyormuş, gibi, hemen kıpkırmızı kesilerek" atılır:

> İmkânı yok! Şu odanın içinde millî namusuna sahip tek bir adam gösteremezsiniz ki milliyeti müdafaa eden bir çocuk aleyhine, Fransız bayrağına sığınarak bütün milletine küfür eden bir soysuz piçi himaye için reyini versin. (...) Onun attığı taş, bugün, bu saatte Anadolu'da harb eden bütün Türklerin tek bir madde içine sıkıştırılarak teksif edilmiş ruhudur! Elinden herşeyi alınmış bir halkın son silahıdır, gözleri dönmüş bir ümitsizin yere eğilir eğilmez kaptığı bir ilk tabiat kuvvetidir. Bu çocuğu kim kovmak ister? Anlayamıyorum ki... Böyle bir namussuzluğa reyini verecek adamı biz elbirliğiyle buradan kovarız; yahut hepimiz bahçede birer taşa yapışarak onun kafasını patlatırız; olmazsa toptan istifamızı dayarız. Öyle değil mi? "Eşek Türk" sözlerini bir araya getiren bir piç kurusunun ağzını yırtmak dururken, aramızda onu müdafaaya kalkacak olan bulunursa onun eşekliğini kabul ederiz amma Türklüğünü asla kabul edemeyiz.

Necati'nin bu nutku, –Peyami Safa bunu aklından geçirmese de– milliyetçi –ya da başka– bir söylemin, en haklı olduğu bir yerde bile, sesini yükselttiğinde ne kadar çirkinleşebileceğinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Tahsin'in okulda kalabilmesi için bir jest gerektiğini düşünen Orhan, okuldan ayrılmaya karar verir ve bu kararını okul müdürüne bildirir:

> Bir çocuğun başka bir çocuğun başına bir taş atmasını alelâde bir inzibat vakası telakki etmeyiniz. Bu bir memleket ve tarih vakasıdır. (...) Anadolu'nun İstanbul'la mücadelesinin bir küçük örneği, bir minyatürüdür. Aynı dâva: İstanbul bu memleketin battığına inanmış ve inkıraz vesikasını Sevr'de imzalamıştır. İstan-

bul için karşısında durulmaz bir Avrupa faikiyeti, bir Avrupa medeniyeti vardır. Ona hücum edilmez, iltihak edilir. Yüzde yüz teslimiyetle, münakaşasız ve mücadelesiz iltihak edilir. Babıâli şimdi böyle düşünüyor. Babıâli yetiştirmesi ve Avrupa dostu birçok Avrupalılaşmış Türkler, rical, Hariciye memurları ve bu meyanda bir başşehbender de böyle düşünmüştü. Adı Halim Bey. Allah rahmet eylesin. Fakat ailesi baki. Şurada yüz adım ötemizdedir. Karısı –ismini hâlâ bilmiyorum– yani Cemil'in anası da böyle düşünüyor. Onun gözünde Avrupa'ya başını teslim etmeyen Türk eşektir. Evine kendi bayrağı yerine Fransız bayrağı asmayan Türk eşektir. Buna kızan ve homurdanan Türk eşektir. Siz de mektebe Türk bayrağı asıyorsunuz, siz de eşeksiniz. Kadının çocuğu bunu vakıa Tahsin'e söyledi, fakat size de bana da söylemiş sayılır. "Canım çocuk..." deyip geçeceksiniz; evet, çocuk çocuktur ve anasından daha masumdur; çünkü sadece taklit yoluyla, anasının kayıkçısına yaptığı hakareti, o da oğluna tekrar etmiştir. Bu hakaretin muhatabı yalnız Tahsin olmadığı gibi, faili de yalnız Cemil değildir. Cemil anasına tercüman oluyor; muhataplara gelince, bunlar hepimiziz: Her Türk! Siz bu hakaretten yalnız Türk olmadığınızı ilan ederek kurtulabilirsiniz. Beni münferit bir vak'ayı umumileştirmekle itham edeceksiniz. Bu vak'a münferit değildir. İstanbul'da başşehbenderin karısı gibi düşünenler bir iki kişiden ibaret olmadıkları gibi, halis Türk'e eşeklik izafe edip kafasına taş yiyenler de yalnız Cemiller değildir. Cemilleri çoğaltınız bir İstanbul olur; Tahsinleri çoğaltınız bir Anadolu olur. (...) İstanbul dedimse, bu, İstanbul halkı değil, İstanbul hükûmeti demektir. Halkın millî dava ile ne kadar beraber olduğunu biliyorsunuz.

Bu arada el yazması bir divanın sayfalarını karıştırırken Orhan'a "İlâhi Orhan, ilâhi çocuk! Nene gerek senin dâvayı millî? Herif dridnotlarını karşıya dayamış, toplarının namlusunu sinene çevirmiş, hâlâ mı dâvayı millî? (...) Bak sana Hâfızdan bir kıt'a

okuyayım," diyen müdür muavini Sabri Efendi gibi siniklerle; "Fi tarihinde bize de Hamiyyeti Milliye, Hamiyyeti Vataniye denilen o yaldızlı hapları yutturdular. Bak ne olduk. Saatine iki mecidiyeye ders vereceğiz diye buralarda sürünüyoruz. (...) Yedi yüz şu kadar kuruşla tekaüde çıktım. Bu ihtiyar yaşımda hâlâ ekmek parası peşindeyim. Bu milletten geçmiş artık evlat. Tarihi mühletini ikmal etmiş bu millet," diyen hayvanat muallimi Hüsnü Bey gibi ümitsiz ve bedbinlerle tanışıyoruz.

Peyami Safa, *Biz İnsanlar*'da bir "inkıraz" olgusuna, bir ahlak, karakter ve inanç buhranına dikkat çeker. Bir tesadüf sonucu götürüldükleri karakolda Necati ve Orhan'a diklenen bir polis amirinin, İtilaf zabıtasından gelen bir telefon üzerine yelkenleri suya indirmesi, Orhan'ın ifadesiyle "küstahlığın zirvesinden zilletin eteklerine yuvarlanışı," kendi şahsına ait bir "ahlak ve seciye düşkünlüğünden ziyade bir cemiyet vak'asına" benzemektedir. Romanda yazarın sözcüsü durumundaki (Bu Peyami Safa'nın âdetidir) Necati'den şunları dinleriz:

> Osmanlı saltanatı da bir inkıraz buhranı geçiriyor. Bu memur ve onun bütün amirleri neye ve kime inanıyorlar? Padişaha mı? Hayır! Ne imparatorluğa, ne millete... Birinden birine inansalar bir vatandaş haysiyeti gözetecekler.
>
> (...) Ben birçok mütareke rezaletleri ve faciaları gördüm. Bunlar ifade olarak sert vak'alardı. Fakat hiç biri İtilaf zabıtasının bir emri üzerine bütün mukavemeti yıldırım carpmış bir duvar gibi yıkılan şu merkez memurunun hali kadar bana tesir etmedi. Rum palikaryaları Yenikapı'da halamın çarşafını yırtmışlardı; gözümün önünde bir Fransız neferi, bir Türk mülazım zabitinin kalpağını ayakları altına aldı; ben, şahsen iki defa İngilizler tarafından tevkif edildim ve saatlerca alıkondum; bir Fransız müstemleke askeri, on yedi yaşında bir Türk kızını Gülhane parkının önünde kafasını gözünü yaracak kadar dövdü ve yüksek rütbeli zabitlerimizden biri bu manzarayı görmemek için karşı kal-

dırıma kaçtı. Ben de kızı müdafaa için kolumu kıpırdatamadım. Böyle neler de neler... Fakat hiçbiri bugünkü vak'a kadar bana içinde yaşadığımız faciayı hissettirmedi değil, fakat düşündürmedi. Garip bir nokta daha: Biraz evvel söyledim ya, bu faciada medeniyet softalarıyla İslamiyet softaları bir politika çemberi içindedirler. Bak Halim Beyin yalısı da İtilaf kuvvetlerinin dostu, İstanbul zabıtası da...

Bu "inkıraz" sorununun daha ilerde, bu kez Bahri tarafından dile getirildiğini görüyoruz:

İstanbul ve bütün Türkiye işgal edilir de insan gene ümidini kesmez. Ben çok dik başlı ve mukavemetli bir insanım, Orhan Bey. Fakat beni boğan şey daha fecidir: İşgal başka şey, inkıraz gene başka şey. Ben bunu hissediyorum. Etrafımda herşey "İnkıraz! İnkıraz!" diye bağırıyor. Ben askerim. Tarihe çok meraklıyım. Fakat tarih bunları yazmıyor. İnkırazın bir de içerisinden görülüşü var. Ruhların, kalblerin, seciyelerin inkırazı. Ben belki iyi anlatamıyorum. Düşman şehre girmiş ne çıkar? Davranır kovarız; fakat bir de fenalığın bin çeşidi ruhlarımızı işgal etmiş. Ahlâkımız, faziletimiz işgal altında... Şu aşağıdaki ecnebiler bizim yalıya zorla girmediler ya... Biz çağırdık da geldiler. Çünkü ruhumuz esir. Bu da bir şey değil. Seciye yok bizde, Orhan Bey. Bana her taraf bataklık gibi görünüyor. Elimi sık sık boynuma götürüyorum ya. Billahi, inanmazsınız, yakam bana gırtlağıma kadar çıkmış bir bataklık hissini veriyor. Geçen defa beni çok hasta gördünüz. Hastalık ne kelime! Vücudumda hiçbir şey yok. Ama keşki hasta olsam... İlletlerin en beteri nedir? Verem mi? Çoktan razıyım; kanser mi? Ona da razıyım. Tek etrafımda herkesi ahlâk veremine, seciye kanserine tutulmuş görmeyeyim.

Necati bir vesileyle bir yılbaşı gecesini –1919'u 1920'ye bağlayan geceyi– anlatır (bu yazarın bizzat yaşadığı, gerçek bir olaydır). Beş altı arkadaş Beyoğlu barlarından birindedirler. Bar hıncahınç doludur. Çoğu Rum, Ermeni, ecnebi ve İtilaf kuvvetleri.

Hepsi sarhoş. Birdenbire yirmi kadar İngiliz zabiti sahneyi işgal eder. Ulusal marşlarını söylemeye başlarlar. Marş bitince bir alkış kopar. İngilizler sahneden inerken bir arkadaşlarının teklifi üzerine iki masanın üzerine çıkarak "Ordumuz Etti Yemin" marşını söylerler. Bir Fransız zabiti "İniniz aşağı, susunuz," diye bağırmaktadır. Marş bitince yeniden başlarlar. Bu sırada masalarının yanında bir Türk genci peyda olur. Fransız zabitiyle tartışır. Daha sonra bu genci başka birisiyle yumruklaşırken görürler. Derken bir silah patlar. Söz konusu Türk genci yere yıkılır. Kalbinden vurulmuş ve hemen ölmüştür. Katil Todori isimli bir Rumdur. Daha önce başka bir Türkü de öldürmüştür. Sonra yakalanır ve İtilaf zabıtası tarafından serbest bırakılır.

> O gece biz, İstanbul'a, evlerimize dönerken aynı silahın bin defa patladığını, aynı gencin bin defa yere yıkıldığını görüyorduk. İstanbul'un halis Türk mahallelerine kavuşmak için, Beyoğlunun vaveylalarını arkamızda bırakarak koştuk. Orada sanki aynı zamanda hem bir katliam hem de bir şenlik ve şehrayin vardı. Kudurmuş bir halk sanki insan kadavralarının üstünde dansediyordu. Biz Karaköy'den Eminönü'ne doğru Köprüyü geçerken tam geceyarısıydı. İtilaf devletlerinin bütün gemilerinden havaya ok yılanları gibi saplanan keskin, yırtıcı, uzun düdük sesleri yükseliyordu, her tarafta silahlar atılıyordu. Bize bu atılan silahlardan her biri bir Türk'ü öldürüyormuş gibi geldi. Birbirimizin yüzüne en büyük felaketlerden biri karşısında hiçbir şeye muktedir olmayanların nafile ve haysiyetsiz isyanıyla bakıyorduk. Arkadaşlardan biri durdu, bize arkasını döndü ve hüngür hüngür ağladı.

Nafile ve haysiyetsiz isyan... Romanda Anadolu'daki mücadeleden ve Anadolu'ya geçmekten birkaç kez söz edilir. Okuldan ayrılan Orhan, pek ciddi olmasa da Anadolu'ya geçmeyi düşünür. Ancak yeni tanıştığı Süleyman'ın (olasılıkla Aydınlık çevresinden bir sosyalist, Necati aracılığıyla Orhan'a parası karşılığı

bazı broşürler çevirmesini teklif etmiştir) ortaya koyduğu meselenin cazibesi onu bu düşüncesini ertelemeye teşvik edecektir. Konu bir kez de Orhan ile Bahri arasındaki bir konuşmada geçer:

Bahri hep Anadolu harekâtından bahsediyordu.

— Gideceğim oraya, gitmeliyim, dedi.

— Şimdiye kadar niçin gitmediniz?

Bahri alt dudağını kemiriyordu. Büyük bir cevap sıkıntısı geçirdikten sonra itiraf etti:

— En büyük hatamdır, dedi, fakat gene gidebilirim.

Orhan ısrar etti:

— Gitmeliydiniz...

— Üç dört defa karar verdim, vazgeçtim. Benim burada bir fırka kumandanım vardı. Çok severdi beni. Beraber gidecektik. Hastalandı. Karaciğerinden ameliyat oldu, öldü. Bir de annem mani oldu. Artık onu dinlemeyeyim, diyorum.

Bahri Anadolu'ya geçemeyecektir. Bir gazete haberinden Bahri'nin hayatının trajik bir ölümle, intiharla son bulduğunu öğreniriz: "Genç bir zabitimizin intiharı" başlığı altında ikinci bir başlık olarak şu satırlar vardır: "Dün gece genç bir zabitimiz sabaha karşı odasında beynine kurşun sıkarak intihar etmiştir." Aynı haberde, Bahri'nin ölümünden önce günlüğüne karaladığı şu satırları okuruz:

2 Mart, gece yarısından sonra boğuluyorum. Nefes alamayacak bir hale geldim. Bu dünyada beş dakika daha durmanın hiçbir manası kalmadı. Anneciğime bir veda mektubu yazdıktan sonra şifamı silahımda arayacağım. Allah'tan son temennim parmağıma kuvvet vermesidir. Bu ıstıraptan kurtulmak fikri bana sevinç veriyor. Bu defterimin siyah bir kapakla ciltlenerek Vedia'ya verilmesini vasiyet ederim.

Vedia... *Biz İnsanlar*'da dikkati çeken bir husus, her şeyi çevreleyen Mütareke atmosferinin yanı sıra, romanın dokusuna nüfuz eden başka bir olgunun, yazarın bize bütün özellikleriyle tanıtmaya çalıştığı istisnai bir yaratığın, Vedia'nın varlığıdır. (Benzer bir durumu daha yoğun biçimde Tanpınar'ın *Sahnenin Dışındakiler*'inde de göreceğiz.) Halim Bey'in yirmi üç yaşındaki yeğeni Vedia'yı (babasını dokuz, annesini on iki yaşındayken kaybetmiştir) ilk kez, Cemil'i yalıya götüren Orhan'ın gözleriyle görürüz. Orhan'ın bakışları kızın beyaz kemerli, bol ve kısa etekli elbisesinin laciverdi üzerinde bir süre gezindikten sonra yüzüne kadar çıkar: "Koyu saçlar altında pembe ve taze, renkli bir yüzdü bu: Sahibi nefes alırken büyüyen ve nefesini bırakırken süzülen yeşilimsi gri gözler. Ucu sivri ve biraz yukarı kalkık, ince, kanatları dar ve yapışık, ufak bir burun. Dudakları kalınca ve biraz kabarık, fakat biçimli ve güzel bir çenenin derhal tashih ettiği büyücek bir ağız." Necati ilk gördüğünde bir Rus kızı sandığı (başını Rus kadınları gibi yapmıştır[1]) Vedia için şunları söyleyecektir: "Bu kızda izahı güç bir garabet var. Bütün vücudu, hali, yüzünün derisi rüzgârda sallanan ince bir kumaşa benziyor. Dışarıdan gelen en küçük tesire mukavemeti yok. Gözleri, ağzı filan ne tuhaf. Her an istihaleler geçiriyor. Sana ne tuhaf bakıyordu. Mütemadi teheyyüç içinde bir ruhu var. Durgun bir ânı hiç yok zannediyorum." Orhan onu "Biçimi tamamiyle belirsiz, hiçbir güzellik vadetmeyen, fakat ümitleri boşa çıkaracak bir arıza da göstermeyen, mechul bir vücut" olarak düşünür. "Arzu veren bir vücut değil, merak veren bir ruh... Merak... Sadece bu..." Bahri en uzak, en ufak şeylerin onun üstünde gülle gibi etki yaptığını söyler. Bir defasında Orhan'a da ağır bir sözün, bir kelimenin, tek bir kelimenin onu bir mavzer kurşunu gibi öldürebileceği izlenimini vermiştir. Ali Haydar (daha çok Vedia'nın ilgisini

[1] Beyaz Rusları örnek alarak saçların başörtüsü veya fileyle toplanması, yüzü meydana çıkarır.

çekmek için bazı çeviriler yapmaktadır), Rüştü (ekonomi okuduğu İngiltere'de pokerden ve güzel giyinmekten başka ne öğrendiği bilinmemektedir), Bahri hep onun çekim alanına girmişlerdir. Orhan da onlara katılacaktır. Bahri bir gün Orhan'a şunları söyleyecektir:

> Siz bunu hissetmiyor musunuz? Fakat yoldasınız. Hissedeceksiniz. Yoldasınız diyorum. O kadar müteheyyiç günlerimdeyim ki sizin istikbalinizi de hissediyorum. Yoldasınız. Belki şimdiden hissediyorsunuz. Hayır, edemezsiniz. Aldatıcı güzel yollardan bataklıklara çıkacaksınız. (...) Kuvvei mâneviyenizi kırmayayım, fakat size tehlikeyi haber vermek de bir vazife: Sonu bataktır! diyorum. Anlamışsınızdır inşallah. İsim söylemek istemiyorum. (...) Çünkü siz de bu yalıya onun için geliyorsunuz. (...) Fevkaladelikleri yok değil, iyi manada fevkaladelikleri... Ah, hem pek çoktur; fakat acaiplikleri nefret verir. (...) Kararsızlığı yüzünden. Bu kararsızlık nedir, bilir misiniz siz? Bazı kızlarımızın ruhundaki inkırazdır, inkıraz... Hani yıkılacak bir duvar nasıl iki tarafa sallanır, bunların kalpleri de öyle. İki tarafa da gidip gelir. Tuhaftır ki size de temayülleri vardır! Muhabbetleri de öyledir, fikirleri de... Mesela Vedia'ya vatan hakkındaki fikrini sorun: Tıpkı sizin gibi düşünür; fakat ecnebilere karşı muamelesinde Samiye Hanımdan farksızdır. (...) Sevmedi. Öyle göründü ve öyle görünmesini de çok iyi bilir. Yahut, galiba öyle göründüğü zamanlarda hakikaten biraz seviyordu. Çünkü inandığım çok oldu. Orhan Bey. Fakat yalan. Galiba acıyordu bana... (Çok merhametlidir.) Teselli için mi yapıyordu, nedir... Çok düşündüm bunları... Artık yoruldum...

Biz İnsanlar'ın, Orhan'ın materyalizm ve Marksizmden idealizme doğru evrilmesinin hikâyesi, bu anlamda bir "bilinçlenme romanı" olduğu söylenmiştir. Müteassıp ve müsamahasız bir babanın çocuğu olan Orhan bu "patriarkal tazyike" isyan ederek materyalizme yönelmiştir: *İctihat ve Zekâ* mecmuaları, "Teced-

dûd İlmî Felsefî Kütüphanesi"nin kil renkli sarı kapakları, *Madde ve Kuvvet*. Ancak bir noktada bütün hayatını, bütün geçmişini, mukadderatını o ana kadar idare eden bütün fikirlerini, bütün istikbalini yeniden düşünmek ihtiyacını duyar. Vedia'nın uyandırdığı duygular ve Necati'nin telkinlerinin etkisiyle materyalist düşüncelerinden sıyrılmaya başlar. Ancak bu sürece yazarın açıkça söylemediği, ama hissettirdiği bir inkıraz süreci de eşlik etmektedir; Bahri'nin "Yoldasınız... Aldatıcı güzel yollardan bataklıklara çıkacaksınız," derken kastettiği inkıraz süreci. Orhan'ı romanda bazı işaretlerini gördüğümüz bu inkırazdan, bir kalp krizi kurtaracaktır. Menenjit-tüberküloz teşhisiyle bir hastane odasında yarı ölü halde yatan Vedia'yı beklerken geçirdiği bir kalp krizi... Aynı gecenin sabahında iyileşmiş olarak gözlerini açan Vedia'nın ilk sözleri ise, "Orhan... Orhan Bey nerede?" olacaktır. Şaşırtıcı Peyami.

MİTHAT CEMAL KUNTAY:
ÜÇ İSTANBUL

Vatanı varsa tek insan yirmi beş milyon insanla beraber yürür, beraber oturur, beraber kalkar. 1918 Mütarekesi demek yirmi beş milyon insan kollarını uzattıkça birbirlerinin ellerini tutamayacaklar demektir.

Toprakta bir kabirlik, bir kunduralık vatan kalmadı: Ölü vatanına gömülmüyor, diri vatanına basmıyor.

Venizelos İstanbul'da Rumların nüfusundan daha çok: Tek pencereyle dükkânda beş Venizelos, tek kartpostal satıcısının elinde 500 Venizelos var!

Vahdettin o kadar alçaldı ki başını kaldırınca Venizelos'un tabanını görüyor.

1918 Mütarekesi demek Türk'ten Rum intikam alacak demektir: Rum ekalliyeti bedbahttır çünkü!.. Rum ekalliyetinin elinde dükkân beş ayda mağaza, mağaza beş yılda anonim şirket olmuştur çünkü!.. Bu saadet azdır. Az olan saadet emel taşıyan insanlar için bedbahtlıktır. Beyoğlu'ndaki konak, Asya'daki kulübeyi İngiliz zırhlısındaki 38'liğe gösteriyor: Konak Rum ekalliyetidir; kulübe hâkim Türk unsurudur: 38'lik top hukuk-ı düveldir. Kulübenin kapısından ve konağın penceresinden iki kemik

çubuk gibi iki iskelet uzanıyor: Türk kızı, Rum kızı. İkisi de zayıf. Fakat biri teneşire, biri moda gazetesine konacak kadar zayıf!

Üç *İstanbul*'un, Mütareke İstanbul'unun anlatılmaya başlandığı "Agamemnon Zırhlısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Tabutu" başlıklı 100. Bölümü, Meşrutiyet'in kudretli adamı Adnan'ın ("Adnan istediği yere beş dakikada giriyordu, her istediği şey beş dakikada cebinde, midesinde, kollarındaydı. [...] Tebessümü iltimastı; bir ismin önüne 'bizim!' dedi mi ismin sahibi elçi, vali, müsteşar oluyordu") sığındığı Ataşenaval Naşit'in konağında yazmayı sürdürdüğü romanından alınan yukarıdaki satırlarla başlar. İstibdat'ta Hidayet'in konağı, Meşrutiyet'te Adnan'ın konağı neyse Mütareke'de de Naşit'in konağı odur. Nişantaşı'nın saat beş çaylarında Naşit İngilizlerle memleketin batması lazım geldiğini konuşmaktadır. Vahdettin kadar Naşit de İngiliz yüzbaşısı Bennet'in[1] adamıdır. Bu nedenle Adnan'ın Naşit'in konağında saklanması, İttihat ve Terakki'nin İngiliz Konsoloshanesinde toplanması kadar akla gelmeyecek bir şeydir.

Mütareke'yle birlikte mevkiinin yanı sıra servetini de kaybeden Adnan, yakında karısını da kaybedecektir. Karısı Belkıs, Çarlık Rusya'sının Harb-i Umumi'de İstanbul elçisi Çarikof'un (Çarlık düştükten sonra İstanbul'da gizli ve namuslu bir fukaralık içinde ölmüştür) dul eşi Madam Çarikof'un (hususi lisan hocalıklarıyla geçinmektedir) Bebek'teki evinde verdiği bir çayda (bu çaylara tanınmış Beyaz Ruslar da gelmektedir) tanıştığı Prens Sergey İvanoviç Nebinski'ye (morfin müptelasıdır, iki hafta önce karısını yedi bin liraya satmıştır) âşık olur ve onunla evlenmeye karar verir: "Ve yarım saat kaldığı bu çaydan Prens asil bir iç sıkıntısıyla kaçtı. Belkıs odada Prens'in kollarından kalan çizgilere bakıyor, kocasından, memleketinden bu adama kaçmak istiyordu."

[1] İngiliz istihbaratının İstanbul'daki şefi.

İngilizler Malta'ya sürdükleri İttihatçıları nihayet serbest bırakmışlardır, Adnan da artık sokağa çıkabilmektedir. Fakat felaketini konuşacak tek dostu yoktur.

> İttihat ve Terakki hükümetteyken Adnan'ın sokakta adım başında rastladığı her gölge ya akrabası ya yazılarının hayranıydı. Şimdi kilometre başına bir tek selam düşmüyordu. Ve sokaklarda hep yürüyor, yürüyor, yürüyordu: Bir yere gitmeyerek!
>
> Gün geçtikçe, içinde, fıkaralığın tuhaf hicabı başladı. Bütün parasız adamlar gibi her şeyden utanıyordu. Naşit'i muharebede zengin eden o... Fakat, şimdi o kadar parasız ki, Naşit'in sofrasında yemek yemekten utanıyor.

Belkıs'tan boşandıktan sonra konaktan ayrılmış, Prens Hasan'dan –daha doğrusu Prenses Bahire'den– aldığı borçla Tepebaşı'nda bir otele yerleşmiştir. Adnan bu otel odasında sıkılmakta, her gün her şeye kızmakta, bir yandan da Ankara'dan davet beklemektedir. Prens Hasan'ın beklenmedik ziyareti Adnan'ı şaşırtır.

> Adnan Prens'in gelişine şaştı, çünkü bilmiyordu; Prenses Bahire bir haftadan beri: "Adnan Bey'i bizim köşke alalım" diye tutturmuştu. Fakat Prens, Serkldoryan'dan dönerken Tepebaşı'ndaki otele otomobille uğrayıp Adnan'ı almayı her gün unutuyordu.
>
> Ancak Adnan'ın Ankara'yla mektuplaştığını bugün duyunca Adnan'ın köşkte beklendiğini hatırlamış, otele koşmuştu.

Köşkte Adnan "kendi kendinin içinde" hapistir. Gazeteleri kitap gibi dikkatle okumakta, sütunlarda "acele satılık hane"ye, "Krem Pertev"e kadar Talât Paşa'yı aramaktadır.

> Fakat aylar geçti: İttihat ve Terakki'nin Sadrâzamı ona Babıâli'de telefon etmiyordu. O zaman bütün hasretiyle Ankara'ya inandı. Yemekte Prenses Bahire'ye anlatıyordu: Zaten o, vaktiyle bütün arkadaşlara söylerdi. Bütün memlekette bir tek adam vardı: Ana-

fartalar kahramanı!.. Şimdi vatan bir insan gibi ölürken bir insan bir vatan gibi ayaktaydı: Mustafa Kemal!.. Mustafa Kemal ayağa kalkınca yeryüzüne vuran gölgesine bütün bir memleket sığıyordu. Mustafa Kemal ayağa kalktı demek on beş milyon muztaribin altında duracağı bir bayrak vardır demektir.

Fakat Ankara'dan beklediği davet bir türlü gelmemektedir.

Aylar geçiyor, Ankara'dan onu çağırmıyorlardı. Adnan'ın ruhundan tırnakları uzanıyor, dişleri ürperiyordu. "Onlar"la yanyana dursaydı Milli Mücadele'ye daha çok inanacaktı. Uzaktan baktığı için "mucize"ye tuhaf gözlerle bakıyordu. İçinden "Başaramayacaklar!" diyor, sonra utanıyor, boş odada etrafına bakınıyor, kendisine kızıyor, akşam yemeğinde Prenses Bahire'ye birdenbire:

"Göreceksiniz efendim" diyordu; "Yunan tüfeklerindeki İngiliz kurşunlarını kanımızla söndüreceğiz biz!"

(...) Fakat Adnan, Prens'in yanında Milli Mücadele'yi beğenirken kendi odasında "mucize"yi, dudaksız suratla inkâr ediyordu: Çünkü Ankara'dan ona gizli davet gelmiyordu.

Kahramanların safında boş duran yerine baktıkça da, memlekete acıyor, niçin çağrılmadığına şaşıyordu. Bu hayret gün geçtikçe, haset oluyor, sonra bu "haset" şubelere ayrılarak istihza, tenkit, inkâr oluyor; kafatasının içinde bir yığın cinayetle Adnan karanlık bir adam kesiliyor, akşam yemeklerinde Prens'le Prenses'in karşısında somurtarak oturuyordu. Ve gizli davet bir türlü gelmiyordu.

Bir zamandan beri Adnan'a Ankara'dan mektup da gelmiyordu: Prens Hasan somurtuyordu: Bu adamı köşklerine boş yere mi almışlardı?

Adnan'ın Ankara'ya çağrılmasını onun kadar Prens Hasan da bekliyordu. Bunu beklediği Prens'in yüzünden artık sık sık belli oluyor, Adnan köşkte uzayan misafirliğinden utanıyordu; ama

> gene de Ankara'ya davetsiz gitmiyordu. Kendi evinde otursaydı gidecekti. Fakat Prens'in köşkünde oturduğu için gitmiyordu: "Prens'in ve Prenses'in gözlerinin önünde Ankara'ya davetsiz gitmek? Onlara bir davet mektubu göstermeden?" Bunu düşündükçe yatağında utanıyordu. O, hatırlanacaktı. O, çağrılacaktı.

Adnan kendi payının bulunmadığı zafere "eshamını alamadığı şirketin kapısındaki 'muameleci' gibi" somurtur. Lozan Muahedesi'ne de kızar. Çünkü kendisini hâlâ Ankara'ya çağırmamışlardır. Prenses Bahriye, geçirdiği bir zatürreenin ardından Adnan'ı, öteden beri kendisini seven eski öğrencisi Süheylâ ile evlendirir. Adnan Süheylâ'nın Bozdoğan Kemerindeki konağına taşınır ve avukatlığa başlar. Ama burada da bir sığıntıdan farksızdır. Süheylâ konağın masrafını karşıladığı gibi, avukatlıktan para kazanamayan Adnan'ın yazıhane kirasını ve kâtibinin aylığını da vermektedir. Yine de Ankara'dan çağrılmayı beklemektedir. Avukatlıktan eline geçen nadir paralardan biriyle bir astragan kalpak almış, kütüphanenin bir köşesinde saklamaktadır. Bir süre sonra veremden öldüğünde bu kalpak tabutunun başına konacaktır.

Üç İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne eşlik eden yozlaşma ve çürümenin romanı olduğu söylenmiştir. Mütareke'de bu yozlaşma ve çürüme doruk noktasına ulaşır. Harb-i Umumi'de İttihatçı olan Moiz, Mütareke'de İtalyan olup Roma'ya gitmiştir. Gitmeden önce nesi varsa karısı Raşel'in üzerine geçirmiştir; karşılığında beş tane beşer yüz bin liralık borç senedi almayı ihmal etmeden. Ahlak düşkünlüğüyle tanınan Raşel bir ara İngilizlere irtibat komiserliği yapan Alfred (Ahmet) Cevat'ı (Hidayet'in eski kâtibi Sacit'in "para verilirse Türkler'e de hizmet eder" diye jurnal etmesi üzerine kovulmuştur) evine almıştır. Ahmet Cevat'ın, Raşel'in konağındaki doğum günü partisi:

> İçerde dans başladı. Sokakta zehir gibi bir soğuk, yağmur, çamur ve işgal askerleri vardı. Dışardaki zulmün ve kışın korkunç

kimsesizliğini sezecek bir tek kişi bu salonda yoktu. Vatansız olmak ne iyi şeydi: Pencereden başlayan, ufukta biten mezarlığı kimse görmüyordu. Zaten herkes salonun ortasında birikmişti.

Davetli kadınlar birdenbire mahzundu: Hasta yüzlü fakat yakışıklı İngiliz yüzbaşısı ve kurşuni pelerinli İtalyan kumandanı buraya gelmeyecektiler. Bugün onlar bir Sultan'ın çayındaydılar.

Hidayet'in hususi kâtibi Sacit, Mütareke olunca Rum, Ermeni kadınlarını İngiliz zabitlerine taşımış, kadınların Ayşe, Fatma olmadığı anlaşılınca kovulmuştur. Adnan'ın vekilharcı Süleyman, Mütareke olunca Adnan'ın konağındaki siyasi dosyaları çalmış, Entellijans Servis'e satmıştır.

ŞÜKÛFE NİHAL BAŞAR: YALNIZ DÖNÜYORUM

Yalnız Dönüyorum'un Mütareke İstanbul'unu konu alan bölümlerine, kahramanı Yıldız gibi, o günleri bir Darülmuallimat öğrencisi olarak yaşayan yazarının tanıklığı olarak bakılabilir.

> Büyük harp, kanlı harp bitti; memleket de baştan başa tükendi bitti. Millet yorgun, umutsuz... Milleti uçuruma sürükleyen eller, onu kendi başına bırakıp kaçtılar... Şimdi ne olacağımız belli değil!.. Mondros'ta Agamemnon zırhlısında elimizi, kolumuzu bağlayan bir mütareke yapıldı. Bir damla kafamızla, biz mektep çocukları bile isyan ediyoruz.
>
> (...) O akşam Türkocağı'nda gürültülü bir toplantı oldu; erkekler yumruklarını, ayaklarını masalara, yerlere vurarak haykırıyor, biz, genç kızlar, boğazımız tıkanarak, gözlerimiz dolarak isyanımızı sessizce gösteriyoruz. Bu mütareke ne demek? İstiklalimiz, şerefimiz, her şeyimiz gidiyor; böyle bir akıbete katlanmaktansa neden ölmüyoruz?
>
> Sıraların üzerinde, kendi kendimize isyandan başka bir şey yapamayan bir avuç gençlik, birbirimize giriyoruz; İtilaf Devletlerinin, Türkiye'yi aralarında paylaşmaya çoktan karar verdikleri, buna Padişahın da razı olduğu söyleniyor.

(...) Dersler zaten o günlerde intizamını kaybetmişti. Benim de mektebe gitmediğim zamanlar çok oluyordu. Bir gün yine mektebi, dersi bırakıp Darülfünuna gittim. Orada gördüğüm heyecan beni baştanbaşa sarstı; toplantıya gelenlerin çoğu, büyük harpten dönmüş, yarım kalan tahsillerini tamamlamak için yeniden mektebe gelen hukuk talebesiydi; arkadaşlarının dörtte üçünü ölüm meydanında bırakarak geriye dönmüş, gözlerinde hâlâ o kanlı günlerin alevi; seslerinde hâlâ topların, güllelerin gümbürtüsü ve kalplerinde, yanı başlarında can veren dostların hasreti sezilen dertli, isyanlı çocuklardı... Çoğu işsizdi. Elbise değiştirecek paraları olmadığı için hâlâ zabit rubalarıyla dolaşıyorlardı.

Lakin bu gençlerin kendi dertlerini, yoksulluklarını düşünecek vakitleri yoktu; birer volkan halinde memleket ateşiyle etrafa alev saçıyorlardı... Arkadaşlarını bu memleket uğruna vermişler, kendi tahsillerini, hayatlarını, istikballerini mahvetmişlerdi. Birçokları hâlâ kollarından, bacaklarından yaralı idi. Kimi dirsekten kesilmiş koluna ceketinin yeniyle bir düğüm basmış; kimisi ta dipten kopan bacağını bir tahta değnekle sürüklemeye uğraşıyor. Hâlâ kalplerinin, kafalarının bir köşesine saplanıp çıkamayan kurşunun ıstırabıyla dolaşanlar var. Bütün bu gençler, bütün bu sonsuz fedakârlıktan sonra yurda döndükleri zaman onu yabancı ayakların istilası altında bularak çıldırmışlardı....

Darülfünundaki toplantılar, çok gürültülü, heyecanlı oluyordu. Hepsi aynı dertle yanan gençlik haykırıyor, bağırıyor, isyan ediyor; salonlar, dershaneler bu karma karışık isyan belirtilerinin aksiyle acı acı inliyordu:

"En kıymetli arkadaşları bu yurt uğrunda ateşe verdik; gidenlerin dörtte üçü geri dönmedi; dönenler de işte, meydanda! Bir avuç sakat, aç, umutsuz insan!.. Bu kadar fedakârlıktan sonra memleketi bu halde mi görecektik?"

İzmir'in işgali ile Darülfünun'da heyecan son derecesini bulur. Talebe ile ilişkide olan halk kitleleri, bazı gazeteler de bu heyecanı körüklemektedir. Mektep idaresi, hocalar, talebenin toplantılarına hoşgörü göstermekte, hatta talebe istemezse ders yapmamaktadırlar. Ancak İngilizlerin bu toplantıların devamı halinde okulu kapatmakla tehdit etmeleri üzerine Darülfunun idaresi, talebenin taşkınlık yapmamak kaydıyla ancak alt katta gizlice toplanmasına izin vermiştir.

Akşama doğru küçük oda, daha kalabalıklaştı; ihtiyat zabiti elbiseleri giyinmiş birçok genç yine coşup taşmaya başladı, her biri kendi ihtisasına göre bir vazife alacak, memleketteki bu haysiyetsiz vaziyetten kurtulmak için lazımgelen şeyi yapacaktı. Kimisi Taşkışladaki mitralyözleri elde ederek idare edecek; kimisi bombalarla lazımgelen yerleri havaya verecekti...

Gençler: "Ya ölüm, ya şeref... Bu yurtta yaşarsak biz yaşarız; yaşamazsak onu düşmana bir kül yığını halinde bırakırız!" diye gürlüyorlardı. Bu heyecana kız talebe de karışıyordu; bu tehlikeli işlerde rol almak isteyenler de eksik değildi; ben de üstüme bir iş aldım; Ayasofyaya bombayı ben koyacağım, bu iş benim! dedim.

Yavaş yavaş bu programsız toplantılar, heyecanlar sükûn buldu; bir intizam, bir teşkilat altında çalışılmaya karar verildi. Fatih'te bir miting yapmak için hükümete müracat olundu. Çoğu hukuk talebesi olmak üzere aralarında genç kızlar da bulunan bir heyet bu miting için polise beyanname verdiler.

(...) Miting bir günde acele ile hazırlandı, buna rağmen duyan halk, İstanbul'un en uzak köşelerinden koşup geldi; Fatih meydanı binlerce insanla doldu...

Heyecan son derecedeydi; bütün başlar yukarı kalkmış, belediye binasının balkonundan yükselecek umut sesini bekliyordu...

İlk ses yükselir yükselmez, ortaya bir hıçkırık dalgası yayıldı; er-

kek, kadın, çoluk çocuk binlerce insan, bir acıyla, bir dertle, bir ağızdan ağlıyor, hıçkırıyordu... Arada bir isyan sesi, kürsüden gelen sesin de, yerdeki hıçkırığın da üstüne yükselerek keskin bir ok gibi, tek başına havaya fırlıyordu:

— Ölmek lazım! Ölelim; hep birden ölelim!.. Yaşamak haramdır...

(...) Lakin bu miting gençliği tatmin etmedi; heyecan durmadı; daha yüksek sesle haykırmak; sesimizi duyuruncaya kadar, haksızlığı ezinceye kadar, anayurdumuzdan yabancı hâkimleri kovuncaya kadar haykırmak istiyorduk, o zaman yine başta hukuk talebesi olarak Sultanahmet meydanında ikinci bir miting programı hazırlandı.

Bu miting için paraya ihtiyaç vardı; İstanbul halkı, İstanbul tüccarları hiç sakınmadan kasalarını açtılar.

Bu paralarla binlerce bayrak alındı; İstanbul'un en uzak köşelerine kadar el ilanları dağıtıldı. Bu işte erkek, kız bütün talebe seferberdi.

O gece İstanbul'un bütün genç kızları, gözleri görmez, ihtiyar anaları, dönmeyen kocalarına yas tutan genç dulları, ev ev toplanarak kara bayraklar diktiler... Ertesi gün şehir baştan başa bu kara bayraklarla kefenlendi; Sultanahmet avlusunda kurulan kürsüye kara bayraklarla matem örtüleri gerdik. Duvarlarda, dallarda ölüm renkli kanatlar açıldı.

O gün bütün dükkânlar, mağazalar kapandı; İstanbul halkı milletin bağrından kopacak, hak isteyecek sesi duymak için Sultanahmet meydanına koşuyor. Kaldırımlarda haksız bir gururla dolaşan yabancı kuvvetlerin arasından ya şerefini korumaya, yahut da ölmeye and içmiş büyük insanların vekarıyle başını yukarı kaldırarak; haksız ipe çekilmeye gidenlerin etrafa meydan okuyan istihkâriyle adımlarını yere korkmadan, çekinmeden vurup geçiyor; kara bayrakların gölgesinde toplanıyordu.

Ticaret Mektebinden Ayasofya'ya kadar olan saha görülmemiş bir mahşer haline gelmişti... Meydana yaklaşarak kara bayrakları görenler, kendilerini tutamayarak en acıklı seslerle hıçkırıyorlardı...

(...) Minarelerden göklere doğru bir tekbir yükseldi; toprağın bağrında bir ürperme, bir sarsıntı duyuldu...

(...) Kara bayrakların altındaki yüksek kürsüye memleketin hatipleri, vatanseverleri çıktılar, hakkımızın korunmasını isteyen sözler söylediler... Sonra siyah bayraklar arasında siyah çarşafı çenesinin altından iliştirilmiş, solgun yüzlü, ince bir genç kadın göründü; başlar birbirinin üstünden yükselmeye çalışarak ona baktı; ortada bir isim dalgalandı:

— Halide Edip... Halide Edip...

Onu hiç de o kadar solgun, o kadar heyecan içinde görmemiştim. Bir zaman başlayamadı; kısılmış gözlerle etrafı süzdü; yutkundu; önündeki siyah kefenlere baktı; nihayet başladı:

"Kardeşlerim, evlatlarım!"

Kısa bir duruştan sonra boğuk bir heyecanla, biribirinden ayrılan kelimelerle devam etti:

"Ben Türk tarihinin bedbaht bir kızıyım; eskileri kadar kahraman, fakat bedbaht yeni milletin de bedbaht bir anasıyım!.. Ulu ecdadımızın ruhları önünde başımı eğip yemin ediyorum; bugün kolları kesilmiş Türk milletinin geçmiş günlerdeki kadar cesur bir ruhu var... Yemin ediyorum ki kuvvetini adalet ve insaniyetten alan ecdadımın ilahi namusuna hıyanet etmeyeceğiz! Türkler ecdatlarının şerefine, bayraklarına, Türk milletinin büyük hakkına hıyanet etmeyeceklerdir!"

Yerdeki mahşer tek bir hıçkırık halinde gürledi:

— Hıyanet etmeyeceklerdir!..

Gökler baştan başa ürperdi ve büyük acıları, vatan, millet acısını candan duyan Türk kadınının başlarımızın üstünde titriye titriye yükselen, dalgalanan sesi öz bir hitap halinde yine devam etti:

"Şimdi yemin ediniz ve benimle beraber tekrar ediniz; milletlerin en büyük hakkı ilan olunacağı güne kadar kalbimizdeki heyecan artacak eksilmeyecektir... En asil ve büyük mirasımız olan vekarımızı, şeref ve kahramanlığımızı unutmayacağız, yemin ediniz!"

Yerdeki kara dalga, yeri ve göğü sarsan bir uğultuyla yine karıştı:

— Yemin ediyoru...z!.. Yemi...n ediyoru...z!..

Toprak yedi kat derinden sarsıldı, başım döndü; gözlerim karardı; tüylerim dikenleşti... İki yanıma sendeliyerek, sesimi hıçkırıklarıma karıştırırak, etrafımda uğuldayan büyük dalga ile beraber dilim dolaşarak bir daha tekrar ettim:

— Yemi...n ediyoru...z!..

Ayaklarımın altında toprak gittikçe daha çok sarsılıyor; gözlerimin üstünde siyah büyük dalgalar uçuyor ve yüzü ölüm sarılığına bürünen genç edebiyatçı kadının ilahî sesi ve aşağıda birkaç bin ağızdan çıkan iman dolu sesler coşuyor:

— Ecdadımızın namusuna hıyanet etmeyeceğiz!.. Yemi...n ediyoru...z!.. Hıyanet etmeyeceğiz!..

Bu sesler hakkın sesi, bu sesler hakikatin sesi; bu sesler zulme uğramış, hak isteyen bir milletin sesiydi...

Uğultu yavaşladı; derin bir vakar içinde sustu...

Bu toplantıda, bu haykırışta bir şifa vardı; gözlerimizi sildik; başlarımızı kaldırdık; umut dolu gözlerle birbirimize gülümsedik, dağıldık...

Darülfünun'da toplantılar devam etmekte, İtilaf devletlerine protestolar yağdırılmakta, Anadolu'daki ulusal hareketle bağlantı kurulmaktadır. Erzurum, Sivas kongreleri, Meclisi Mebusan'ın toplanması ve Misak-ı Milli'yi kabulü umutları kuvvetlendirmektedir. Ancak İtilaf devletleri 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen işgal ederler.

O sabah, her günkü gibi Zeynep Hanım Konağında yine toplantı yapacaktık; lakin gördüğümüz manzara ile hepimiz taş kesildik... İstanbul'a artık resmen işgal altına alan kuvvetler, o gece Darülfünuna da girmişlerdi...

Salonlarda, koridorlarda kara derili, Hintli askerler dolaşıyordu. Talebeye binanın köşesinde birkaç oda bırakmışlardı...

Ta karşımızda, yanı başımızda dolaşan süngülü, tüfekli kara derili insanlara baktık, baktık!.. Karşılarında bu kaskatı duruşumuzu gören kara derililer, süngülerinin ucunu boğazlarına dayayarak, tüfeklerini bize doğru uzatarak:

"Sizi böyle keseceğiz, sizi böyle vuracağız!.." demek ister gibi işaretler yapıyorlar; korkunç korkunç sırıtıyorlardı...

Türk kızı, Türk erkeği ölümden korkar mı?! Bizi böyle haksız yere mahkûm etmek isteyen medeniyet korksun, utansın dedik ve toplantılarımıza, görüşmelerimize, isyanlarımıza yine devam ettik; daha tehlikeli zamanlarda yapacağımız şeyleri düşündük...

Derdimiz büyüktü; bizi esir etmişlerdi... Sokaklarda türlü türlü serpuşlariyle, renk renk, biçim biçim insanlar dolaşıyor; ayaklarının mağrur vuruşlariyle topraklarımızı titretiyorlar; başımıza düşman uçaklarından gülleler yağarak gece yarılarında evlerimizi, damlarımızı parçalıyor; bizi uykumuzun arasında yakıyor... Denizlerimizde kale gibi yabancı gemiler sıralanmış; toplarını bize çevirmişler...

İstanbul halkı, masum, mahkûm, korku ve telaş içinde kendi

topraklarına korkarak, çekinerek basıyor; gökte daha günün ışıkları kararmadan herkes evine çekiliyor; kapısını kilitliyor...

Ne günlerdi o günler?.. Bunu anlamak, duymak için ancak o günlerin heyecanı içinde titremek, sarsılmak lazımdı... Nasıl kara çarşafımın içinde duvar diplerinden sürüne sürüne, büzüle büzüle yürürdüm; nasıl esirliğin isyaniyle kavrulurken yüzümdeki kara örtünün altında gözyaşlarım seller gibi boşanırdı.

Daha sonra evleneceği Hasan'ı, memleketin bu acı günlerinde tanır. Ara sıra Ocağa uğrayan sessiz, kendi halinde bir gençtir; işlere pek karıştığı yoktur. O günlerde İstanbul'dan Anadolu'ya kaçanlar çoğalmıştır. Yıldız da Anadolu'ya geçmeyi düşünür.

Ah, biz de gitsek, neye burada kalıyoruz? Burada daha başka ne yapabiliriz? Mitingler filan faydasız bir isyan...

Burada ne düşünürsek, ne yapmak istersek gösterişten ibaret... Halbuki orada hayatla ölüm çarpışıyor... Orada kükreyen isyanımızı harcamak imkânı var.

(...) Oraya nasıl gidilir, nasıl yol bulunur? Kime söylemeli, kiminle gitmeli acaba?

Her ne kadar Hasan, "Oraya beraber gideceğiz, sizi ben götüreceğim," dese de, bu konuda Yıldız kadar ateşli değildir: "Hem burada da vazifeniz var; bir defa mektebinizi bitiriniz; bu ateş tufanı biraz sönsün; bugünden ziyade siz bundan sonra yurda faydalı olursunuz."

1921 kışı da önceki kışlar gibidir. İstanbul evlerine, İstanbul sokaklarına yine sonsuz bir sefalet çökmüştür. Yollarda kanlı savaşların korkunç, acıklı hatıralarını taşıyan insanlar dolaşmaktadır.

Birinin bir kolu, birinin iki bacağı kesik... Birinin yüzü yarıdan bölünmüş, burnun arka kemikleriyle dişlerin yarı iskeleti ve gırtlak meydanda... İnsanlığın kara bahtı sonsuz acılığıyla karşımızda sırıtıyor...

Bir yandan da Anadolu'dan yeni umut haberleri geliyor:

Sakarya zaferiyle yeryüzünde Türkün hayat, İstiklal hakkını tanıtmış oluyoruz...

Bu mutlu haberlerin neşesi içinde yaşadığımız sıkıntılı günlere katlanıyoruz... Artık alnımızdaki şeref ışığıyla, hâlâ topraklarımızı çiğneyen yabancıların arasında gururla dolaşıyoruz.

Bir gün tesadüfen karşılaştığı bir şehit çocuğu, Yıldız'ın Hasan'la birlikte "Harp Öksüzleri Derneği"ni kurmalarına vesile olur. Beyazıt'ta küçük bir yer bularak otuz kırk üye ile işe başlarlar. Büyük Taarruz sonrasında Yıldız'la Hasan nişanlanır, bir süre sonra da evlenirler.

HİLMİ ZİYA ÜLKEN: YARIM ADAM

1919 Sonbaharı. Mütareke. İşgal ordusunun İstanbul'u kasıp kavurduğu devir. Müdafaai Hukuk Cemiyeti karşı sahilde yeni yeni canlanıyor. Çeteler gittikçe büyüyor, birleşiyor, köylere çekilerek orduyla temasa başlıyor. "Kuvayi Milliye"ye "Kuvayi bagiye" gözüyle bakıldığı günler henüz geçmemişti. Koskoca saltanatın yerinde yeller esiyor. Harp dönüşü: Siberya'dan, Çin'den, Zekazik'ten gelen bitkin esirler, yaralılar, işsizler, üzerlerinden bir cihan silindiri geçmiş perişan zihinler, dağılmış aileler, kâşaneleri yıkılmış paşazadeler, bir mahşer...

Bu mahşer dünyanın en büyük saltanatlarından birinin dört bucağından koparak İstanbul'a dönüyor. Şehrin birer köşesine sığınıyor. Beş asırlık yatağına çekilmiş, Roma'dan, Çin'den İran'dan büyük bir meddin cezri.

"Zatı Şahane" sarayında hâlâ ihtişamla saltanat sürmeye çalışıyor: fakat kapılarında İngiliz askeri, karşı kıyıda İtalyan polisi hâkim. Babı meşihat "Şeriatı garra"yı tatbik etmek istiyor. Oruç bozanlar hapse atılıyor. Fakat Adalarda çırılçıplak Beyaz Rus kadınları sahilleri, görülmemiş bir et ve şehvet meşherine çeviriyor. Mahyalar ve kandillerden başka ışık görmemiş Fatih, Şeh-

zade sokakları caz gürültüleri ve bar kadınlarının parlak renkleriyle kamaşıyor. İstanbul müthiş bir sersemlik geçiriyor. Hilafet merkezinde Deccal şehrayin yapıyor.

Mehmet Demir'i işte bu günlerde, Sirkeci rıhtımından bindiği Nilüfer vapurunda tanırız. Bir miras meselesini halletmek üzere Mudanya üzerinden Bursa'ya gitmektedir. Zengin bir tüccar olan babasının Fatih'teki konağında ihtimamla büyütülmüş, uzun yıllar kaldığı Almanya'da iktisat ve siyaset tahsil etmiştir. Sosyalist eğilimlidir. İstanbul'a yeni dönmüştür; ilk kez Anadolu'ya çıkmaktadır.

Bursa'da bir süre kalan ve bu arada birtakım ilgi çekici kişilerle tanışan Mehmet Demir, romanın "Bir Cemiyet" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde yine Mütareke İstanbul'undadır.

> Ortalık zifiri karanlıktı. Kale duvarlarının birinden, dörtnala bir atlı geçiyor. Tren bekçisinin işaretine aldırmadan, demiryolunu aşarak iç sokaklara daldı. Bakılırsa Samatya'dan geliyor. Yolu kısaltmak için yangın yerinden vurarak Beyazıt'a çıkmak istiyordu. İşgal müfrezeleri arasından pervasız geçen bu yolcu Demir'di. Bu sırada hergün yeni tevkifler vardı; yangın yerinde çıkan cesetler yüzünden meşhur romancı Hüseyin Rahmi "Kesikbaş" adlı romanını neşre başlamıştı. Karanlıktan sonra o saatte, eski mahzenlere saklı şakilerle İngiliz müfrezelerinden başka kimselere rastlamak kabil değildi.

Romanın bu bölümünde Demir vasıtasıyla bazı kişilerle tanışırız. Bunlardan birisi Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Rıza Bey'dir. Aslen doktor olan Rıza Bey, Meşrutiyet sonrasında beş on kişiyle birlikte bir sosyalist fırkası meydana getirmeye teşebbüs etmiş, ancak bu teşekkül birkaç hafta yaşadıktan sonra dağılmıştır. Haliç'e bakan konağında kabul ettiği Demir'e, Meşrutiyet'ten sonra birçok sebepten faaliyetini tatil eden sosyal demokrat cemiyetinin memleketin şimdiki hummalı halinde tekrar işe girmesi la-

zım geldiğinden bahseder. Anlaşıldığı kadarıyla reisi, kâtibiumumisi ve azası kendisinden ibaret bir fırkayı canlandırmak özlemi içindedir.

Demir kendisini, bir kısmını Almanya'daki öğrencilik yıllarından tanıdığı arkadaşlarının oluşturduğu sosyalist bir cemiyetin içinde bulur.

> Yazıhanelerine zorla götürdükleri zaman, çoktan susadığı mücadele hayatına kavuşmak için arkalarından sürüklendi. İlk günler, yorgunluk devirlerinin ardından gelen alakasız bir temaşacı gözüyle geçmiş olduğu halde, yavaş yavaş hasbihallerle hararetlenmeye, günün birinde işi onlar kadar ciddiye alarak davalarına dört elle sarılmaya kalktı.

Bu çoğu akran, birkaçı daha yaşlı kişiden oluşan küçük bir cemiyettir. İçlerinde az çok varlıklı kimseler bulunduğu için az zamanda bir idarehane, bir kâtip tutmaya ve çıkaracakları gazete için bütün hazırlıkları yapmaya muvaffak olmuşlardır. Ve çıkardıkları gazete özellikle şoven ve İslamcı mecmuaların tepkisini çekmiştir. Açıkça isim vermemekle birlikte genç muharrirlerin "dinsizliğinden", "vatanla alakasızlığından", "hayalperestliğinden", "mefkûreye zararlarından" ve buna benzer birçok şeyden bahsedilmektedir.

Bunların tartışıldığı bir toplantıda cemiyet üyelerinden bazılarını Demir'in –ya da yazarın– bakışıyla tanırız; cemiyetin önderi görünümündeki Arif Ekrem:

> Bununla beraber bu havadisten ne kadar korktuğu da telaşından anlaşılıyordu. Hele eski sosyalist fırkası reisi Hilmi'nin bir gece yarısı Yenicami önünde esrarlı bir tarzda öldürülmesi hadisesinden beri o büsbütün ürkmeye başlamıştı. Fikirlerinin yalnız ve yalnız dört başını ateş sarmış bir memlekete yardım olduğunu bağırmak istediği bir sırada bütün ağızlarda dolaşan "kozmopolit", "vatan haini", "serseri" kelimeleri şimdi kulaklarında uğulduyordu. Her zamanki taşkın ve nümayişçi tavırlarından eser

kalmamıştı. Arkadaşlarının arasında kazandığına kani olduğu otoriteyi kaybetme korkusuyla soğukkanlı, hatta heyecanlı ve hiddetli görünmeye çalıştığı halde, onu içten içe kıvrandıran bu endişeleri daha ilk bakışta fark edilecek dereceye gelmişti.

Ötekiler onun gözünün içine bakmaktadırlar. Kadri, Arif Ekrem'le en pervasızca konuşanlarıdır. Azmi ölçüsüzce sefih ve *epicurien*; Aydın vehimli ve çekingendir. Sedat hâkim tavırlı ve *stoique* görünmektedir. Hafız duygusuz, taş yürekli bir adamdır. Hepsinin ortak yanı dogmatik, katı olmalarıdır. Bilgileri sınırlı ve içleri kuruntusuz olan bu adamlarda bazı fikirler o kadar kökten yerleşmiştir ki, herhangi bir hadise karşısında hepsi birden, sanki önceden hazırlanmış gibi harekete geçebilmektedirler.

Bu arada Demir kolejli, monden bir kızla, Feriha Fikret'le tanışır ve onun Şişli'deki evine devama başlar. Bu ziyaretlerle birlikte Demir'le Feriha'nın ilişkisi gittikçe ilerler. Demir, Feriha Fikret'in yanından "içindeki boşluğun biraz olsun dolduğunu zannederek neşeden çok sarhoşluğa benzeyen bir taşkınlıkla" evine dönmekte, ancak bu sarhoşluk nöbeti geçtikten sonra delice matbaaya, yazıhaneye, arkadaşlarına koşmaktadır.

Avunmak istediği halde, içindeki boşluğun tehlikeli bir biçimde büyüdüğünü hissetmektedir.

> Yazılarında zinde bir hayatı telkin ediyordu. Halbuki bizzat kendisi ve arkadaşları hastaydı. O hakiki dostluk arıyordu. Fakat onların her gün birbirini aldatmaktan başka bir şey yapmadıklarını pekâlâ görüyordu. Kuvvetini işçi ve köylüden alacak bir fikre inanıyor. Fakat etrafına toplanan bir avuç adamda ne işçi, ne de köylü var, cüretini kaybetmiş memurlara ve evhamlılara dayandığını biliyordu. Eski bir darbımeselin dediği gibi, bu "çamur üzerine bina kurmak" değil de nedir?

Mütareke döneminin mahut partilerinden birine *Yarım Adam*'da da rastlarız. Feriha Fikret'in Şişli'deki evindeyiz:

Salon kadının nişanlısı, mahrem misafirler ve kızlarla doluydu. İçlerinde umulmayan yüzler, İngiliz zabiti ve hüviyeti belirsiz birkaç tatlısu vardı. Piyano çalındı. Dans edildi. Poker ve briç partileri. Viski, şampanya. Davetliler sabaha yakın döndüler. Gece yarısı meclis sarhoştu. Genç kadınlar davetlilerin dizinde. Köşelerde fısıltıyla kucaklaşmalar var. Ev sahibi guya kendine hâkim olduğu halde, her birine ayrı ayrı iltifatı unutmuyor. Henüz başlar dönmeden, içerde her şeyden bahsedildi. Fakat vatanın üstünde fırtınalar gezdiğinden habersiz gibiydiler.

Yunan ordusunun Haymana'ya doğru taarruza geçtiği günlerdeyiz:

İstanbul sokaklarında görülmemiş bir telaş vardı. Saatte bir gazete ilaveleri çıkıyordu. Yunan ordusunun Haymana'ya yeniden taarruz havadisi sinirleri büsbütün germişti. Rumlar sevinçlerini şımarıkça dışarıya vurmaya başladılar.

"Kuvayı Bagiye" aleyhindeki bir kısım gazeteler velveleyi göğe çıkarmak için bu haberleri fırsat bildiği halde, elleri bağlı fakat her zaman hücuma hazır ateşli gazeteler de derin yeis içindeydi.

Saltanatın dört yanından kazazede gibi sığınan memurlar, günden güne sefaletin basamaklarında alçalıyordu. Fuhşa düşenler, dilenenler, her gün biraz daha artan intihar ve cinayetler hayatı cehenneme çevirmişti. Üç yılın tahribini üç asır temizleyemez.

İşte bu günlerde gazetenin kapatıldığına ilişkin tezkere gelir. Demir, "yıldırım gibi tesir etmesi lazımken" bu durum karşısında kayıtsızdır. Sokağa fırlar, Topkapı'ya gider, tarlalar arasında dolaşır, bostanlara girer çıkar, şehri gözden kaybedecek kadar uzaklara açılır. "Hasta adam, kendini unutmak için nihayetsiz bir varlıkta kaybolmak" istemekte; "Allah'ta bulamadığını, toprakta, çiçeklerde, kırlarda" aramaktadır. Şehre ancak karanlık bastıktan sonra döner.

> Bu karışık fikirlerle şehirden öyle ayrılmıştı ki, karanlık basmadan dönemedi. Geceyi bozkır renginde dümdüz bir satıhla karşı karşıya geçirdi. Kımıldayan, toplanan ve gittikçe büyüyen ağır bir nehir gibi gölgelerin arasına takılıp sürükleniyor. Onlara dayanmak için hiçbir gayret göstermiyor. Kendini tamamıyla bu akışa bırakarak, uçsuz bucaksız bir kalabalık içinde kaybolmaya bayılıyordu. Kütle onu sarhoş etmişti. Henüz kütle içinde yaşamıyor, fakat kütlenin rüyasını görüyordu. Kendini onun içinde yok etmek, büyük bir çağlayandan aşağı atılır gibi onun hızına bırakarak bütün zaaflarını unutmak, kütlenin kör kuvveti içinde eriyip ondan ibaret olmak istiyordu.

Ertesi gün bu düşüncelerle arkadaşlarını bulmak, onlarla birlikte "yeniden, en büyük kuvvetle memlekete dönmek" için matbaaya gider. Orada yalnızca Aydın vardır, heyecanla anlatmaya başlar:

> Yeni bir hayata gireceğiz! Akıntıya kürek çekmeyeceğiz. Halk içinde yaşamak... O ne büyük kuvvettir biliyor musun? Onun sevgisine güvenmek ne büyük kuvvet!
>
> (...) Öbür kıyıda. Bütün hedefimiz öbür kıyıda olmalı! Bunu çok geç fark ettik. Fakat henüz vakit geçmedi. Oraya gideceğiz.

Fakat Aydın, başı elleri arasında ümitsiz görünmektedir. Sonunda, Demir'in bulunmadığı bir toplantıda arkadaşlarının gazeteyi bir sınıf düşmanına, Demir'in Bursa'dan tanıdığı Hacı Toran'a nasıl sattıklarını anlatır:

> Hakikaten tam Arif Ekrem'in dediği vakitte kapı vuruldu. Bize her zaman tarif ettiğin ve orada bulunanların ezberden bildiği Hacı Toran içeri girdi. Şüphesiz munis görünmek istediği için yüzünden zoraki bir tebessüm eksilmiyordu. Bu kırmızı suratlı, kalın enseli adam poturundan abani sarığına kadar kılığının bütün teferruatıyla karşımızda cephe yapan bir sınıfın insanı olduğunu ilan ettiği halde, takma dişlerini canavar ağzı gibi gösteren

sahte gülüşü orda bulunanların yavaş yavaş damarlarına girecek görünüyordu.

Bir kısmı endişelerinin yerinde olup olmadığını anlamak için onu tetkike çalışıyordu. Şurası muhakkak, hepsinde artık ona karşı çekinmeden eser kalmamıştı. Acaba bu sırada içlerinden hiçbirisi düşünmüyor muydu ki, bu adam her zaman karşılarında duracak ve insanlar iki cephe kaldıkça o daima öteki cephede, ve ezenlerin başında bulunacak?

Bu adam kim?.. diye kendi kendilerine sormaya lüzum kalmadan o, biraz sonra Arif'in mukaddimesini yaptığı mevzuu tamamlamak için söze karıştı. Azmi hâlâ müstehzi tavırlarla bakıyor, ve Hafız sanki hakarete uğramış gibi homurdanarak aşağı yukarı dolanıyordu. Nihayet işi bir an önce kesip atma kararıyla, masaya yumruğunu koydu:

— Açık konuşalım! Ne istiyorsunuz? Kimin namına söylüyorsunuz?..

Hacı Toran, herhalde hücuma uğrayacağını kestirmiş olmalı, bu ani tecavüz karşısında tavrını bozmadan sükûnetle devam etti:

— Dostluğumuzdan başka ne istiyebilirim? Bunu size her şeyle ispata hazırım. Doğrusu işlerimin bozulmasında Yunanlılar kadar hükümetin de hissesi var. Bu vaziyette, birbirimizden başka kime dayanabiliriz. Kafalarımızın içi ne olursa olsun, bu günlük bu toprakta birbirimize muhtacız. Sizin çalışmak için paraya ihtiyacınız var. Benim de güvenecek dostlara!

Hafız onu emniyetsizlikle ve homurdanarak dinliyordu:

— Ya buna karşı bizden ne istiyorsun?

— Şöyle bir müddet gazeteyi durdurun! dedi. Zaten şu sırada yazdığınız memleket için tehlikeli. Ortalığın ne olacağı belli mi? Yunanlılar ilerleyip duruyor. İhtimal bir daha çıkmamak üzere yerleşecekler. O zaman hepimizi sıygaya çekerler. Sırası gelince

yeniden başlarsınız. Herşeyde siyaseti elden bırakmamalı. Şimdilik şöyle ortalığı kollayacak şeyler çıkarırsanız, emin olun, bu yüzden büyük kazançlar elde edersiniz. Günün birinde bu parayla fikriniz için çalışırsınız.

Kadri gülerek:

— Demek bizi satın almak istiyorsunuz?

Hacı Toran davrandı, elini göğsüne götürdü. Mütevekkil:

— Estağfurullah... dedi. Haşa! Çok yanlış düşünüyorsunuz. Söylediğimden hiç de o mana çıkmaz. Zaten bu işi yapmış olmasanız da –bilmiş olun– hükümet er geç gazetenizi kapatacak! Önceden davranırsanız, ilerde teşebbüse girmeniz kolaylaşır. Bunu haber vermek benim için dostluk borcu. Masrafını vereceğim neşriyata gelince, onunla fikrinize muhalif bir şey söyleyeceğinizi tahmin etmiyorum.

Hacı Toran bu sırada koca kaputundan iki torba altın çıkarıp masanın üzerine koydu. Para şıkırtısı odadakilerden en dalgınının bile gözlerini faltaşı gibi açtığını çok iyi fark ettiği için, gülümseyerek devam etti:

— Hatta, siyasi sebepler yüzünden bir süre tatil edeceğiniz gazetenin daha mükemmel çıkmasını temin edeceğinden, hakikatte bu bir vazife sayılmalı!

Masa üstünde yığın teşkil eden altınlara göz ucuyla bakmakta olan Hafız eskisinden daha zayıf ve ürkek bir itiraz tonuyla:

— Böyle vazife mi olur? dedi.

Bununla beraber artık itiraz ve hücum sesleri gittikçe alçalıyordu.

(...) Meclisi baştanbaşa kaplayan bu zaaf anında Hacı Toran, yanı başındakilerin hararetle ellerini sıktı, eski bir dost gibi selamlaşarak çıktı gitti.

Demir'in kütleye karışmak için kurduğu hayaller yıkılıp gitmiştir. Yine de tesadüfler onu Anadolu'ya götürecektir, ama tek başına.

HİLMİ ZİYA ÜLKEN: POSTA YOLU

Posta Yolu'nun kahramanı eski İttihatçılardan Murad'ı, Mütareke günlerinde, Garp vilayetlerinde bir isyana karışmakla yargılandığı mahkemede beraat ettiği gün tanırız. Murad eski bir Makedonyalı derebeyi ailesine mensuptur. Ferikliğe kadar yükselen babasından kalan Fatih'teki konakta tek başına yaşayan Murad, Rumeli'den çıktıktan sonra dökülе dökülе eksilen ailenin son halkasıdır. Cezrin fırlattığı bir taş parçası gibi kalmaya gönlü razı olmamış, silahını kaptığı gibi hürriyet kavgasına karışmıştır.

> Düsturu şuydu: büyük tehlike, büyük nimet! Ölçüsü daima bu. Ve beklediği, her şeyin üstünde olmak!.. Çoğu ondan ilerdeydi: Yaş, tecrübe ve erken başlamak hakkı onları fırlatıyor. Fakat elbet sıra gelecek! Nihayet bir gün bütün bu cefaların, bu acı bekleyişlerin nimetini görecek. Buna öyle emindi ki, gözlerinde yanan ateşi yalnız bununla besleniyordu.

Nihayet kodamanlar birer birer düşmüş, meydan boşalmıştır. Bomboş, sahipsiz meydan yeni kahramanını beklemektedir.

> Harp dönüşünde İttihat ve Terakki'yi darmadağın buldu. Talât Berlin'de, Cemal Viyana'da vurulmuş[1], şefler birer birer Malta'ya

[1] Cemal Paşa, Tiflis'te vurulmuştur.

sürülmüş. Bir kısmı ortadan çekilmişti. İstanbul, notasını kaybetmiş bir orkestra halindeydi. Her baştan ayrı ses çıkıyor: İslamcılar, milliciler, kozmopolitler, sosyalist ve komünistler hava fişenkleri gibi bir anda yanıp sönüyor. Dostsuz ve fırkasız adam, bu karışıklık içinde dolaşıyor. Hepsini denemeye kalkıyor. Dayanıp yükselecek kendine yeni bir zemin arıyordu.

Hiç birine güvenmiyordu. Eski hararet hiçbirinde bulamıyordu. Bu çürük topraktan bir bina kurmak imkânsız! Ayrı ayrı birer kıymet olan insanlar, bir araya geldikleri zaman neden hercümerç meydana çıkıyor? Her birinde bir baş olmak sevdası var. Üç günde kıyamet kopuyor. Kıyasıya düşman kesiliyorlar. Bu adamların neyi eksik?

Sirkeci'de birgün bir sosyalist grubiyle tanıştı: Demir, Arif, Azmi ve başkaları... Cemiyetleri, mecmuaları vardı. Bir zaman onlara sokuldu. "Anadolu kımıldanıyor. Bu gençleri memlekete sevk edebilirim" diye düşündü. Meşrutiyetin bütün hareketlerinden ayrı, asıl köke inmek isteyen bu cereyan ona sıcak geldi. Eski komitacı, her çamurdan testi yapılamayacağını pek iyi bildiği halde, bunlar üstünde çok durdu. "Cahillerden canım yandı. Artık kafalı adam istiyorum" diyordu.

Bu sırada Hacı Toran'ı tanıdı. Çabuk anlaştı. Kuvveti hakkında ona emniyet verdi: Kumar ve işadamlığı dostluklarını körüklüyordu. Ve –garip bir tesadüfle– bir gün bu adamın öteki gençleri nasıl satın aldığını hayretler içinde öğrendi. Bazan kafanın bir pula satılabildiğini gözleriyle gördü. Öyle ise dünyada yapılacak iş yoktur. Bir sosyalist partisini bir madrabaz satın alıyor. Her şeyin üstünde görülen fikir, mezat malı gibi satılıyor. Hayır, her şeyin üstünde yalnız kuvvet var.

Böyle düşünen Murad, Anadolu'ya ağır basarak girmek için zümresini hazırlamaya başlamıştı, kuvvetli olmaya her zamandan çok ihtiyacı vardı.

Bu adam Mütareke sonrasında küçük bir teşkilat kurmuş, Anadolu'daki hareketle bağlantılı olarak bazı faaliyetlerde bulunmaktadır. Yunan ordusunun Bursa'ya girdikten sonra birçok koldan Sakarya yönüne ilerlediği günlerdeyiz:

İstanbul'da bozgun haberi kıyamet şayiası gibi dolaşıyordu. Saltanatın geri dönmeyeceği kanaati –bir kısım halkta– o kadar yerleşmişti ki, her yanda beliren yeni teşekküller, kahve peykelerinde devlet kuran Donkişotlar, memleketi parçalayıp payeler dağıtan işsizler şehri Babil kulesine çevirmişti. Bugün bir fırka tesis için toplananlar, ertesi gün birbirine ihanet korkusu ile dağılıyordu.

(...) Bununla beraber kuvayı milliye dağınık kuvvetlerden kuvvetli bir ordu haline gelmişti. Çeteler ve milisler ortadan kalkmıştı. Vatan müdafaası büyük, muntazam bir askeri heyetin eline geçmişti. Bu ordunun ihtiyacı olan cephane ve silahı ne zamandır çok gizli geniş bir kaçak teşkilatı Anadolu'ya gönderiyordu. Şehrin her köşesinde çalışanlar vardı. Bunlar birbirini tanıyor ve bu muazzam iş parola ile sessiz sadasız yürüyordu.

Teşkilatın ilk içtimaı Samatya'da "Visalî" dergâhında yapıldı. Topkapılı Mehmed Bey (Cambaz Mehmed) bu tehlikeli işe baş koyan birçok insanları harekete getirdi. Gizli cemiyetin azası günden güne artıyordu. Jandarmalar, arabalar, hammallar, kayıkçılar ve gemi tayfaları bu muazzam makineyi aralarında paylaşıyordu. Topkapı dışında "Hazinedar Çiftliği" hareketin merkeziydi. General Kemal (Hafız Kemal) kahvelerde tebdili kıyafet gezerek lazım gelenleri topluyor ve askere hazırlıyordu.

Hammalbaşı Salih Reis nakli yapıyordu. Gece yarısı işgal nöbetçilerinin gözlerinden kaçırılan yüzlerce ton cephane rıhtıma inmişti. Kayıklar eşya taşır gibi bu cephaneyi sabaha kadar Ararat vapuruna götürüyordu. 600 ton olan vapur üzerini adi eşya ile doldurarak işgal nöbetçilerinin gözü önünden Boğazı geçti. Bu

vapur birkaç kere İnebolu'ya sefer yaptı: Garp ordusunu doyuracak binlerce ton cephane böyle taşındı.

Aynı işi başka yollardan yapmaya çalışanlar da vardır. Murad'ın yönettiği grup da bunlardan biridir. O, büyük girişimden haberdardır, ancak onlarla birleşmek istememekte, o teşkilata katılırsa ikinci sırada kalmaktan korkmaktadır. O yaptığının başlı başına bir "eser" olmasını istemekte, Anadolu'ya bu kuvvetle katılmayı düşünmektedir. Bununla birlikte kuvveti azdır. Yeni unsurları toplamak için bir toplantı tasarlar. Saklanmaya gerek görmeyen küçük İttihatçıları, Türkçüleri, bazı kararsız bitaraflarını yanına almak ister.

İçtimaı, ötekilerden habersiz Cerrahpaşa'da bir eski İttihatçı konağında yaptılar. Murad onlara tek başına görünmeyi işlerine daha uygun buldu. Orada birçok yeni yüzlerle karşılaştı. Hararetli münakaşalar oldu. Günlerce süren gayretlere rağmen aralarında müşterek bir nokta bulamadılar. O bilhassa şu fikir üzerinde ısrar ediyordu:

— Ortada vatan davası varken, fırka görüşlerini bir tarafa bırakalım. Her şeyden önce büyük kozun etrafında toplanmak lazım. Anadolu'ya yardım etmeliyiz. Burada yapacağımız, oraya gitmekten daha hayırlıdır.

— Nakledilecek her şey bitince, nihayet biz de onlara katılırız.

Bir kısım İttihatçılar buna şiddetle muhalifti:

— Emir altında çalışmayız. Bu adamların işi ne kadar kavrayacağı şüphelidir. Şimdiden gidip başa geçmeli! diyorlardı. Doğrusu bunu Murad da böyle düşünüyordu. Fakat fikrini kasten gizliyordu, çünkü onların dedikleri yapılırsa, evvela eski kurtlar onu yiyeceklerdi.

Henüz yeise düşmemiş muhaliflere gelince, ecnebilerden ürkseler bile ötekilere hiç dost görünmüyorlardı:

— Millet için her şeyi yaparız. Fakat keyfe hizmet işimize gelmez. Şekavetle, tabancayla devlet kurulmaz. Fikri kanun olmadıkça ne yapsak boşuna! diyerek Şeyh Şamil'i, Abdülkadir'i ve bütün dağa kalkanların akıbetini gösteriyorlardı. Bununla beraber muhaliflerin bir kısmı Anadolu'daki herhangi bir harekete aleyhtar değildi. Yalnız şekle itiraz ediyordu. Ne küçük fark!.. Fakat bu nokta onları hareketsiz bir külçe haline getirmeye kâfiydi:

— Fikri kanun, insaniyet, adalet, bütün bu güzel şekillerin içi bomboş kalıplardan, tam takır zarflardan başka bir şey olduğunu düşünmüyorlar... "Şekil... ille de şekil!.." diye hararetle ısrarları, biçareleri bütün harekete kenet vurmaktan kurtaramıyordu.

Hepsi ayrı ayrı samimiydi: İttihatçılar vatanperver, hamiyetli ve ateşliydi. Muhalifler kanuncu, emre ve ananeye mutiydi. Anane ve hürriyet, med ve cezir, Anadolu ve Rumeli çarpışıyordu. Fakat bu muazzam çarpışma, parçalanmadan başka hiçbir yeni ateş çıkarmıyordu.

Aynı gün, Meşrutiyet'in öne fırlattığı bir arrivisti, sözü edilen yargılamada Murad'ın savunmasını üstlenen avukat Halil Pertev'i tanırız. Beş parasız başlamış ve memleketin en büyük zenginleri arasına girmiştir. İtilafçıların sevgilisi ve saraya mensup olduğu halde, bir İttihatçıyı ölümden kurtarmak hamiyyetini de asla unutmaz. Bu küçük ve bedava zahmetler, tehlikeli şöhretinin sigortasıdır.

Beraat eden Murad ve onun duruşmasını izlemeye gelen arkadaşları, adliyeden Murad'ın Fatih'teki konağına kadar yürürler. Akşam konakta bir ziyafet verilecektir.

Adliyeden Fatih'e kadar yürüdüler. Eğri yolları, çarpık evleri, bulaşık yokuşları, bir tepenin iki yanına doğru göz alabildiğine uzanmış bostanlar ve yangın yerlerini gözden saklayan bu koskoca şehrin yegâne caddesini, ayrı ayrı kendi içine katlanıp bir

kasaba rüyası yaşayan münzevi mahalleleri birbirine bağlamak için tepelerin sırtlarını aşmaya çalışan bu eski ve harap şehrin bütün günahını yüklenmiş biçare şoseyi baştan başa geçtiler. Burada insanlar gölge gibi kaçıyor; kimsenin kimseden haberi yok.

Yanlarından bir müstemleke bulutu geçti. Senegalliler, Negritolar, Araplar, çatal bıçaklı beyazlarla bir bukalemon dalgası gözlerini karartıyor. Önlerinde İngiliz askeri. Halk duvarlara sinmiş. Gün uğursuzun.

Kütahya-Eskişehir muharebelerini önceleyen günlerde bir parti silah ve cephaneyi Anadolu'ya götüren Murad, sonbaharda İstanbul'a döner. Bu arada bir tesadüf sonucu tanıdığı Halil Pertev'in kızı Seniha ile ilişki kurmuştur (onun Halil Pertev'in kızı olduğunu bilmemektedir) ve onunla evlenmeyi düşünmektedir. Öte yandan eski komite arkadaşlarını boşuna aramaktadır. Hepsi çil yavrusu gibi dağılmıştır. Kimisi eşyası zapt edilerek nezaret altına alınmış, kimisi işinden çıkarılıp zaruret içinde inzivaya çekilmiş, kimisi tehditler ve takipler yüzünden yılmış, fırsatını bulanlar Anadolu'ya kaçmıştır. Bütün ümidi onları bir araya getirmektir. İhmal edilmenin azabından, sırf kendine mahsus bir jestle, yeni bir darbe hazırlayarak kurtulacaktır. Ancak onları yeniden harekete geçirmek teşebbüsleri hiçbir sonuç vermez, bu eski makine kımıldamamaktadır.

Bu ümitsizlik içinde Halil Pertev'i öldürmeye karar verir

Ve bütün bunların, bu dağılmış adamların kalplerine yeniden iman üfleyecek İsrafil sûru arıyordu: Korkular ve yeisler içinde gizlenen hepsinin hıncını almak için, ona has en keskin ihtilalci bir hareketle Halil Pertev'i öldürmek!

Ancak arka cebine Browning'i yerleştirip Halil Pertev'in evine gittiğinde onu bazı sürprizler beklemektedir. Önce Halil Pertev onu kızı Seniha ile tanıştırır; arkasından da Yunanlıların Dumlupınar'da müthiş bir yenilgiye uğradıklarını haber verir.

> Yunanlılar Dumlupınar'da müthiş bir hezimete uğramış. Bugün zaferi tebrik ettim. Kalbimiz her zaman sizinledir. Elimizden geleni yapmaya hazırız diye yazdım. Hadisat gösteriyor ki bizde cidden sarsılmaz, yenilmez bir öz var azizim!

Murad kaç gündür müthiş bir buhran içindedir. Herkes çığlık koparır gibi sevinirken o, bu saadeti duymak için, "bir paçavra gibi içini burkan şüpheyi" sökûp atamamaktadır. Safların en gerisinde kalmıştır. Zafer onu tanımadan, adını anmadan geçmiştir. "Artık hiçbir şeye inanması kabil değil! Komiteye inanmıyor. Zaferi kıskanıyor."

Eski dostları nihayet dönmüşlerdir. Bu ona bir parça hayat verir. Ancak Murad'ın evinde toplandıkları bir akşam, onu açıktan açığa sigaya çekerler:

> Biz çocuktuk bilmeden seni takip ettik. Fakat sen, her fenalığa göz yumdun. Kara Kemal'le çalıştın. Bütün cinayetleri biliyordun, ses çıkarmadın. Bağıracak mevkide olduğun halde sustun. Bulgurpalas[2] yükselirken yanında açılan sefalet uçurumunda senin de hissen var!

Ertesi gün erkenden evden çıkar, tek başına karanlığa kadar dolaşır.

> Sokaklar şimdi ona cehennem geçitleri gibi geliyor. Bütün ocakları görünmeyen alev diller sarmış. Her yerde yalnız mezbele ve harabe görüyor. Gözleri daima ulaşılmaz zirvelerin dibindeki uçurumlara takılıyor: Sade yangın yeri ve dilenci kafileleri...
>
> Ağa yokuşundan Zeyrek'e ve Unkapanı yoluyla Azap kapısına gitti. Çamura batmış sokaklardan geçerken sefalet her tarafta haykırıyor. Şişhane'den sonra ise muazzam binalar başlıyordu. Fakat burada tezat her yerden dehşetli; tüller altında hırsı cinnete çevir-

[2] Cerrahpaşa'da Bolu Mebusu Habib Bey tarafından yaptırılan konak. Habib Bey bulgur ihtikârından elde ettiği servetle yaptırdığı için, konağa halk arasında Bulgur Palas adı verilmiştir.

mek için çıplaklığın bütün sırlarını faş eden vücutlar sokaklarda şehvet ihtikârının tuzakları gibi geziyor. Açlık eteklerine sürtünecek kadar yanlarında dolaşırken dünyadan habersizler.

Meyhanelerde sterling saltanat sürüyor: Takımla yol çevirenler, kahvelerden halkı sökûp çıkaranlar. Azametli başlar. Esmer, sarı ve simsiyah derili sürülerle müstemleke askeri. Adım başında dilenci, fahişe, kırbaç ve polis, sokaklara dökülmüş, sürünen saltanatlar üstünde yalnız bu, günlük efendilerin sesi var!

Dağ gibi ihtikâr oluklardan akıyor. Her yerden onun şarıltısı gelirken "Ortalıkta bir şey yok!" diyenleri boğmak istiyor. Değirmentaşını kırbaçla çevirenlerin iniltisi her taraftan gelirken, "Şikâyet var mı?" diyenlerin yüzüne haykırmak istiyordu.

"Yıllarca ne boş hayaller peşinde koştum! Haydi bakalım, Kızılelma nerede? İran fütûhatı nerede? Yazık!.. Bu gürültülü sahnenin iç yüzünü göremedim" diye söyleniyor. "Cinayete göz yumdun ve ses çıkarmadın!" diye itham eden dostları önünde eziliyor. Bütün günahı şimdi yalnız kendinde buluyordu.

Asıl Beyoğlu ona boşalmış gibi geldi. Gençliğini geçirdiği gizli sokaklara saptı. Eski kahvesine uğradı: Babil kulesine dönmüş. Orada bir aşina yüz aradı. Kimseler yok; kaçmışlar, esir olmuşlar, belki de bir kenara sinmişler. Adımları geri gitmedi, bir kenara çöktü.

Bu kalabalıkta her millet var: Güpegündüz viski getirten İngiliz neferlerinden köşesinde dalmış esrarcılara kadar. Kokainciler, ayyaşlar ve gizli iş görenler grup grup fısıldaşıyor. Öteden sivil polisler gözetliyor. Bu başta bir feylosof ruhun mahiyetini anlatıyor. Hasbî, gayri maddî, her şeyin üstünde insanlığı gösteren delili sayıyor: lemde ne varsa boş geçici!.. Bu dünya nedir? Bir hiç... Yalnız ruh var sevgi var! Karşısında bir yığın genç elleri kavuşmuş hayran dinliyor. Bir fakir talebe –kılığı gösterir ki sefalet içinde– acı acı gülüyor:

"Üstat!" diyor, "Bu parlak sözleri 'dolar ve İncil' sahiplerine anlat. Biz bu hasbî insanlığı bilmiyoruz. Hürriyet fedaileri, komitacılar, Kızılelmacılar ve bugün bütün dünya kurtları bize sevgi öğretmediler, açlık ve kin öğrettiler."

Hemen fırlar, bu fukara çocuğun her cümlesi yüreğine işlemektedir. Tophane yokuşuna dalar, Kabataş'tan İstanbul'a yönelir. Tophane'de inzibat neferleri yolu kesmiştir. Sokağın iki yanı boyunca halk, süngü takmış askerlerin gerisinde, selamlık resminden dönen padişahı beklemektedir.

"Zatı şahane" üç çift atla çekilen büyük bir payton içinde geçiyordu: Önden baltacılar, hassa askeri, saray muhafızları ve yaverler kafileyle geldi. Uzun bir şerit gibi arabacının iki yanında muhafaza taburu silahşorları gidiyor. Vahideddin'in paytonundan sonra vükela arabaları, saray mensupları, asker, birçok arabalar ve nihayet bu uzun resmi geçidin sabırsızlığını boşaltan gürültülü, karmakarışık bir halk akını...

"Zatı şahane" bir noktadan geçmesi yarım saat süren bu tantanalı alayın ortasında, koca saltanatın timsali gibi azametli ve ağır bir lüks landon içinde adeta kaybolmuş sönmüş bir nokta halinde duruyor. Kupkuru yüzü ve çökük omuzlarında bitkinlik, ümitsizlik bu kadar haykırabilir!

Uçsuz bucaksız yangın yerine dönen bozkırdan, tersine akan selden, yatağa çekilen feyezandan bu kurumuş çehrede bir şeyler var! Gururun ve nahvetin sönüp bittiği noktada son vardığı yer. Bu ürkek bakışlar, artık dönecek yer kalmadığı ve bu geriye gidişin son menziline vardığı için hiçbir şey söylemeden bütün hakikati görüyormuş gibi bakıyor.

Sürüklendiği buhran Murad'ı kemirmekte, bir türlü sükûn bulamamaktadır. Sonunda konağı ve eşyalarını aceleyle satar. Cebinde on binlerce lira vardır, ama onun için her şey bitmiştir, artık hiçbir şeye inanamamaktadır. Cihangir'den Rumelihisarı'na

kadar birçok yere uğrar ve elindekileri zaruret içindeki eski dostlara dağıtır. Teravih vakti Ayasofya Camiine girer, eski bir tanıdık olan imamın aracılığıyla kürsüye çıkar ve sesinin en yüksek perdesiyle halka hitap eder:

> Ey halk! Sizden güç ve kuvvet istemiyorum. Elleriniz bomboş ve sırtınız çıplak olduğu zaman sizden yalnız iman istiyorum. Karunun hazinelerini ayağınıza getirseler içiniz bomboş ve bütün dileklerden mahrum olduğu vakit ne yaparsınız...

Ertesi gün bütün İstanbul bu vaazın yankılarıyla çalkalanır. Aynı gün gazetelerde küçük bir haber yayımlanır:

> Dün gece Adalar semtine doğru süratle açılan motorlu bir taka, nöbetçi gambotların işaretine aldırmadan yoluna devam ettiği için üzerine ateş edilmiş ve sular altında kalan takada iki kişi boğulmuştur. Boğulanlardan biri kayıkçı, diğeri vaktiyle İttihat ve Terakki komitelerinde ve bu aralık Kuvvai Milliye hizmetinde çalışarak en nihayet karışık bazı işlere girdiği rivayet edilen Murad isminde sergüzeştçi bir şahıstır.

CEVDET KUDRET SOLOK: SINIF ARKADAŞLARI

8 Sonteşrin 1918'de, öğleden evvel "Ariane" isimli bir torpil arama vapuru İstanbul limanına girdi, içinden dört Fransız zabiti çıktı –evet, yalnız dört kişi çıktı–, Bunlar Beyoğlu'ndaki sefarethaneye kadar yaya yürüdü. Bir anda bütün Beyoğlu, İngiliz, Fransız, İtalyan ve daha çok Yunan bayraklarıyla donanmıştı; sokaklar "zito" sesleriyle çınlıyordu.

Asıl donanma beş gün sonra, ayın 13'ünde İstanbul'a girdi. "Averof" kruvazörü, mahsus, Dolmabahçe Sarayının önüne demirledi. Her gün yüzlerce sandal, Rumları Averof'a taşıdı. Bunlar o kadar neşeli idiki, "zito" diye bağırmaktan sesleri kısılıyor, yine de bağırıyorlar ve bağırırken ağızlarını "Osmanoğlu"nun sarayına doğru çeviriyordular.

Yine aynı ayın 23'ünde İtilaf Devletleri Şark Orduları Başkumandanı general "Franchet Desprey" büyük bir merasimle İstanbul'a girdi: Sirkeci garından Fransız sefaretine kadar yolun iki tarafına İtilaf askeri dizilmişti. Beyoğlu baştanbaşa yabancı bayraklarla süslü idi. General beyaz bir ata binmişti. Sırtında uzun bir pelerin vardı. Atının dizginlerini Madagaskarlı iki kuzguni asker tutuyordu. Sirkeci'den sefarethaneye kadar gidiş bir saatten fazla sürmüştü. İtilaf askerleri İstanbul tarafında yolun iki yanını boş

yere tutmuştu: Sokakta kimse yoktu, dükkânlar kapalı idi. Köprünün öbür yakasında ise Türkten başka herkes dışarda idi.

Mütareke ile birlikte geri dönen tabii hayat, ilk günlerde gayri tabii görülmektedir. Vesika usulü birdenbire kalkmıştır. Fırınlarda yine eskisi gibi beyaz ekmek pişirilmekte, sokağa bakan camın arkasındaki raflara dizilmekte, isteyen istediği kadar alabilmektedir. Bakkal dükkânlarında artık her şey satılmaktadır. Yeni açılan şekerci dükkânlarında yine her türlü şeker yapılmakta, camekâna dizilen kavanozlar yoldan geçenlerin ilgisini çekmektedir. Dört sene kaybolduktan sonra yeniden ortaya çıkan bu dünya nimetleri karşısında insanlar şaşkına dönmüştür.

> Dükkânların önüne toplanıyor, hayretle bakıyordular. Bu, unutulan güzel bir hatıranın yeniden hatırlanışı gibi gibi bir şey olmuştu. Acaba ekmek fırından yeni çıktığı zaman yine eskisi gibi burca burca kokuyor muydu? Şeker yine tatlı mıydı? Pirinç pilavı sebzelerden sonra mı yenirdi? Herkes hafızasını zorluyor, çoktandır unutulan itiyatlarını tekrar kazanmak istiyor, bir rüya kadar uzak duran maziye kendisini yeniden tatbik etmeye çalışıyordu. Demek ki bundan sonra un yerine süpürge tohumu ve semen, kahve yerine kavrulmuş nohut ve arpa, şeker yerine kuru incir kullanılmayacaktı. İncir incirdi, şeker şekerdi.

Ancak bu bolluk yoksulluğun ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir.

> Şimdi bazı evlere erzak dolu küfeler giriyor, fakat bazı evler bu küfeleri sadece seyrediyordu. Halbuki harpte aşağı yukarı herkes birbirine benzemişti. Şimdi ise bir kısım halk öbür kısma yukardan bakıyordu; hayır, yukardan değil, zeytinyağı şişelerinin, reçel kavanozlarının, pirinç torbalarının arkasından bakıyordu.

Yazar işgalden sonra İstanbul'da ortaya çıkan başka bir hayat ve başka birtakım insan zümrelerine dikkat çeker:

Bir defa, harp içinde hiç yoktan büyük servetler edinen yeni bir sınıf türemişti. Bunlar, şimdi, paranın neler yapmaya muktedir olduğunu denemek istiyordular.

Sonra, eski servetlerinin son kırıntılarını harcayan bir eski asilzadeler zümresi vardı ki, kendilerini yeni vaziyete uydurarak bundan birtakım taze faydalar elde etmek ve böylece, eski rüyalarını yeniden hakikat haline getirmek hevesinde idiler. Bunlar artık Türk unsurundan hiçbir şey beklemiyor, ona bağlanmanın ham bir hayal olduğuna inanıyor, İstanbul'u dolduran Fransız, İngiliz, İtalyan zabitlerine kapılarını bir dost gibi açıyor, evlerinde Türkçeden gayrı bir dil konuşuyor, ve çocuklarını Fransız veya İngiliz kollejlerine gönderiyorlardı.

(...) Üçüncü zümre, Ruslardı. Bu sıralarda İstanbul'a göç eden "Beyaz Rus" kafileleri şehrin her tarafına yayılmıştı. Bunların han köşelerinde yaşamaya başladıkları yeni hayat, alışmış bulundukları eski muhteşem hayata hiç benzemiyordu. Yeni zengin, bu devlet düşkünü insanların sefaletine göz yumamazdı. Düşmüşlere yardım etmek onun insanlık borcu idi. İnci gibi general kızlarının Mahmutpaşa yokuşunda yapma çiçek satması yakışık alır mıydı? Ve mücevherin basma entari içinde saklanması günahtı. Bu güzel vücutlara ancak ipekli kumaşlar layıktı.

Asilzade Rus kadını İstanbul'da iyi giyinmek için iyice soyunmak lazım geldiğini hemen anlamıştı.

Bütün bu insanların birbirleriyle ve işgal kuvvetleriyle teması şehrin içinde cehennemî bir sefahat hayatı yaratıyordu. Beyoğlu, gece sabahlara kadar bir ışık denizi halinde yüzüyordu; sanki donanma vardı.

İstanbul'un asıl sahipleri ise, beride evlerine kapanmış, lambalarını söndürmüş, seslerini kesmiş, korku ve hayret içinde beklemektedirler:

Fakat İstanbul, Beyoğlu'na hiç benzemiyor. Burada hayat güneşin doğmasıyla başlayıp, batmasıyla sona eriyor. Akşam ezanıyla beraber herkes evine giriyor. Kapılar kapanıyor, perdeler iniyor ve sokaklar, karanlık yatağı içinde sessiz akan nehirler gibi, evlerin önünden, duvarların dibinden, arsaların ortasından boş ve sessiz geçip gidiyordu. İstanbul'un bu iç sokaklarında evler ancak birbirlerine yaslanarak ayakta durabilmektedir. Hepsi tahtadan yapılmıştır. En çoğu iki katlıdır. Bunlar fırtınalı günlerde iki yana yavaşça sallanır, sallanır, gıcırdar ve hep bir ağızdan inlemeye başlarlar. Buranın insanları elbette Beyoğlu insanı kadar zengin ve okumuş değildir; Avrupa'daki evlerin nasıl olduğunu bilmezler ve bu yüzdendir ki, içinde yaşadıkları şehri severler; onun başına bir felaket geldiği vakit, tıpkı içinde oturdukları evler gibi, iki tarafa sallana sallana inler ve gizli yaşla ağlarlar.

Beyoğlu'nda hayat neşeli, fakat burada namusludur. İnsanlar sabahları kokulu frenk sabunu değil, kokusuz beyaz sabun kullanırlar, lakin elleri daha temizdir. Lavantaçiçeği kokan beyaz bürümcüklerinin kollarını sıvayarak musluk başında soğuk su ile yıkanan genç kızların vücuduna hiçbir yabancı el değmemiştir. Yamalı giymek ayıp sayılmaz ama, kirli gezmek ayıptır ve giyeceğin yamalısı ayıp sayılmadığı içindir ki, yamasızını elde etmek için uygunsuz yola sapılmaz. İstanbul'un bu iç sokaklarında gündüzler çalışmak için yaratılmıştır, geceler uyumak için. Buradaki insanların saatleri de hayatları gibi güneşle ayar edilmiştir. Güneş doğarken saat bir, batarken on ikidir; kış günlerinde güneş daha geç doğar, fakat mutlaka on ikide batar ve her zaman için, sabah ezanı hayatın başladığını ilan eder, akşam ezanı da bittiğini...

Mütareke dönemi *Sınıf Arkadaşları*'nın sınırlı bir bölümünü kapsamasına rağmen, vaka bakımından zengindir. Ancak yazar bu vakaları biraz karikatürleştirir. Romanın odağında yer alan Süleyman'ın sınıf arkadaşlarından Ferhat'ın babası Kadri Talat

Bey hâkimdir. Oturmakta oldukları Rumelihisarı'ndaki yalıya ilkkânun (aralık) başında Fransız zabiti üniforması taşıyan üç kişi gelir. Yalıyı gezdikten sonra içlerinden birisi Ermeni şivesiyle Türkçe olarak yalıyı iki gün içinde boşaltmalarını ister.

> Üç güne kadar buraya Binbaşı Gamelin taşınacak. Yatak ve yemek takımları eksik, onları hemen tamamlayınız. Karyolalarda tahtakurusu varsa temizleyin, camları sildirin ve bir gün evvel evden çıkmış bulunun. Anahtarı karakola teslim edersiniz.

Kadri Talat Bey iki gün içinde yalıdan çıkar, karısını ve çocuğunu Şehzadebaşı'nda oturan kaynanasının yanına bırakır. Beraberlerinde eşya namına yalnız giyeceklerini, bir de Ferhat'ın ders kitaplarını almışlardır. Daha önce Kabataş Sultanisine gitmekte olan Ferhat, o tarihten itibaren Süleyman'ın okulu İstanbul Sultanisine devama başlar. Kadri Talat Bey ise dokuz ay sonra bir taka ile Anadolu'ya kaçar.

Süleyman'ın arkadaşlarından Kenan'ın babası Mehmet Can Bey Ziraat Bankasında veznedardır. Ancak eşinin Fransız oluşu nedeniyle Fransızlar tarafından korunmuş, avans olarak bir hayli para ve emrine özel bir araba verilerek Osmanlı Bankasında ikinci müdürlüğe atanmıştır. Süleyman'ın arkadaşlarından Yakup'un babası Murat Paşa, Can Bey'in hikâyesini öğrenince Müşir Bahri Paşa'nın evinde mürebbive olarak bulunan Mademoiselle Blanche'la evlenmek ister. Ancak Bahri Paşa buna şiddetle karşı çıkar.

> Nasıl olur, dedi, o yalnız çocukları değil, bizi de terbiye ediyor. Hepimize alafranga yemek yemeyi, dans etmeyi, konuşmayı öğretiyor. Pekala takdir edersiniz ki, artık şarklı olarak yaşamaya imkân yok. Yeni hayata uymamız lazım. Biz de, başka komşularımız gibi Avrupalılara kapımızı açmak zorunda kaldık. Evimize birtakım ecnebi misafirler gidip gelmeye başladı: Bazı Fransız, İngiliz, İtalyan zabitleri; sefarethane mensupları; şehrin ileri gelen bazı aileleri... Bütün bu insanları nasıl karşılamak, nasıl ağırlamak lazım geldiğini hep ondan öğreniyoruz. Halbuki siz onu

elimizden almak istiyorsunuz. Bir kere düşünün rica ederim, onsuz ne yaparız?.. Sonra, söz aramızda, bizim konağı işgalden kurtaran da odur... Artık anlamış olmanız lazımdır ki, bu evlenmeye hiçbir şekilde razı olamam.

Ancak Mademoiselle Blanche, Murat Paşa'nın teklifini kabul eder ve evlenirler.

İşgal ordusu subayları İstanbul'da hiç de yabancılık hissetmemektedirler.

Onlar umuyorlardı ki, şarkın bu mutaassıp şehrinde bütün kapılar suratlarına kapanmış olacak, sokaklarda gezerken, kale duvarları arasında dolaşıyormuş gibi hiç kimseye rastlanmayacak, kadın yüzüne hasret kalınacak, istedikleri hiçbir şeyi bulamayacaklar, ihtiyaçlarını ancak zorla ele geçirebilecekler... Fakat bu zannın ne kadar yersiz olduğunu kısa bir zamanda anladılar.

(...) Türk memurların kılavuzluğuyla eski sarayları, müzeleri, camileri gezmek Fransız subayları arasında moda haline gelmişti. Fransızca bilen bir Türk memurunun peşinde her gün bir veya birkaç grup, sokak sokak dolaşıyor, sessiz harem dairelerini gürültü ile dolduruyor, camilerin halılarını çamurlu pabuçlarıyla kirletiyordular

İngiliz zabıtası şefi Binbaşı Maxwell emir vermiştir: Tavukları baş aşağı taşımak, altı santimden uzun çakı bulundurmak yasaktır. Bir gün ihtiyar bir adam bir tavuğu başı aşağıya gelecek şekilde ayaklarından tutarak taşıdığı için bir karakol bodrumunda üç gün kara tahta üzerinde yatırılmıştır. Başka bir gün bir Fransız teğmeni, kuşağına iki bıçak saplı şalvarlı bir Türkü, Tarabya rıhtımında iki kurşunla yere sermiştir. Oysa adamcağız kasaptır ve o bıçaklarla yalnızca koyun kesmektedir.

İşgal kuvvetleri subayları aileler arasındaki hususi toplantıları, resmi toplantılardan daha çok sevmektedirler. Beyoğlu tarafında hemen her gece böyle bir toplantı olmaktadır.

> Ev sahibi eşini dostunu karı ve kızlariyle beraber çağırır, sabahlara kadar yenilir içilir, şarkı söylenir, Avrupalı misafirler Türk hanımlarına sarılır ve dans edilirdi. Resmi menfaatler elde etmek isteyenlere karşı daima sert ve hasis davranan bu subaylar, birtakım hususi menfaatler koparmak için etraflarında dönen bu şık kadın ve erkeklere karşı ise ne kadar yumuşak ve cömerttiler. Kenan'ın babası işte böyle bir toplantıda Osmanlı Bankası müdür muavinliğini ele geçirmişti.

Süleyman'ın arkadaşlarından Bekir'in babası Muhtar Kasım Efendi Eyüp'te bir bar açmıştır. Burası eski bir Mevlevi tekkesidir. Eski semahane şimdi dans salonu olmuş, etrafındaki koridora ve üst kattaki sofalara müşteriler için masalar konmuştur. Koridora açılan derviş odaları ise artistlerin makyaj, istirahat ve misafir kabul odaları olarak kullanılmaktadır. Süleyman ve birkaç arkadaşı bir gün oraya giderler.

> Süleyman etrafına kısaca göz gezdirdi. İçerde her neviden insan vardı. Garsonlar beyaz caket giymişti. Üç dört masa ilerde iki Fransız bahriye neferi oturuyordu; garsonları beğenmemiş olacaklar ki, Kasım Efendi onlara bizzat hizmet ediyor, kan ter içinde sağa sola koşuyor, bazı kadınların kulaklarına bir şeyler söyledikten sonra o tarafı gösteriyor, neferlerin karşısında "Ekselans! Ekselans!" diye yerlere kadar eğiliyordu.
>
> (...) Böyle en kenar mahallelere kadar yayılan bir dans iptilası İstanbul'u kasıp kavuruyordu. Vesika ekmeği usulünün kalkmasıyla beraber bütün işleri bozulan Kasım Efendi, işte yine para kazanmanın yolunu bulmuştu. Eyüp Sultan'ın hemen bütün erkekleri onun müşterisi idi. Artık hiç kimse, akşam rakısını Sarı Yorgi'nin meyhanesinde içmiyordu; onu Kasım Efendi'nin barında ve bir kadın elinden içmek daha keyifli oluyordu.
>
> (...) Süleyman etrafına ibretle bakıyordu. İstanbul niçin bu kadar çok eğlenmek istiyordu? Harpte galip mi gelinmişti? Düş-

mandan, büyük bir tazminat mı alınmıştı? Ölenler yeniden dirilmiş miydi? Öyleyse neden böyle su gibi rakı içiliyor, delice dansediliyor, kahkahalarla gülünüyor ve... ve alenen öpüşülüyordu?

Süleyman ve arkadaşları 1923 Teşrinievvelinin [Ekim] birinci günü onuncu sınıfa başlarlar. 2 Teşrinievvel'e rastlayan salı günü ise işgal ordusunun son kafilesi, Dolmabahçe önündeki törenden sonra İstanbul'u terk eder.

İstanbul'un üstünden sanki bir bulut çekilmişti. Güneş parlaktı, ağaç yeşildi, insanlar beyazdı, şehir aydınlıktı.

AHMET HAMDİ TANPINAR: SAHNENİN DIŞINDAKİLER

Sahnenin Dışındakiler'de Mütareke İstanbul'una, altı senedir uzağında bulunduğu şehre yüksek öğrenimi için 1920 Eylülünün sonunda dönen nahif bir gencin, Cemal'in gözleriyle bakarız. Ancak zaman zaman romanın zaten zayıf olan olay örgüsünden bağımsız olarak işgal altındaki İstanbul'a ilişkin gözlemlerini, o yılları Darülfünun Edebiyat Şubesi öğrencisi olarak yaşayan Tanpınar'ın Mütareke izlenimleri biçiminde de okuyabiliriz.

Cemal ilk önce gönüllü olarak Anadolu'ya geçmek istemiş, ancak bulunduğu Ege kasabasında bu işlerle meşgul yarı gizli teşkilatı yönetenler sağlığını bahane ederek (göğüslerinden hastadır) buna engel olunca, ister istemez yüksek öğrenim yapmaya karar vermiştir. Ayrıca İstanbul'da harp içinde evlendiğini duyduğu çocukluk aşkı Sabiha'yı da görmeyi ummaktadır.

Daha İstanbul'a girdiği gece "limanın ışıkları içinde tehdit edici kütlelerini" seyrettiği yabancı zırhlılar, işgal altındaki kentin hayatını anlatmaya kâfidir. Cemal daha geldiğinin ertesi günü şehirde bir başkalık hisseder.

> Şehir, hiç de bıraktığım şehir değildi. Bana insanlar değişmiş, evler, sokaklar ihtiyarlamış, yıpranmış gibi geldi. Daha sonraları İs-

tanbul sokaklarının cazibesinin bir tarafını yapan satıcı seslerinin bile eski satıcı seslerine benzemediklerini fark ettim.

Aynı gün, mahallesine gitmek üzere Babıâli yokuşundan çıkarken süngü takmış bir Fransız müfrezesiyle karşılaşır. Muntazam bir yürüyüşle *Marseyez* okuyarak yukarı çıkmaktadırlar. Bu ihtilal ve insanlık türküsünün bir işgal müfrezesine hiç yakışmadığını düşünerek garip bir isyanla geri döner ve bir tramvaya atlar. Fakat bindiği tramvay Fransız müfrezesine Çarşıkapı'da yetiştiğinde, bu kez de *La Modelone*'i dinlemek zorunda kalır.

Bunlar haddizatında belki güzel şeylerdi. Fakat benim İstanbul'umda ne işleri vardı? Biz harbe girmekle hata ettikse, onlar bu muameleyi yaparak bu hatayı devam ettirmeli miydiler?

Onların Aksaray'a kıvrıldığını görünce Şehzadebaşı'na doğru yoluna rahatça devam eder. Fakat bu sefer de Vezneciler'de karşısına bir İskoç kıtası çıkar. Bunların mızıkası yoktur ve sayıca daha azdırlar.

Bu tesadüf kendi memleketlerinde olsaydı yahut buraya bir dostluk tezahürü için gelmiş olsalardı, ilk defa görmüş olmuş olduğum kıyafetleriyle ne kadar hoşuma gidecekti. Fakat şimdi Bayazıt camiiyle, Şehzadebaşı camiinin arasında, yüzlerinden keder akan bu halkın arasında sadece ıstırap veriyorlardı.

Adını Elagöz Mehmetefendi Camiinden alan mahallesine gittiğinde ise bir facia ile karşılaşacaktır.

İlk önce evimize uğradım. Kapıyı bana uzun boylu, buğday tenli, genç bir kadın açtı. Saçları birkaç firkete ile alelacele başına toplanmış, yüzü kederle altüsttü. Sırtında kolları ve yakası açık siyah bir elbise vardı. Ve galiba biraz da bu sade elbise yüzünden, çehresinin perişanlığı, gözlerindeki kızartı daha iyi belli oluyordu. Bana, bütün hayata dargın bir sesle:

"Ne istiyorsunuz?" diye sordu.

Birdenbire bu kadar güzel ve genç bir insanda bu kadar ıstırapla karşılaşmak beni şaşırtmış olacak ki, ev sahiplerinin oğlu olduğumu ve kiracımızı görmeye geldiğimi güçlükle, kelimelerin yarısını yutarak söyledim. Anlamamış olacak ki, yine aynı sesle, fakat gözlerinin içinden halime biraz gülerek:

"Ne dediğinizi işitmiyorum. Biraz yüksek söyleyin! Siz konuşmak bilmez misiniz?" dedi.

Elimden geldiği kadar anlaşılır şekilde sözlerimi tekrarladım. Bu sefer de dikkatim içerden ulumaya benzer bir ağlamaya gitmişti. Genç kadın:

"Evde yok..." dedi. Sonra başını içeriye çevirerek yalvardı:

"Susunuz, Allahaşkına biraz susunuz, çıldıracağım! Kaç gündür böyle..."

Ben dayanamadım. "Niçin ağlıyor?" diye sordum. Cevap vereceği yerde kapının yanına doğru çekildi; "Giriniz..." dedi.

Ne taşlık, ne de ev bıraktığımız gibiydi. Her şey eski ve küçüktü. Asıl şaşırdığım şey, yemek odasının kapısının, yerinde olacağı yerde, odanın içinden dışarıya doğru yere yatırılmış olmasıydı. İşte bu yere yatırılmış kapının üstünde, tıpkı bir salda oturur gibi ihtiyar bir kadın çömelmiş, başı dizlerine dayadığı kollarında gömülü ağlıyordu. Genç kadın:

"Kocamı tevkif ettiler..." dedi. "Üç gün evvel alıp götürdüler. Bu annesi! Öbür oğulları Kafkasya'da öldü... Ne yapacağımızı bilmiyorum. Hep böyle ağlıyor; zaten hastalıklı. Her tarafında yaralar çıkıp duruyor. Kendisini, hayatta kalmış olmasını affetmiyor. O, ağladıkça ben çıldırıyorum."

İhtiyar kadının sesi gerçekten, güç tahammül edilir bir şeydi. Belli ki bu evdeki konuşmalara, sükûtlara, dikkatlere her an bu ses refakat ediyordu. Genç kadına baktım. Onun da yüzü bitkindi.

"Siz de iyi görünmüyorsunuz!" dedim.

"Bu kapı, dün buradaki sandığı çıkarırken birdenbire devrildi. Nasıl oldu, ben de bilmiyorum. Sandığı, içindeki öteberi ile beraber sattım. Çok sıkıntı çektik. Size de epeyce borcumuz olacak! Belki de parayı alacağınızı ümit ederek geldiniz."

Gözlerinde eşine pek az tesadüf ettiğim bir telaş vardı. Bütün yüzüyle sanki "Olanlardan ziyade olacaklardan korkuyorum..." diyordu.

"Hayır," dedim. "Sade görmeğe gelmiştim. O ehemmiyetli değil.. Fakat bu kadıncağız?.. Bunu ne yapacaksınız?"

"Çocuklarını geriye verebilir misiniz?"

Sanki talihin kendisi imişim gibi, bunları bana söylemişti.

"Sizi rahatsız ettim... hele böyle bir günde. Fakat emin olun ki, para meselesi mühim değildir. Yapabileceğim bir şey varsa yapayım!" Ve kapıya doğru yürüdüm. Böyle birdenbire kaçmama sebep, o anda en yırtıcı şekilde Sabiha'yı hatırlamış olmamdı. Bu umumi yıkıntı içinde o ne yapıyordu? Belki de böyle bir evde ağlıyordu.

Ve yine aynı gün İstanbul'u saran sinirliliğin (şehre bir iç savaş havası egemendir) bir tezahürüyle karşılaşır. İstanbul'daki ilk ikametinden tanıdığı, Anadolu hesabına çalışan İhsan'ın Hürriyet ve İtilaf fırkasının müfrit azalarından Arif Bey'e hitaben "Burada bulunmama bakmayın. Onlardanım. Hepimiz onlardanız. Başka türlü olmasını aklınız nasıl alabiliyor? Ben buna hayret ederim! Orada mücadele var, muharebe var. Mukadderatımız orada halledilecek! Asıl sahne orası. Biz burada sadece seyirciyiz. Sahnenin dışındayız," deyişine tanık olur.

Kendisini, İhsan ve Muhlis beylerin yönettiği, Anadolu hesabına çalışan bir örgütün içinde bulan Cemal, işgal altındaki İstanbul'da "bir uyurgezer gibi" (bunu ona Sabiha'nın kocası Muhtar söyleyecektir) dolaşacak, bu arada birçok "Mütareke vakası"na tanık olacaktır.

Tevfik Bey'e (o da İhsan'ın örgütünde çalışmaktadır) bir haber iletmek üzere Boğaz vapuruna binmek için Köprü'ye gittiğinde, başlarında bir çavuş bulunan iki Senegalli neferin bir bahriye neferini ite kaka götürdüklerini görür.

> Bu benim yaşlarımda bir çocuktu. Kendisini hırpalayanlara "siz bırakın, ben gelirim!" gibi bir şeyler söyleyerek ve büyük bir gayret sarfetmeden, galiba sadece sözlerinin manasını anlatmak için hafif hareketlerle kollarını kurtarmaya çalışıyor, bir taraftan da onlara dostça gülüyordu.
>
> Kim bilir belki de neşe ve hayat emniyeti içinde felaketin bile kendisine güler yüzle gelmesini istiyordu. Fakat kuvvet, o kadarcık olsa bile dostluğu ve müsavi muameleyi kabule razı değildi. Ona zaferinin maddi üstünlükleri yetmiyordu. Ayrıca bu zaferin maddi istismarını da yapacak, hayatına hâkim olduğu şehri ve insanlarını da küçültecekti. Kıymetleri muhafaza etmenin imkânsızlığı! Onun için bütün iskele halkını şaşırtan bir tokat şakladı. Bunun arkasından bir, bir tane daha geldi. Hemen arkasından da düdük sesleri işitildi. İskele nerden çıktığını bilmediğimiz işgal kuvvetlerine mensup zabit ve askerle doldu.
>
> Dudağından ve burnundan akan kanlara rağmen gülümsemesini hiç terketmeden kendisini tutanlardan kurtulmaya çalışan bu çocuğun yüzünü hiç unutmayacağım, ne de onu dövenin gözlerindeki zalim ve haşin parıltıyı! Tam efendi tokadıydı bu. Onları atanın bir gün insanlığı kendisinde yeniden bulabileceğinden şüphe edilebilirdi.
>
> İşte o zaman ikinci hadise oldu. İhtiyar, uzun boylu, kuru ve zayıf, parmakları elmas yüzüklerle dolu bir kadın, "Seni domuz herif!" diye ileriye atıldı ve elindeki kalın topuzlu şemsiye ile dövenin tam yüzünün ortasına iki defa indirdi. Bütün bunlar bir an içinde olmuştu. "Seni domuz herif, ne istiyorsun zavallı çocuktan!" Bütün iskele halkı şemsiyenin sapının bu ecnebi çehresin-

de iki parça olduğunu gördük. O âna kadar asabiyet ve çaresizlik içinde çırpınan halk harekete geldi. Ortalık tekrar karıştı. Her şey düzeldiği zaman ne ihtiyar kadını ne bahriyeliyi görebildik. Halk ikisini de kaçırmıştı. Bununla beraber bu iki dövme hadisesinden başka bir şey olmadı.

(...) Boğaz vapuru tıklım tıklımdı. Fakat bu, tabii günlerin o yekpare kalabalığı değildi. Sanki keder ve kinle karışık mütearrız [saldıran] bir sevinç ve şımarıklık insanları ikiye ayırmıştı. Hele deminki vakanın heyecanı geçince bu daha iyi görüldü. Halkımız yarınsız ve hayatın bütün ağırlığını sırtında taşıyor gibiydi. Bu ıstırap, büyüklerde olduğu kadar çocuk yüzlerinde de açıkça okunuyordu.

Hemen hepsi yavaş sesle, fısıldar gibi konuşuyorlar, yahut sessizce önlerine bakıyorlardı.

Buna mukabil Rumlar ve Ermeniler acayip bir şımarıklık içinde sağa sola küstahça bakıyorlar, çıngar çıkarmak ister gibi davranıyorlardı. Hele Rumlarda her şey bir meydan okuma halindeydi. Küçük çocukların hepsini ya mavi-beyaz elbiselerle giydirmişler, yahut da bu renklerde bir işaretle süslemişlerdi. Bir kısmının elinde kâğıttan küçük Yunan bayrakları vardı. Güvertenin daha ilerisinde, merdivenin başındaki açıklıkta birkaç palikarya ağız mızıkasıyla o senelerde pek iyi tanıdığımız bir Yunan marşını çalıyorlardı.

(...) Vapurdaki kalabalığın içinde işgal kuvvetlerine mensup zabitler ve neferler, kendi milletlerine has vasıflarla sadece muzaffer bir kuvveti temsil ediyor giydiler. Fransızlar gürültücü ve şımarmaya hazır, İngilizler soğuk ve kibirli, İtalyanlar nazik, kibar, hatta biraz da güverteyi dolduran güneşle uyumaya hazırdılar.

(...) Fakat o günlerin İstanbul'unda bir Boğaz yolculuğu kolay iş değildi. Biraz sonra oldukça manasız bir hadise daha oldu. Bir-

kaç ecnebi zabiti oturdukları yeri beğenmediler ve kırbaçlarını sallaya sallaya kadınların bulunduğu yere gittiler ve kapıyı açarak içeri girdiler.

Yeni geçtiğim yerden onların halini seyrediyordum. Bu sefer kadınlarımızın vakarına hayran oldum. Sanki hikâyedeki Roma senatörleri imişler gibi hepsi, çarşafları içinde sessiz, onların vücutlarından habersiz duruyorlardı.

Doğrusu istenirse onlar da pek bir şey yapmıyorlardı. Belki de çocukça bir tecessüsle oraya girmiştiler. Fakat ne olsa, yaptıkları şey ağırbaşlı İstanbul erkeklerinin hoşuna gidecek cinsten değildi. Güvertede bir uğultudur koptu. Biraz sonra bir memur geldi, uzun müzakerelerden sonra kadınlar tarafı tahliye edildi.

(...) Bununla beraber vapurdaki halkı, harp esnasında ve mütarekenin ilk günlerinde İstanbul'a gelip gidenlerin anlattıkları kadar düşük kıyafetli bulmamıştım. Bulmamıştım ama, ne var, ne yok diye girdiğim ikinci mevkide bir lahzadan fazla duramamıştım. Hele Marmara sahillerinden gelen muhacirlerin hali çok haraptı. Yollarda başları yemeniyle örtülü, sırtlarında yeldirme, ellerinde çıkınlar kadın kafileleri görülüyordu.

(...) Kandilliyi Fransızlar işgal etmişti. Biz iskeleye çıktığımız zaman bir manga Fransız askeri galiba nöbet değiştirmeye gidiyorlardı. Bu askerlerin, bir itisafı, bir haksızlığı yaparken takındıkları ciddiliğe ister istemez şaşırdım. Biz belki zayıftık; fakat silahsız bir şehir ortasında bu ciddilikleriyle onlar gülünçtüler.

İskelenin etrafındaki kahvelerde, bu kahvelerin önlerindeki alçak iskemlelerde, tıpkı vapurdakiler gibi, bir yığın yarının korkusu ve şüphesi bakışlarında toplanmış insanlar oturmuşlar, dalgın dalgın etrafa bakıyorlar, yahut birbirleriyle konuşuyorlardı. Bunlar mağlup kafilesiydi. Ve sade insan eliyle hazırlanan talihleri ile öbürlerinin yanında ne kadar asildiler.

Yokuşun başı kalabalıktı. Birkaç Fransız neferi ihtiyar bir adamı zorla bir evin kapısından uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Bir zabit uzaktan bu manzarayı seyrediyordu. Kapının önünde, bu akşama yakın saatte evinden atılan ailenin zaruri eşyası yığılmıştı. Açık pencerelerden birine baktım. Aziz devrinde İstanbul'da o kadar moda olan yaldızlı bir oda takımı yerinde duruyordu. İhtiyar adamın yere devrilen fesini aldım, başına giydirdim. Bana garip bir şekilde baktı. Sonra "Kabahat bende... Madem ki mağlup olduk..." dedi.

Kız kardeşinin Kandilli'deki köşkünde kalan eski İttihatçılardan Tevfik Bey, Anadoluhisarı'nda bir yalısı olan Sami Bey'le birlikte Boğaz'ın Anadolu yakasını tutmaktadır. Cemal'i beklenmedik bir sevinç gösterisiyle karşılar.

Bu ıstırap günlerinde insanların, yanıbaşlarından biraz uzaklaşmış olanları tekrar görünce deli gibi sevindiklerini sonra öğrendim. O zamana kadar örfümüzde kucaklaşmak vardı, fakat öpmek yoktu. Hatta sevincin gösterilmesi bile ayıptı. Fakat İstanbul'dakiler, gidenlerin dönmemesine o kadar alışmışlar, insanlarımız altı yıldır, birbirlerini görmekten o kadar umut kesmişlerdi ki, Tevfik Bey gibi, biraz canını sıkan misafirini kovan, çocuğunun doğduğu gece kendisine müjde vermeye gelen kadını kovduktan sonra yorganını başına çekip uyuyan bir adam bile beni görmekten ağlayacak derecede mesuttu.

Akşam çıktıkları mehtap gezintisini –her ne kadar biraz yapay ve abartılı, dolayısıyla gülünç de olsa– kaydetmek gerekiyor.

Bununla beraber yukarıdan beri bahsettiğim değişiklik burada da vardı. Çocukluğumda o kadar yekpare şekilde bizim olan, bizim zevkimizi veren Boğaziçi'nde şimdi birkaç ayrı musiki birden duyuluyordu.

Rum halkın bindikleri sandallardan kitara ve mandolin sesleri geliyordu. Kanlıca koyundan bir türlü çıkmayan genişçe bir is-

timbotta ise, Amerikan neferleri kendilerine balalayka çaldırtıyorlardı. Bütün bu yabancı akisler bizi öldüresiye rahatsız ediyordu.

Bu nasıl oldu ben de anlayamadım. Kanlıca koyundan tam çıkmak üzere idik ki, Tevfik Bey birdenbire Yani'ye: "Dön!" dedi, "şu heriflere bir ders verelim!" Ve birdenbire denizin ortasından aya karşı bu toprakta, bu şehirde yaşayanların sesi, kendi medeniyetimizin sesi en geniş şekli ile yükseldi.

O anda, bütün Boğaz tepelerinin, Tevfik Beyin okuduğu gazeli birbirlerine gönderdiği muhakkaktı.

Önce kitara ve mandolin sesleri sustu, sonra istimbottakiler sustular, sonra bütün etraf sustu. Tevfik Beyin sesi Boğazı tek başına zaptetmişti. Tevfik Bey Yani'ye:

"Bebek'e çek!" dedi.

Halinde malikânesinde isyan çıkmış da onu tenkil etmeye gidiyormuş gibi bir eda vardı. Bebek'e doğru döndük. Fakat bu sefer tek sandal değildik İstimbotun dışında bütün yoldaki sandallar bizimle beraberdi. Artık yanıbaşımızdan ayrılmayan bir sandaldaki tambur, ud, keman, Tevfik Beyin emrine girmişti.

Bebek koyunda da aynı şey oldu. Yolda sadece Şakir Ağa'dan bir beste ile Hacı Arif Beyin iki şarkısını söyleyen Tevfik Bey, körfeze girer girmez tekrar gazele başladı. Ve hemen arkasından halkımızın bütün hüzün ve hasretiyle dolu bir maya geldi.

Tevfik Beyin sesi Boğaz gecesinde "Oğul... Oğul..." diye sızlanırken biz Boğaz tepeleriyle Bingöl dağları öpüşüyor sanmıştık. Hepimiz, galiba Yani ve İstratos da beraber, ağlayabilirdik.

Yani ve İstratos da beraber... Burada dönem romanlarında pek görülmeyen bir azınlık tipiyle karşı karşıyayız. Ertesi sabah Yani, Cemal'e gecenin havadislerini verirken bir Türkten farksızdır: "Ortaköy'de kim oldukları bilinmeyen birkaç kişi bir millîciyi öl-

dürmüşlerdi. Yine Ortaköy'de ve Arnavutköyü'nde İngilizler bütün meyhaneleri, kahveleri basmışlar, silah muayenesi yapmışlar, yedi sekiz kişiyi tevkif etmişlerdi. Bunların arasında Arap Ahmet adında bir bıçkın da bulunuyormuş. Ama, bizim polis ne yapıp yapmış, onu kaçırtmış."

Birlikte gittikleri Tepebaşı'ndaki Ruskaya İzyoşka adlı bir Rus lokantasında İhsan, Cemal'e Beyaz Rusların İstanbul'un hayatını nasıl etkilediğini anlatır:

> İstanbul'da çok Beyaz Rus var. Gelir gelmez şehrin hayatına girdiler. Daha sen Beyoğlu'nu iyi görmedin, çok şeyi değiştirdiler.
>
> (...) Adım başında, lokanta, bar, küçük eğlence yeri... Hele kadınları, bize çok şey aşılayacakmış gibi görünüyor. Şimdiden hanımlarımızın kıyafeti değişti. Gördüğün o tepeden sıkma başlar onlardan geçti. Artık peçe kalktı diyebiliriz. Düzgün zevki de yine onlardan geçti.
>
> (...) Ruslar tombala diye bir oyun icat ettiler, İstanbul'u altüst etti. Dün akşam Divanyolu'nda Şûle diye bir kahvede zavallı bir memur paltosuna varıncaya kadar her şeyini kaybetti. (...) Bir vaktin olduğu zaman Florya plajlarına git! Orada kadın erkek beraberce yıkanıyorlar...
>
> (...) Şu lokantaya bak! Yarısından fazlası Rus muhaciri! Birkaç Rum ve Ermeni bezirgânla, bizim mirasyedilerden başka hepsi Rus. Bunların çoğu geleli bir sene olmadı. Mahmutpaşa'da, Sultanahmet'te, Beyazıt'ta birtakım evlere yerleştiler. Amerikalılar fakirlerine günde yirmi, otuz kuruş yardım ediyorlardı. Şimdi hepsi para kazanıyor. Hem nasıl biliyor musun? Kendi sanatlarını bize kabul ettirerek. Sinemalara dekor yaparak, resim yapıp satarak, ev duvarı boyayarak... Bir yığın da musiki şinas geldi. Burada Tepebaşı'nda baletler, oyunlar veriliyor.

1920'nin son ve 1921'in ilk aylarındaki politik gelişmeler nedeniyle İstanbul'u saran sinirli ortamı, Cemal'in –burada Tanpı-

nar'la Cemal iç içe girer– bakışıyla görürüz:

> Eylülün sonuna doğru Ferit Paşa'nın yukarıda bahsettiğim çürütme hareketi başladı. Evvela gazeteler 1 Ekimde, Yıldız Sarayı'nı yağma edenlerin listesini çıkardılar. Divanıharbin kararıyla neşredilen bu liste büyük bir aksülamel uyandırdı. Daha evvel de İttihat ve Terakki'nin tahsisat-ı mesture hesapları neşredilmişti. İstanbul bu iki hadise ile altüst oldu. Fakat bu lüzumsuz ve hatta tahkiki kabil olmadığı için daha ziyade iftiraya benzeyen hareketler, yapanların umduğu neticeyi vermedi.
>
> Artık Ferit Paşa kabinesinin politikası iflas etmişti. Nitekim biraz sonra da istifa etti. Bugünlerin efkârıumumiyeyi telaşa düşüren hadiselerinden biri de Konya isyanı idi. İstanbul daha 1920'de her evde ayrı ayrı olmak şartıyla bir iç harbi yaşıyordu. Hulasa bir samanlık gibi ilk alevde tutuşmaya hazır bir gerginlik içinde idik.
>
> İsyanın devamı müddetince İhsan ve Muhlis Bey'le çalışan bizler, bir an rahat etmedik. Hemen her gün kahve kahve dolaşıp havadis veriyorduk. İşin garibi gazetelere bu haberin gelebilmesi iyi idi. İsyanın tenkili haberini ise dokuz kahveye birden haber vermiştim. Yine o gün Kudret Bey, benden aldığı haberle, yazma kitaplar satın almak için gittiği Sahaflar içinde adeta bir miting hitabesi irad itmişti.
>
> Bizi bu kadar telaşa sevkeden şey muhalefin ümidi idi. Hemen her saat isyanın Akseki'den Kayseri'ye kadar yayıldığına, oralardan, o kadar sık döğüşlerle baba topraklarını kurtaran cenup vilayetlerine geçtiğine dair havadis geliyordu.
>
> Nihayet ocak ayının başında şark zaferinin getirdiği tatminle İstanbul rahat bir nefes aldı. Anadolu sadece çarpışmıyordu. Üstelik zafer de kazanıyordu. Hattâ Mütareke ile elimizden alınan vilayetler elimize geçmişti.

Bugünlerin en mühim hadisesi, o vakte kadar mücadelenin kahramanlarının İstanbul'da güçlükle anılan, hele gazetelere pek az yazdırılan adlarının şimdi açıkça sütunlarda geçmesi, Milli Mücadele'nin kabul edilmesiydi.

Fakat sonu ne olacaktı? Hemen herkeste bu sual vardı. Herkes fert olarak çarpışmanın bir namus borcu olduğunu idrak ediyor, fakat bir araya toplandığı zaman "netice, netice ne olacak?" suali ortaya atılıyordu.

Bu sual şu psikolojik hakikatten geliyordu. Fert olarak herkes şahsen millî namus uğrunda ölüme razıydı. Fakat cemiyet olarak bir istikbal endişesi içinde idi.

Bununla beraber, vaziyet benim geldiğim zamana göre çok değişmişti.

Artık büyük mitinglerin, milletlerarası barış andlaşmalarının yerine getirilmesini isteyen ve politik ihtiraslar yahut onların arkasında gizlenmiş menfaatler kaynaşır kaynaşmaz, birdenbire yosunlanan insanlık duygularına müracaat eden protestoların devri bitmişti. Şimdi, Anadolu çarpışıyordu. Ölsek bile elde silah ölecektik. Bu büsbütün başka bir şeydi.

Anadolu çarpışıyordu. Her gün doğru, yanlış bir yığın havadis etrafta bir bomba gibi patlıyor, küçük muhitlerden şehre, asıl kalabalığa doğru yayılıyordu. Bu günleri yaşayanlar, mesela çarşı içinde veya Beyazıt kahvelerinde yahut Darülfünun dershanelerinde, şehrin herhangi bir semtinde, bir devlet dairesinde, birkaç saat içinde çehrelerin nasıl birkaç defa değiştiğini, bir saat evvel gömülmeye hazır denecek kadar asık yüzlerin bir saat sonra neşe ile nasıl parıldadığını gayet iyi hatırlarlar.

Hakikatte bütün İstanbul garip bir sinirlilik içinde idi. Dünyanın her cins ajansı, her yolcu haberi, konuşulan şeyi dinlemesini iyi bilmeyen, fakat işittiğini behemehal anlatmaktan hoşlanan her

adam işgal altındaki şehrin sinirleri üzerinde bilir bilmez oynuyordu. Borsa; bu iyi veya kötü, doğru veya yanlış bu cins haberlerin belli başlı kaynaklarından biriydi. Her mühimce ameliyenin, hatta ferde ait kazancın arkasında behemehal bir felaket veya zafer haberi bulunuyordu.

Biz gazetelerde çalışan gençler asıl İstanbul'un içinde bu sinirliliğin önünü almak için tedbirler düşünüyorduk. Nihayet şehrin muhtelif merkezlerinde büyük kahvelerde tanıdıklar tedarik etmeye karar verdik. Böylece yer yer başbaşa, yalan felaket haberlerini karşılayacaktık. Fakat biz de çok defa, resmi bir tebliğ yoksa haber alamıyorduk.

Gazetedeki işimiz biter bitmez arkadaşların toplandığı kahvelere gidiyor, orada vaziyeti münakaşa ediyorduk. O zaman mermer masalar üzerinde haritalar, krokiler çiziliyor, askerlik işlerinde bizden tecrübeliler, Büyük Harb'in şehrin içinde kalmış artıkları olan ihtiyat zabitleri, mütekait askerler, bu krokilerde cephe hareketlerinin muhtemel safhalarını anlatıyorlardı. Ara sıra kahve sahibi yanımıza geliyor, yavaşça, "Boyalı kalem kullanmayın, Allah aşkına!" diye yalvarıyordu.

Şehir içten içe kaynıyordu. Hayat, devlete karşı istiklalini aldığı için, tabii hallerde tasavvuru oldukça güç bir canlılık, bir humma kazanmıştı. Aklı başında olanların hemen hepsi umumi hayattan kendisini mesul addediyordu. Bu yüzden bütün zihinler gergindi. Fikirlerdeki ve imanlardaki ayrılık şehrin umumi hayatından, matbuatın manzarasından evlere kadar her şeyi değiştirmişti. Anadolu'daki açık ve hür mücadele işgal altındaki İstanbul'da gizli ve devamlı bir iç harbi şeklini almıştı. Bazan bu gizli harp birdenbire küçük veya büyük bir vakada alenileşiyordu.

Şehirde hayat iyi ya da kötü türlü veçheleriyle devam etmektedir. Herkes yine eskisi gibi sevmekte, birleşmekte, ayrılmakta, çocuklar doğmakta, ölüm tırpanını yine işletmektedir. Her mil-

letten işgal askerleri, Karadeniz'den gelen gemilerin şehre her gün döktüğü Beyaz Ruslar şehrin manzarasını büyük ölçüde değiştirmiştir. İşgal kuvvetlerinin şehre akıttığı para, kazanç şekillerini altüst etmiş, yabancıların etrafında onların gündelik ihtiyaçları için bir yığın yeni iş çıkmıştır.

Biraz atılgan, cerbezeli yahut değerlere karşı az çok kayıtsız insanlar bu işlere sarılmışlar, kaybedilmesi kazanılması kadar kolay servetler elde etmişlerdi. Bu servetin etrafında Beyaz Rus akınının çok başka mecralar ve şekiller verdiği büyük bir eğlence hayatı başlamıştı. Beyoğlu'nda bir yığın lokanta, bar, dansing açılmış, ağırbaşlı İstanbul efendilerinin bir vakitler gazetelerini okuyarak, alçak sesle dünya gidişi hakkında bedbinliklerini birbirlerine naklettikleri, sabah kahvesi ve akşam çayı içtikleri İstanbul kahveleri manzaralarını değiştirmişti. Beyaz kafkas ceketli, ayağı siyah çizmeli, bol pudra içindeki kumral ve beyaz yüzleri düz çizgili, ince, eski hanımlarımızın kullandığı eşarplara sarılmış narin Rus kadınları ve kızları, çoğu prenses, kontes, yahut, yüksek burjuva ailesine mensup olduklarını ifade ediyorlardı! –Öyle ki batan çarlık gemisinden hemen herkes bir asalet unvanı kurtararak gelmişti denebilir;– Acayip ve çok tehlikeli bir peri kafilesi gibi, bu sakin baş dinlendirme mabedlerine, bir kısmı sakat, göğüsleri nişanlarla dolu, yine Kafkas ve Kazak kıyafetli erkekleriyle beraber üşüşmüşlerdi. Her büyükçe kahvede tombala oynanıyor, muayyen saatlerde ışıklar kısılıyor, narin endamlı delikanlılar Kafkas dansları, kadınlar ufak tefek plastik rakslar yapıyorlar, semtleri dolayısıyla daha kapalı, müşterisi daha az yerlere hiç olmazsa gezici çalgıcılar uğruyorlardı.

Beyoğlu büsbütün tanınmaz hale gelmişti. Birdenbire kendisine eklediği Sirkeci'den Tepebaşı'na, oradan ta Osmanbey'e ve Şişli'ye kadar alaturka ve alafranga çalgılı, hiç olmazsa bir gramofonla müşterilerini eğlendiren bir yığın eğlence yeri açılmıştı. Fakat asıl civcivli yer Tepebaşı'yla Taksim arasında idi.

Yetmiş çeşit milletten insanın hep birden eğlendiği bu birkaç yüz metre uzunluğundaki cadde, kendi tevekkülünün ve ıztırabının gecesine kapanmış eski İstanbul'un yanı başında bugünün ekzotik romanlarında hikâyesini okuduğumuz bir nevi Şanghay veya Singapur gibi asıl maddesine çok derinden yabancı, haşin, köksüz ve gürültülü parlıyordu. Fakat İstanbul'un neresi eğlenmiyordu? Üsküdar iskelesinin hüzünlü manzarası birdenbire bir şehrayin olmuş, Kadıköy, iskeleden başlayan bir yığın eğlence yeri ve barla dolmuştu. Mühürdar bahçesi, - o zamanlar Moda, bugünkü gibi parlamamıştı - çalgısıyla, eğlencesiyle İstanbul'un en uzak yerlerinden müşteri çekiyordu.

Fakat bu eğlenen İstanbul'un yanı başında çok bahtsız, muztarip bir İstanbul daha vardı. Daha harp içinde el değiştirmeye başlayan servet, içtimai hayatın nizamını bozmuş, beş altı sene evvel müreffeh sanılan ve eski payitahtın asıl hayatını yapan bütün orta sınıfı harap etmişti. Umumi Harp içinde çıkan yangınlarda evi barkı yananların çoğu hâlâ medreselerde idi.

İstanbul'un çapraşık yollu, mescitli, bakkallı küçük mahallelerinde, o tahtadan kutu gibi evlerde her ne pahasına olursa olsun haysiyetini muhafaza etmeye,çocuklarını okutmaya, karısını, kızını iyi giyindirmeye, temiz kıyafetle gezmeye, misafir kabul etmeye, şu veya bu vesile ile sağa sola hediye vermeye mecbur insanlar, çoğu eski imparatorluğun rütbe ve nişan sahibi memurları, bir usta elinden çıkmış gibi düzgün zevki ile İstanbul'u ve hayatını benimsemiş insanlar kıt kanaat, gözyaşlarını içlerine akıtarak yaşıyorlardı. Çünkü öbürleri daha az refahlı sayılanlar, ekmeğini her gün kazanmaya mecbur olanlar yeni başlayan bir yığın meslekle bu geçici ve suni refahın bir köşesini zaptetmişlerdi. Onun için oturdukları yere bakılıp orta halli sanılan aileler yarı aç iken, küçük kulübelerde, üstü teneke örtülü barakalarda, hatta bazı medrese köşelerinde zurnalı, davullu, utlu, kemençeli eğlenceler oluyordu.

Fakat asıl kazanç büyük iş adamlarında ve onlarla işbirliği yapmış her cinsten atılgan, vesvesesiz, binaenaleyh kıymet fikri az insanlarda idi. Bunların çoğu uçucu bir yıldız gibi parlayıp sönüyorlardı, bir kısmı ise tutunmasını biliyorlar, yavaş yavaş çabuk kazanılmış para yer ve el değiştirmesi oldukça güç olan emlak ve akarla değişiyordu. Bu yüzden şaşırtıcı izdivaçlar oluyor ve henüz ananelerini muhafaza eden, mazisinin izi içinde yürüyen şehir birdenbire şöhreti hâlâ istikbale ait bir ümit gibi kendilerinde yaşayan bir Tanzimat vezirinin veya büyükçe bir memurun kızıyla bir sonradan görmüşün evlenmesini kendi haysiyetine indirilmiş bir darbe telakki ediyor, haberi gazetede okuyanlar başlarını sallayarak: "Ne günlere kaldık!" der gibi birbirlerine bakıyorlardı.

Senegalli nefer, Cezayirli çavuş, siyah sakalı çenesinin altına bağlanmış Hintli gönüllü, İskoçyalı, Kanadalı fedai, Avusturalyalı zabit, siyah pelerinli Karabineri, Ermeni tercüman, Rum papazından bozma halk hatibi arasında işte İstanbul'un böyle karışık, derbeder bir hayatı vardı.

1921 başlarına gelindiğinde:

Ocak ve şubat aylarında, İstanbul'da efkârıumumiye hadiselerin yeni bir şekilde tazyiki altında kaldı. Sanki ümitler arttıkça, çekilen ıztırabın şuuru ve kurtulma sabırsızlığı da artıyordu. Halkımız bir nevi anesteziden kurtulmuş gibi, milli bünyenin üzerinde yapılan ameliyenin korkunçluğunu daha derinden duyuyordu.

Bu her gün ayrı ayrı muhitlerde, ayrı ayrı şekillerde görülen bir vakıa idi. Asırlardan beri edinilen tecrübe ile, o kadar yanlış nasihatler veren atasözlerinin terbiyesiyle, üzerlerine dünya ve devlet işlerinin mesuliyetini almaktan çekinen, bu işlerde sadece, istendiği zaman can ve malını harcamakla kalan bir sınıf halk, içlerinde doğan vazife şuuruyla birdenbire değişti. Müte-

redditler ise açıkça millî davayı benimsediler.

Diğer taraftan hanedana ve İstanbul'daki hükümete karşı açık bir aksülamel başladı. Siyasi otoritenin hiçbir yardımı olmadan, hatta ona rağmen, sadece kalbden anavatanla birleşen İstanbul halkı, bazı cemiyet şekillerinin lüzumsuzluğunu anlıyor, "demek onlarsız da yaşanabiliyor, iş görülebiliyor" diye düşünüyordu.

Daha münevver zümre ise, açıktan açığa kıymet hükümlerinin üzerinde yeniden durmak ihtiyacını duyuyordu. Artık zihinler kendi realitemizi olduğu gibi görmeye başlıyor, uyuşmaları imkânsız olan şeyler arasında çırpınıp durmuyordu.

Maişet zorluğu birçok işsiz memuru Anadolu'ya kaçmaya mecbur etmişti. Bu sefer millî hayatın orada kurulmuş olduğunu görenlerde bir hareket başladı. Seferberlik sonunda muhtelif şekillerde ordudan ayrılmış olan ve İstanbul'da çok küçük ücretlerle sivil işlerde, nefesi tıkanmış gibi çalışan zabitler, ihtiyat zabitleri yeniden bu son ay içinde Anadolu'ya geçtiler.

İşgal ordusunun ve idaresinin çıkardığı bütün zorluklar, bin türlü mukabil tedbirle, küçük rüşvetler, dostluklarla yenildiği için, Karadeniz yolu, ancak görünürde tek başına yapılan bu devamlı hicreti besliyordu.

Diğer taraftan İstanbul'da Millî Mücadele'ye aleyhtar olan zümrenin etrafında da büyük bir kaynaşma başlamıştı. 1919'da her şey bitti zannıyla Hürriyet ve İtilaf'a geçen zayıf ruhlular yavaş yavaş tarafsız bir çehre alıyorlardı. Daha zekileri ise davanın öteden beri sahibi gibi görünüyorlardı.

Ya mazileri itibariyle, yahut da menfaatleri, veya nadir olarak fikirleri itibariyle dönmeleri kabil olmayanlar ise son bir gayretle yeniden mücadeleye hazırlanıyorlar, işgal kuvvetleriyle daha geniş işbirliği çareleri arıyorlardı. İngiliz Muhipleri Cemiyeti bu zümrelerin içinde mücadelesini en haince yapandı. Fakat işgal idarelerinde vaziyet değişmişti. Vakıa şehirde her an, yabancı

kuvvetler hissediliyordu. Fakat en aleyhimizde çalışan ecnebi politikalar bile dahilden geniş bir ihanet yardımından ümit kesmişlerdi. Bu itibarla İstanbul'daki gerginliğe artık tamamiyle bize ait olan meseleler gibi bakıyorlar, bazı hadiseleri aleyhimizde destekleseler bile, sadece münferit vak'a olarak destekliyorlar, yaptıkları küçük itisafları da şahsi bir zulüm gibi yapıyorlardı. Açıkça görünen bu hal, halkımıza millî politika aleyhtarlarının gayretkeşliği yüzünden işlerin bir zaman ne kadar vahimleştiğini anlatmıştı. Bunun için de İstanbul'da garip bir sinirlilik hâkimdi. Hemen her taraf bir volkan ağzı kesilmişti. Her an olması muhtemel şeyleri bekleyerek yaşıyorduk.

Bu içten içe kaynayan şehirde insanlar geçmişlerine, çıkarlarına, mizaçlarına göre bir duruş belirlemekte ya da ilişkilerine göre kendilerini bir yerde bulmaktadırlar. İkinci Balkan Savaşını önceleyen günlerde Avrupa'dan İstanbul'a döndüğünde muntazaman Türk Ocağına devam eden, İttihat ve Terakki'nin bazı ileri gelenleriyle tanışan İhsan, beklenebileceği gibi Anadolu hareketinin yanındadır: "Dövüşmek lazım olduğu zaman sadece dövüşülür. Bu gibi işlerde bütün hesaplar durur, anladınız mı? Yalnız şeref, haysiyet, vazife duygusu kalır." İhsan, "dolu dizgin hareket" Muhlis Bey, eski ittihatçı Tevfik Bey, Kanlıca ile Otağtepe arasındaki çiftliği Anadolu'ya geçişin duraklarından biri olan Sami Bey, Sultanahmet'te set üstündeki kahvelerden birini işleten Ali Bey, altı takasını hareketin emrine veren Salih Kaptan aynı örgütün içindedirler.

İhsan'ın hatıralarını yazmasından siyasi yarar umduğu ve bu işte Cemal'in sekreterliğine aracılık ettiği "fihamı ricali Osmaniyeden" Nasır Paşa, bir yandan Anadolu'daki harekete yakınlık duyarken, bir yandan da sadrazamlık beklentisi içindedir.

Hürriyet ve İtilaf'ın müfrit azalarından Arif Bey, haysiyetsizliğini ima eden İhsan'a şu cevabı verecektir:

Yani bizler mi, beyefendi?.. Demek vatanını sevmek, onun için

> çalışmak haysiyetsizlik oluyor, öyle mi? Öyle ise beni her şekilde itham edebilirsiniz. Ben vatanımı ve padişahımı seviyorum. Zat-ı şahane milletini düşünüyor. Milletimizin sulh ve sükûna ihtiyacı var. Bu millet artık sergüzeştten bıktı. Altı asırlık bir devlet-i muazzamayı üç günde bu hale getirdiniz. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de elde kalanı mahvetmek istiyorsunuz!

Hürriyet ve İtilafçılar arasında gördüğümüz Ekrem Bey, "iradesi olmadan girdiği –yahut da, aynı etiket altında seyircisi olduğu– bir cürmün cezasını çeken adam" halindedir.

> Ben sadece müteredditim ve zayıfım. Sürükleniyorum. Mazim beni sürüklüyor. Yoksa yaptıklarımın hiç birine inanmıyorum. Zaten siyasi mahiyette hiçbir şey yapmadım. Fakat ayrılamıyorum da... Çok rica ederim beni kendinizden addetmeyin! Yapılan işlerin hiç birini yardımımla oldu diye sevinerek hatırlamıyorum...

Sabiha'nın kocası muhtar, Üsküdar'da İtalyan kuvvetleri için bir çamaşırhane açmıştır. Bir de mum fabrikası vardır. Bu arada Beyaz Ruslardan Mihailof ile eroin işi yapmaktadır. Sıraselviler'de tuttuğu bir apartman dairesinde işlerine yardım eden İtilaf subaylarına, bazı mühim adamlara ziyafet vermektedir.

Romanın Mütareke İstanbul'unda geçen ikinci bölümünde, çok az görünen Sabiha'nın hemen her yerde hissettiğimiz varlığı, yine varlığını hemen her yerde hissettiren Mütareke'yle birlikte romanın atmosferine hâkimdir. Romanın sonunda Sabiha'ya Nuri Adil kumpanyasının Kadıköyü'nde, Kuşdili'nde vereceği temsillerle ilgili bir el ilanında rastlarız. El ilanında Sabiha'nın bir resmi vardır ve resmin altında "sahneye çıkacak ilk Türk kadını" yazmaktadır.

Nihayet olaylara onun gözüyle baktığımız Cemal, iradesi dışında kendisini birtakım olayların ve insanların arasında bulmuş, sürüklenmektedir.

> Ne karışık işlerdi! Hakikaten bir şey yapıyorlar mıydı? Yoksa sadece birkaç kişi toplanmış, gizli cemiyet oyunu mu oynuyorlardı?
>
> (...) Yalıdan, hürriyetimi bu kadar hiçe sayan bu insanlarla hemen o gün alakamı kesmek, Akşamı Behçet Beyin köşkünde geçirmek ve ilk fırsatta daha müsbet iş görülen yerlere gitmek kararıyla çıktım.
>
> (...) Şurasını da söyleyeyim ki bu hiddet ve etrafımın ciddiyetine inanmamak hissi sonuna kadar devam edecektir. Fakat bunun, sade etrafımdakilerin kabahati olduğunu söylersem haksızlık ederim. Hakikatte ben garip bir tembellik içinde idim. Uzleti, sükûnu, hülyayı arıyordum.

Ancak Cemal'de, Fethi Naci'nin de işaret ettiği[1] bir "yeni insan" olmak özlemi vardır. Ama bu bir özlem, bir zihinsel çaba olmaktan öteye gidemeyecektir:

> Şimdi Anadolu'da dövüşenlerin hepsi hayata başka türlü bakıyorlar. Hepsinde Alâiyeli Ahmet'e benzeyen bir taraf var. Belki onun gözleriyle bakıyorlar.
>
> (...) Fakat onlara gitmem için sadece, aradaki denizleri, dağları aşmak kâfi mi? İçimden de bir şeyleri aşmam lazım. Kendimden sıyrılmam lazım. Onlar gibi açlığın ve çıplaklığın içinde, ümit kaftanlarını giymem lazım. Bir de kendime herkesi tercih etmem lazım.

[1] Fethi Naci, "Sahnenin Dışındakiler", *Yeni Dergi*, sayı 110, Kasım 1973.

KEMAL TAHİR:
ESİR ŞEHRİN İNSANLARI

Selim Paşazade Kâmil , "dışarıda" geçirdiği uzun yıllardan sonra, karısı Nermin ve kızı Ayşe'yle birlikte, bir İspanyol şilebiyle doğduğu şehre döner. Dürbünden "denizle gökyüzü koyu kurşuni, adalar, Kayışdağı'na kadar Kadıköy, beride İstanbul, kirli bir camdan bakılıyor gibi silik" görünür. Küçük Ayasofya'dan Etyemez'e kadar bütün mahalleleri yangınlar silip süpürmüş, yanmayan ahşap ev yığınlarını da, uzun savaş yılları, onarımsızlıktan kağşatıp çökertmiştir. "Büyük camilerin kubbeleriyle minareleri bile sanki artık kâgir katılıklarını taşımıyor, pamuk balyası yığınları gibi insana yumuşaklık duygusu veriyor" gibidirler. Daha sonra güverteye çıkan Nermin'se sekiz yıldır görmediği İstanbul'a bir süre bakar, her şeyi birbirine katan koyu kurşuninin ürperticiliğine, Boğaz'ı dolduran yabancı zırhlılara hiç aldırmadan sevinçli bir hasretle içini çeker: "Oh canım İstanbul!"

Yazar İstanbul'un "hal-i pür-melali"ni romanın hemen başlarında, adaya giden son vapurda kafasına bir kurşun sıkarak intihar eden Üsteğmen Mehmet Ali'nin komutanı Albay Şevket Bey'e bıraktığı mektup ve günlük aracılığıyla verir:

— Son zamanlarda polis kendilerini satan 113 küçük kız çocuğunu yangın yerlerinden toplamıştır. Yaşları küçük olduğundan

bunlara vesika verilememektedir. Yarısı cinsel hastalıklara yakalanmış bulunduğundan ilgililer n'apacaklarını şaşırmışlardır.

— Hrisantos, Dolapdere'de bir sivil polisi çevirmiş, üstünü arayıp bırakmış. Abdurrahman Efendi adındaki öteki polisin silahını istemiş, vermeyince kafasına bir kurşun sıkmış... Akarca sokağından Tatavla'ya sapıp savuşmuş... Hrisantos bununla beşinci polisi öldürmüş oluyor.

— Dün gece saat onda evine giden Salih'in kolu, sarhoş Yunan erlerine dokunmuş, üstüne atılıp döğmeğe başlamışlar. Polis araya girmek isteyince Yunanlılar tabancalarını ateşlemişler, 640 numaralı polis Hasan Efendi böğründen vurularak ölmüş. Katil, Osmanlı tebaasından Tanaş oğlu Dimitri yakalanmışsa da Yunanlılar gelip müdüriyetten almış götürmüşler.

— (...) Geçenlerde Beşiktaş Fulyatarlası'nda polisler tarafından çevrilince kendisini vuran Bekirağabölüğü[1] kaçağı eski vali doktor Çerkes Reşit Bey'i haber eden doktor Hüsnü Bey'e 100 lira mükâfat ve Osmanlı nişanı verilecekmiş... (...)

— Mülazım ve yüzbaşılara 230 kuruşa üç metre Şayak, birer pabuç vermek çareleri araştırılıyor. Bu haber duyulalıberi birtakım subayların büsbütün hırpani giyinmeğe başladıkları söyleniyor.

— Vatanın felaketine dayanamayan Maarif Nezareti orta öğretim kalemi memurlarından yedek subay Mustafa Nami Bey, dairesinde tabancayla kendisini vurmuştur. Böylece son aylarda, aynı etki altında kendisini vuran subaylarımızın, savaşçılarımızın sayısı üçe yükselmiştir.

[1] Beyazıt'ta Harbiye Nezaretinin (bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Binası) kuzeydoğusunda yer alan İstanbul Muhafızlığı Dairesi. 1870'lerde buranın müdürlüğünü yapan Bekir Ağa'dan dolayı halk arasında Bekirağa Bölüğü olarak anılmaktadır.

Öte yandan hayat devam etmektedir:

> — Hoş bir gece geçirmek arzu eder misiniz? Beyoğlu Doğruyol'da Gülistan Birahanesine geliniz. Genel sıhhat açısından içkilerin helal ve tasdikli olanını bulundurmaktayız. Akşam saat beşte başlayarak geceyarısına kadar ünlü kemancı İhsan, ünlü kemençeci Sotiri ve kanuni Mustafa, udi İhsan, udi Marko, ve klarnet Seyfi, okuyucu Muhittin ve Sıtkı beyler ve Şamram Hanım çalıp söyleyerek müşterileri memnun edeceklerdir.

Esir Şehrin İnsanları ve onun devamı olan *Esir Şehrin Mahpusu*, memleketini ve insanlarını hemen hemen hiç tanımayan kocaman bir bebeğin, Selim Paşazade Kâmil Bey'in, Mütareke ortamında bir "millici"ye dönüşme, başka bir deyişle "adam olma" sürecinin hikâyesidir. Ancak bizi ilgilendiren Kâmil Bey'in kişisel serüveni ve yazarın bu serüveni ne derece inandırıcı kıldığı sorunundan çok, Kâmil Bey'in çevresinde gelişen, romana yansıyan şekliyle Mütareke İstanbul'udur. Romana verdiği isimde "esir şehir"i ve onun "insanları"nı vurgulaması, Kâmil Bey'in kişisel serüveninin yazar için de ikincil bir önem taşıdığını düşündürmektedir. Gerçekten de romanda dolaşan "esir şehrin insanları" arasında en iğreti duranının bu "paşazade" olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Ancak romandaki merkezi konumu dolayısıyla Kâmil Bey'den biraz söz etmek zorundayız. Ömrünce Yakacık'tan öteye geçmemiş bu İstanbul çocuğu, servetinin hesabını bilemeyecek kadar zengin bir Abdülhamid paşasının biricik oğludur. Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Sorbonne'da felsefe okumuş, Shakespeare üzerinde incelemelerde bulunmak üzere uzun seneler Londra'da, resmini ilerletmek düşüncesiyle bir süre Roma'da bulunmuş, arada mevsimine göre Mısır'a, Hindistan'a, Çin'e, Kanada'ya, Şimal ve Cenup Amerika'ya seyahatler yapmıştır. Bu arada fakir düşmüş bir paşa kızı olan Nermin'le evlenmiş ve bu evlilikten Ayşe doğmuştur. Ülkesine bütünüyle ilgisiz ol-

duğunu söylemek Kâmil Bey'e haksızlık etmek olur. Balkan Savaşı patlak verdiğinde başvurmuş, "Biz seni gerektiği zaman çağırırız" cevabını almıştır. Ama çağırmamışlardır. Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşına katıldığını bir İspanyol dostunun şatosundaki misafirliği sırasında duyduğunda da, bir Osmanlı vatandaşı olarak ne yapması gerektiğini danışmak üzere Madrid elçiliğine başvurmuştur. Baba dostu olan elçi beyefendinin "maaşsız" olarak elçilikte tercümanlık yapması önerisini kabul etmek zorunda kalmış ve savaş yıllarını İspanya'da geçirmiştir. Savaşın son yıllarından başlayarak Kâmil Bey'in mali durumunun iyice bozulduğunu görmekteyiz. Suriye'deki, Musul'daki çiftliklerden çoktandır hayır kalmamıştır. Bir yandan İstanbul'daki mülkleri, bir yandan da Nermin'e aldığı elmasları satarak yaşayışını değiştirmemeye çalışmaktadır. Mütareke'den sonra bir süre durumun düzelmesini beklemiş, sonunda ne var ne yok hepsini satarak İstanbul'a dönmek üzere Barselona'dan eski bir şilebe binmiştir.

Kâmil Bey 1920 başlarında döndüğü İstanbul'da, Nermin'in halasının Teşvikiye'deki evine iner. Enişte Bey işgalcilerle yakın ilişki içindeki bir işadamıdır. Akşam yemeklerindeki konukların bir kısmı politikacı, bir kısmı hariciyeci, çoğunlukla da yabancı subay ve elçilik yüksek memurlarıdır. Bir akşam özel bir konuğun, Sör Henri Dikson'un Musul petrollerindeki hisseleri için önerdiği elli bin İngiliz altınını reddetmesi, Kâmil Bey'in hayatındaki değişikliğin başlangıcı olur. Anneannesinden kalan Bağlarbaşı'ndaki harap köşkü oturulabilecek duruma getirerek Enişte Bey'in evini terk eder. Galatasaray'dan sınıf arkadaşı Ahmet'in önerisini kabul ederek hapiste bulunan sınıf arkadaşları İhsan'ın eşi Nedime Hanım'ın çıkardığı Kuvayı Milliye yanlısı *Karadayı* gazetesinde çalışmaya başlamasıyla hayatı yeni bir döneme girer. Başlangıçta Anadolu'daki mücadeleye şüpheyle bakan Kâmil Bey, zaman içinde bir "millici" olur çıkar. Romanın sonunda Kâmil Bey'i Divan-ı Harp tarafından yedi yıl kürek cezasına çarptı-

rılmış olarak, bir süredir tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğünde bırakırız.

İstanbul'un 16 Mart 1920'deki resmen işgalini önceleyen günlerdeyiz. Kâmil Bey'in bir dergide üsteğmen Mehmet Ali Bey'in intiharına ilişkin haberi okuduktan sonra Enişte Bey'in Teşvikiye'deki köşkünün penceresinden baktığı İstanbul:

> İstanbul, pencereden göründüğü kadariyle, ağır yaralar alarak yere serilmiş bir erkek gövdesine benziyor, gezgin satıcıların, akşam alacasının derinliklerinde, yükselip alçalan anlaşılmaz sesleriyle, sanki inliyordu.

İstanbul'un resmen işgalinin, yazarın deyişiyle "işgal altındaki bir şehrin yeniden işgali"nin yansımalarını artık Bağlarbaşı'nda oturan Kâmil Bey'in bakış açısından görürüz:

> Burada bulunmadığından, birinci işgalin etkisini görmemişti ama, ikinci işgal, halkın son direnme gücünü de yerle bir etmişti. Üsküdar'da hele Bağlarbaşı'nda kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Açık bir yılgınlık çökmüştü erkeklerin üstüne... Davranıp silkinmek beklenemezdi. Görünüşe bakılırsa, polisler, jandarmalar, memurlar, artık kendi hükümetlerine çalışmadıkları halde, görevlerini yapıyorlardı eskisi gibi.. Sokaklarda çocuklar gene bağıra çağıra oynamakta, kadınlar komşularına gitmekte, alışveriş edilmekte, düğünler yapılıp mevlitler okutulmaktaydı, ama tatsız...

Bu arada Anadolu'ya geçişler artmaktadır. Kâmil Bey ortalıkta görünmeyen bazı dostlarını sorduğunda, karşısındakiler korku ile iki yanlarına bakarak "Anadolu'ya geçti galiba" diye fısıldamaktadırlar. Umutlu olmak için pek çok sebep vardır. Nedime Hanım'ın İhsan'dan naklen söylediği gibi:

> Altmışaltı oynar gibi gülerek ölüme giden laz takacıları, mavnaya cephane yüklerken "ne var" diye tekneye çıkmak isteyen gümrük muhafaza memuruna sarılıp beraber denize atlayarak

beraber boğulan hamal Kürt Muso'yu, tevkif edilecek arkadaşlarına kaçma fırsatı vermek için elini mahsustan dişliye kaptıran tesviyeci Ahmet ustayı, doğma büyüme İstanbullu olduğu, ömründe bir kere bile Heybeli'ye geçmediği halde, sınıftaki kürsüsünün altında kendisini Şeytan adasına götürecek kadar tehlikeli belgeler saklayan genç öğretmenleri, tavuk kesemeyecek derecede yufka yürekli iken işgal kuvvetleri zabitlerini karanlıkta bıçaklamaktan çekinmeyen esnafları, ameleleri, burada kalmak emrini alınca, gidip döğüşemeyeceklerine ağlayan, Trablusgarp'ta, Balkan'da, Seferberlikte durup dinlenmeden döğüşmüş subayları, gizli teşkilata çalışan 10-12 yaşındaki çocuk Murat'ları, polis müdüriyeti zindanlarında, Kuvayi Milliyecilere işkence ederken, ilk fırsatta kulaklarına eğilip: "Biraz daha dişini sık kardeşim... Döğmekten şimdi vazgeçeceğiz. Aman söyleme!" diye fısıldayan polis neferlerini (...) düşün.

Esir Şehrin İnsanları toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarından çok sayıda insan barındırıyor. Kâmil Bey'in İstanbul'a döndüğünde bir süre Nişantaşı'ndaki konaklarında kaldığı Hala Hanım, Enişte Bey ve kızları Sabriye işgal kuvveleriyle yakın ilişkiler içindedirler. Hürriyet ve İtilaf yandaşı ve Kuvayı Milliye karşıtıdırlar. Hala Hanım'ı "ikinci işgal"in ardından İttihatçı düşmanlarının ağzıyla, sanki İstanbul'u Kuvayı Milliyeciler işgal etmiş gibi Anadolu'ya ateş püskürürken görürüz. Hürriyet ve İtilafçı bir topçu yarbayından naklen şunları söyler:

Yenilen haddini bilmeli, kuyruğunu apış arasına alıp yenilginin sonucuna katlanmalı. Memleketi bu duruma İttihatçılar getirdi. İngilizler az mı yalvardılar, 1914'te savaşa girmeyin, diye... Para bile teklif ettiler... Almanlardan güçlü müyüz, daha mı akıllıyız sanki biz?.. Nasıl sinip oturuyor herifler! Çünkü onların generalleri Avrupalı... Ayrıca vatansever! Milletine acır! Koca Almanla beraberken yenildik! Şimdi bir başımıza, çoban sopasıyla yedi düvelin karşısına çıkmak ne demektir? Kudurganlıktır bu... Res-

men kudurganlık... Bereket versin akıllandı bizim alık milletimiz. Subay demiyor musuz, şeytan görmüş gibi kaçıyor! Oh olsun! Bizde bir süt ana vardı, "Ev yandı ya, fareler de yandı ya" derdi. Yenildik ya, şu subay denilen kudurganlar da, aylıktan, tayından oldular ya!

Kâmil Bey'in mahalle kahvesinde karşılaştığı İmam Mümin Hoca ile binbaşı emeklisi Hasan Bey de Anadolu'ya karşıdırlar. *Peyam Sabah* gazetesini okumakta, Ali Kemal'in yazdıklarına yüzde yüz inanmaktadırlar. İnançlarınca yine İttihatçı denilen domuzların şerrine uğranılmaktadır. On yıldır süren savaşların bir türlü kana doyuramadığı bu herifler, şimdi de, iki buçuk zeybekle yedi düvele karşı koymaya yeltenmektedirler. Onlarla zaman zaman tartışan dülger Cemil Usta romanda karşılaştığımız ilk Kuvayı Milliyecidir. Daha sonra başka Kuvayı Milliyecileri; Kâmil Bey'in Galatasaray'dan arkadaşı Ahmet'i, İhsan'ı, İhsan'ın eşi Nedime'yi tanırız. İhsan yedek subay olarak katıldığı Harb-i Umumi'de esir düşmüş, kurtulup geldikten sonra küçük bir sermaye uydurup bir dergi çıkarmaya başlamış, Kuvayı Milliyeyi açıktan açığa tuttuğu için mimlenmiştir. İşgalden sonra Aydos cephaneliği baskınına katıldığı suçlamasıyla Divan-ı Harp'e verilmiş, birkaç gün içinde on yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Kendisini cezaevinde ziyaret eden Kâmil Bey'den, şimdi dergiyi tek başına çıkarmaya çalışan karısı Nedime'ye yardım etmesini rica ederken şunları söyleyecektir: "Aslında halka anlatmak lazım... Halka, bu harbin eskilere, mesela 93 Harbine, Balkan Harbine, Seferberliğe benzemeyen bir başka boğuşma olduğunu anlatmalıyız! Bir başka harptir bu... Kadını, erkeği, çocuğuyla yapılması gerek, bir vatan, millet harbi... Bunu hem yapmaya, hem de kazanmaya mecburuz." Kâmil Bey'in *Karadayı* idarehanesinde gördüğü Nedime Hanım, bir masa arkasında, çarşafının üstüne biraz mantoya, biraz hırkaya benzeyen bir şey giymiş, esmer, solgun benizli bir kadındır. Kâmil Bey'i bu idarehanede gazete

çıkarmaktan başka şeyler de yapılmakta olduğu konusunda uyarır. Anadolu'nun bir kısım haberleri, gizlice haberleri, buradan geçmektedir. Dolayısıyla buraya yiğit arkadaşların yanı sıra hafiyeler, çeşitli kılıklarda sivil polisler falan da uğramaktadır.

Kâmil Bey bu *Karadayı* serüveni esnasında han odabaşısı Süleyman Ağa, *Karadayı*'yı basan matbaanın sahibi Mığırdıç Efendi, sermürettibi Necmi Efendi, başdağıtıcı Ebuzer Ağa gibi ilginç kişilerle tanışma fırsatı bulur. Tanıştığı gazeteci ve yazarlardaysa Avrupa'daki örneklerine benzemeyen gariplikler görür: "Bunlar babayani kılıklarına, boş keselerine hiç yaraşmayacak derecede, kibirli, insanı kederden mahvedecek kadar kişiliklerine bağlanmış, güzel konuşur, zeki adamcağızlardı. Olaylar karşısında öyle yüksekten atmaları, eleştilerinde öyle kıyıcılıkları vardı ki, Kâmil Bey kendisini, apansız bir ihtilal sonucu, iktidarı kaybederek memleketten kaçmak zorunda kalmış yenik politikacıların karşısında sanıyordu." Kâmil Bey bu arada "Bıyıklarına rağmen erkek elbisesi giymiş sevimli bir kocakarıya benzeyen Hüseyin Rahmi'yi, nazır olduğu halde, kundurasının bağlarında birkaç düğüm bulunan Rıza Tevfik'i, yazdığı anılarındaki çekingen, pısırık çocukla hiçbir ilintisi bulunmayan babacan Ahmet Rasim'i" de tanır.

> Bunlar geniş bilgi bakımından belki ötekilerden biraz üstündüler. Fakat, içinde yaşadıkları çökmüş memleketin etkisiyle yenilgiyi değişmez kader olarak kabul etmiş yılgın bir halleri vardı. Millete güvenmeyi hiçbir zaman denememiş, henüz bir milletin varlığından haberleri olamamış bütün aydınlar gibi, her biri kendilerini teker teker vuruşup teker teker yenilmiş sayıyor, bir daha kalkarak yeniden başlamaya cesaret bulamıyordu.
>
> Çöken imparatorluk, aydınlarını da, uçuruma beraber sürüklemekteydi.

Romanda iki yılgın tip dikkat çekmektedir. Birincisi, Kâmil Bey'in tanıdığı başka bir paşazade, seneler sonra Kâmil Bey'in karşısına bir Kadiri dervişi kılığında çıkan Fuat Bey. Kâmil Bey'e

"Oturup düşündüm. 'Ya silahlanıp Anadolu'dakiler gibi dağa çıkmalı ya da dervişliğe sığınmalı' dedim. Çok güçsüz bir insan olduğumu, karar verdikten sonra anladım! Benimkisi düpedüz kaçaklıktır," diyecektir. Ancak Fuat Bey'in dervişliği uzun sürmez. Harb-i Umumi'den silah arkadaşı yarbay Mahmut Bey'in Düzce'de isyancılar tarafından öldürüldüğünü öğrenince "dervişliğe sığınmanın maskaralığını" anlayarak Anadolu'ya geçmeye karar verir. İkincisi, İhsan'ın gözünü budaktan sakınmayan silah arkadaşı bir yedek subay. Aşağıdaki satırlar Kemal Tahir'in çok kendisi olduğu, ondan başka kimsenin yazamayacağı duygusunu veren nadir parçalardan biridir:

> "Anadolu'ya geçecek misin?" diye sordum. Zerre kadar utanç duymadan "Hayır" dedi. "Ben bu işe hiç karışmayacağım" dedi. "Doğrusunu ister misin, benim gözüm yıldı. Ben artık hiçbir işe yaramam" dedi. Annesine birkaç defa ölüm haberi gelmiş... Çünkü birkaç defa haftalarca düşman hatları içinde kaldı. Hepimiz öldüğüne inandık. Sonra esir düştü. Gene öldüğünü söylemişler. Hatta ailesine aylık bile bağlanmış. "İstanbul'a döndük," dedi. "Bir akşam üzeri... Bizim mahallede bir yokuş vardı. Alacakaranlıkta bunu çıkıyorum. Bir yeldirmeli kadın da iniyor. Neredense annem olduğunu tanıdım. Bakkala yoğurt almaya gidiyormuş. O kadar heyecanlanmıştım ki, duvara dayanarak bekledim. Benim hizama gelince: 'Anne!' dedim. Bunu demedim, adeta inledim. Neredeyse ağlayacaktım. O da benim sesimi tanıdı. 'İsmail sen misin?' diye sordu. Hani gereksiz sorular vardır ya, işte onlardan birisi... Yoksa beni tanıdı. Ne yaptı bilir misin? Elindeki kâseyi eğilip yere koyduktan sonra kucakladı beni... Biz ana-oğul öylece ağlaşırken, yemin ederim ki, aklı fikri yerde bıraktığı kâsedeydi. 'Aman kırılmasın.' Ben kendimi belki yüzlerce defa, o kâseden daha değersizmişim gibi ölüme attım. Bunu sen gördün, bilirsin... Annem mezardan gelen oğlu için, kenarı çatlak bir kâseyi –vallaha kenarı çatlaktı, eskici Yahudi iki kuruş

vermezdi– yere atamadı. Sonra, akrabaları, dostları, komşuları, hemşerileri dolaştım. Hepsinde bu 'kaseyi yere atamamak' hali fazlasıyla vardı. Harbe gidenler haklı olarak umursamaz olmuşlardı. Bir suretle yakalarını kurtaranlar ise, bizim karşımızda vicdan azabı çekiyorlar, bu duyguyla yenilginin yükünü açıktan açığa bize yükletiyorlardı. 'Sanki neye yaradı?' anlamına gelen bir alaycı, kırıcı bakışlarla bakıyorlar ki... dayanılmaz" dedi.

Kuvayı Milliyeciler arasında Kâmil Bey'in Divan-ı Harp'te birlikte birlikte yargılandığı Ramiz Efendi ile karısı Fatma Hanım'ı özellikle anmak gerekir. Harb-i Umumi'de bir yedek subay olarak savaşan Ramiz Efendi, Mütareke imzalandığı sırada İstanbul'dadır. Üçüncü izni sonrasında atandığı yeni kurulmuş bir alayda "bilmem nereye" gönderilmeyi beklerken "paydos" borusu çalmıştır. Mütareke'ye inanmak istemez, hele sevinmeyi aklından bile geçirmez. Sanki o kaçakmışır da, yenilgi onun yüzünden olmuştur. Düşman İstanbul'a girmiş, İzmir işgal edilmiş; o, kahvede sabahtan akşama kadar tavla oynamaktadır.

Bir akşam eve biraz geç döndüm. (...) Yemeği konuşmadan yedik. Kahveyi getirdi. "Kahvede içerdim!" dedim. (...)

Kahveyi bitirip kalktım. Yavaşça sordu:

— Nereye, efendi?

— Kahveye.

— Biraz dinler misin beni sen bakayım!

— Ne var?

— Ben bugün Sultanahmet'e gittim.

— İyi.

— Oraya binlerce kadın toplandı. Nutuk söylediler.

— Ne nutku?

— Nutuk... Biz hepimiz ağlaştık! Akıllı kadınlar kara bayraklar yapmışlar. Erkeklere "Eğer vatanı kurtarmayacaksanız, örtülerimizi siz örtünün!" diye bağırdılar. Biz ağlaştık. Sade biz değil, aramıza bir de Fransız bahriyelisi karışmıştı. Halimizi görünce gâvur askeri de ağladı. "Dilimizi anlamayan gâvur askeri imana gelirse..." dedim can başıma sıçradı.

— Peki!

— Bir de "peki!" diyor Müslümanlar! Dönüşte Nuri Ustaya uğradım. "Ne olacak!" diye sordum. Anadolu'da döğüşüyorlarmış. Burada, hanl hanl hazırlık varmış. Sırası gelince sana da açılacaklarmış... Sana ne zaman sıra gelecek? Şimdiye kadar bize neden sıra gelmedi bakalım? Gâvur askeri ağlayana kadar... O kadınlar, o kara bayrakları yapıp sokağa çıkana kadar... Söylesene efendi?

Fatma bunları pek yavaş söylediği halde, ben nedense "Bağırma yahu!" demişim. Sonra yalandan çıkıştım.

— Sen öyle nutka falan kulak asma! Hem senin bu işlere aklın ermez...

— Aklım ermez mi? Ne demek! Hemen şimdi Nuri Ustayı bulacaksın... Şimdi.

— Ne olacak?

— Hazırlık varmış, Hazırlığa karışacaksın... Karışmadın mı, bak sonu fena olur.

— Nasıl fena?

— Artık bilmem... Seni yorgun sayıyorlar. Cephelerde dolanmış da yoralmuşsun. Sen cephelerde yoruldunsa, ben yorulmadım.

— Yani, bu sefer de sen mi gideceksin hatun?

Güler gülmez hata ettiğimi anladım. Fatma ömründe hiçbir gün olmadığı kadar ciddiydi. Kadir'i doğururken bile olmadığı ka-

dar... Yüzüme bir an nasıl baktı? İşte o öfkeli hayvan bakışını asla unutamam. O bakış, içimde çoktan beri uyuyan döğüşçü erkek ruhunu yakasından tutup sarstı. Budala dalgınlıktan ayıldım. Merakla, hatta biraz iğrenerek yüzüme bakıyor, karşılık bekliyordu.

Koşup kucakladım. Bir ağlama tutturdu. Boğulacak... Bir taraftan da: "Git... Hadi... Nuri Ustaya! Çabuk... Bu geceden tezi yok..." diyordu.

İşte, benim harbederken sırtımı dayandığım aşılmaz dağ, demin gördüğünüz o küçücük kadındır. Kadir'in annesi.

— Kadın falan değilmiş kardeşim, adeta bir "millet"miş.

Kâmil Beyin sesi titriyordu. Gözleri yaşarmıştı.

(...) Umut ağır bir yük gibi omuzlarına çökmüştü. Milletinde, Fatma Hanım gibi kadınların bulunması, ona İnönü zaferlerinden daha önemli görünüyor, Kadir'in annesini, Nedime Hanım'dan bile çok daha yüksek, çok daha kudretli, daha güvenilir buluyordu.

"Git hadi... Nuri Ustaya.... Bu gece başla! Bu geceden tezi yok!"

Millet, zamanı nasıl biliyor?

Burada "Kadın falan değilmiş kardeşim, adeta bir 'millet'miş" diyenin Kâmil Bey değil, doğrudan doğruya Kemal Tahir'in kendisi olduğunu söylemek pek yanlış olmaz sanırım. Yazarının kahramanıyla özdeşleştiği nadir durumlardan biriyle karşı karşıyayız. *Devlet Ana*'da "kuran" kudretini araştırdığı milletin, *Esir Şehrin İnsanları*'nda " kurtaran" kudretini araştırmaktadır. Ya da ikisi arasında bir köprü kurmaktadır.

KEMAL TAHİR:
ESİR ŞEHRİN MAHPUSU

Bir kanun çavuşu, cezaevine götürmek üzere Kâmil Bey'i üç ay yirmi gündür kalmakta olduğu Bekirağa Bölüğünden almaya geldiğinde şeker bayramı arifesidir. Galatasaray'dan arkadaşı İhsan'a kavuşacağı için yüreğini bir sevinç kaplamıştır. Ancak bileklerine vurulan kelepçe keyfini kaçırır. Yangın kulesinin dibinde oturan birkaç kişiyi görünce kelepçesini bir şeyle saklamayı düşünür.

"Paltoyu... Paltoyu evet..." Tam isteyeceği zaman, bunun, kelepçelenmekten çok daha utandırıcı, insanlığını çok daha alçaltıcı bir sığınma olduğunu nasılsa anladı. Dibi yosunlu, yağlı bir suyun altında yürüyor gibi, dişlerini sıkarak soluğunu tuttu.

Yangın kulesinin dibinde oturan askerler kanun çavuşunu selamlamak için ayağa kalkmışlardı. Dolakları gevşek, kabalakları yağlıydı. Dirseklerinde, diz kapaklarında kocaman yamalar vardı. Her şeyleri hastane ütüsünden yeni çıkmış gibi buruşuktu. Gözleri, silah taşımaya alışkın adamların silahsız kaldıkları zaman duydukları sürekli kuşkuyla doluydu. Yiğitliklerini yenilgiye kaptırmış bu askerler, ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, iki karış boyunda bir siperi artık tutamazlardı. Sıçrayıp selama durmaları akıllı-duygulu bir saygıdan değil, bir çeşit şartlı ref-

leksten geliyordu. Kâmil Bey askerlerin kılıklarına nasıl dikkat ettiğine, aklından geçenleri nasıl düşünebildiğine şaşıp dalmıştı. Bu dalgınlık Çakmakçılar yokuşuna çıkan kapıya kadar sürdü.

Karşıda, bayram alışverişinin Kalpakçılarbaşı kalabalığını karmakarışık, renk renk görünce gene irkildi

— Bir araba bulsak Başefendi... Rica ederim...

Araba bayram kalabalığı yüzünden bir türlü hızlanamamaktadır. Düşman ayağı altına düşmüş bir şehrin bayrama hazırlanması Kâmil Bey'e dokunur birden.

Bu sabahki *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde düşmanın saldıracağını okumuştu. Gazetedeki harita gözünün önüne geldi. İki yılda düşman eline geçen yerler insanı utançtan öldürecek kadar geniş... Avrupa'dan gelen haberlere göre düşman cepheye top, silah, cephane yığmaktaymış. "Allah göstermesin, zehirli gaz kullanacağı bile söyleniyor. Öyleyken bu insanlar nasıl bu kadar kaygısız..."

Türbenin karşısındaki Binbirdirek Meydanında bayram yeri hazırlanmaktadır. Dönme dolapların, kayık salıncaklarının iskeleleri çatılmış, deniz kızının çadırı kurulmuştur. Geçen yıl Ayşe'yi bayram yerine götürmediğine üzülür: "Şimdi salıverseler... Kızı kaptığım gibi..." Elini sigara paketine götürmek ister. Kelepçeleri de, ramazanın son günü olduğunu da unutmuştur. Sinekli bir şeker işportasının önüne birikmiş insanları ayıplarken aklına başka bir şey gelir:

Bu insanlar, şeker bayramını değil de, iki ay önce kazanılan İkinci İnönü zaferini kutlamaya hazırlanmasınlar? Bu düşünceyle, suratlarda, düşmana oyun edenlerin çokbilmişliğini görmeye başladı. Yüreğini tadına doyulmaz bir güven doldurdu, kaşlarını kibirle çattı. "Çocuk gibiyim vallaha!.. İkinci İnönü'den beri dünya eskisi gibi kalabilir mi? Yenmek en aptalları bile akıllandırır, en duygusuzları duygulandırır!"

Kâmil Bey, İhsan'ın yatmakta olduğu Mehterhane'deki eski mahpushaneye değil, yeni tevkifhaneye sevk edilmiştir. Bir yanlışlık sonucu hırsızlıktan hükümlü sanılarak adi suçluların yattığı ikinci kısma konulur. Hiç tanımadığı bir âlemin ortasına düşmüştür. Gece yatağında düşünmektedir:

> Kâmil Bey, pantolonunu yorganın altında çıkarmış, hiç kimse kendisine bakmadığı halde tere batmıştı. Yumuşak yatağa uzanınca gövdesini bir ürperme dolaştı. Sinirleri çekiliyor, kemikleri sızlıyordu. Bitkindi. Apansız yer değiştirmenin karmakarışık duyguları, yasalarını hiç bilmediği bir yerde, hiç tanımadığı insanlara uyma çabalaması, dayanma gücünü yatağa girene kadar ayakta tutabilmişti. (...) Bekirağa bölüğündeyken, İhsan'ın yanına değil de Yeni Tevkifhaneye gönderileceğini öğrenseydi gecelerce uyuyamayacağı yüzde yüzdü. Yabancı bir yaşayışa girişin en çetin dönemeçlerini toyluğuna göre iyi geçmişti. "İnsanlar beni pek yadırgamadılar. İhsan'ın yanına gönderilmemek, bir bakıma işe mi yarayacak? Memleketin çeşitli çevrelerinden, çeşitli insanları tanımak ne büyük bir kazanç olur. 'Halk' deyip geçiyoruz. 'Halk' dediğimiz şey, sanki bir kalıptan çıkıyormuş gibi... Halkları meydana getiren kişilerin ruhlarındaki ayrıntıları tanımak lazım... Bu da ancak halkın çeşitli grupları içinde yaşamakla elde edilebilir."
>
> (...) "İhsan'la beni bir araya koymayı uygun bulmadılar. İhsan'ın yanına gitmek yok... Hiç değilse şimdilik biraz güç... Öyleyse buraya yerleşeceksin Kâmil!.. Yerleşmek zorunda olduğunu aklından hiç çıkarmayacaksın!" Bu düşünceyle, ikindiden beri tanıdığı adamları, kendince değerlendirmeye çalıştı. Bağlarbaşı'ndaki evi onartırken, birkaç ustayla, eve taşındıktan sonra mahallenin birkaç esnafıyla, kahvede birkaç emekli, birkaç uçarı delikanlıyla ahbaplık etmiş, Babıâli yokuşunda yazarlar, şairler, küçük rütbeli subaylar, yedek subaylarla dost olmuştu. Bunların hepsi de, toptan, iyi yürekli insanlardı. Neci olurlarsa olsunlar, ne kadar sıkıntıda bulunurlarsa bulunsunlar, hepsinin ruhunda

soylu kişilerin ağır efendiliği vardı. Buradakiler de elbette öyleydiler. Arabasında yakalandığı yaşlı paytoncunun, sorguda nasıl tanıklık ettiği birden gözünün önüne geldi. Ne büyük bir ustalıkla işi sağırlığa vurmuş, istediklerini işitip istemediklerini duymazdan gelerek hiç tanımadığı bir insanı, nasıl da korumaya çalışmıştı. Paytoncu Osman Ağa, o yaşlı paytoncudan niçin büsbütün başka türlü olacakmış? Zekeriya Hoca da, Bağlarbaşı'nın Kuvvayı Milliye'ye çalışan yiğit mahalle imamına –tabur imamıyken Sarıkamış'ta esir düşmüş ufak tefek, kara kuru Durmuş Hoca'ya– neden benzemesin? Ya aptesane aralığında, kendisini, gayet korkunç tehlikelere karşı uyarmaya çalışan sinirleri bozuk, korkudan bitik adamcağız?..

Kâmil Bey, hiç beklemediği bir sevinçle yutkundu. Yakalandığından beri, gitgide daha sık, daha şaşarak duyduğu bu sevinç, ilerde karısı Nermin'le kızı Ayşe'nin, sahiden övünebilecekleri, çok haklı bir işe girmesinden geliyordu.

Ama bayramın ikinci günü ziyaretine gelmesini beklediği karısı Nermin'i hatırlarken biraz farklı düşünecektir. Nermin bütün hayatında güvenlikten başka bir şey düşünmeyen ortalama kadınlardandır. Kendi kendine "Kızı çok şaşırttık son aylarda," der. "Bu işlere girerken, kızı hiç düşünmedik. Yanlışlık burada... Neden acaba? Ben çoğu zaman av köpeklerimi bile daha çok düşünmez miydim?"

Koğuştakilerin yadırgayarak baktıklarına hiç aldırmadan kısa donuyla kalktı, pantolonunu giydi. Başına gelenleri, bazı bazı kahramanlık gibi görmesine şimdi şaşıyor, durumunun acıklı maskaralığını, İstanbul tevkifhanesinin ikinci kısmında, şeker bayramının ikinci günü, ancak sezebildiği için kendisini sahiden ayıplıyordu.

Öğleden sonra Kâmil Bey Zekeriya Hoca aracılığıyla üç iskemle kiralamış, Nermin'i beklemektedir. Merdiven başında Ha-

la Hanımların hizmetçisi Eleni'yi seçince Nermin geldi diye sevinir, ama Nermin gelmemiştir. Bu arada Eleni'den, kızı Ayşe'nin kendisini Avrupa'da bildiğini öğrenir.

Bayramın üçüncü günü Ramiz Efendi'nin karısı Fatma Hanım kendisini ziyarete geldiğinde bütün parasını ve saatini ikinci kısmın ağası Paytoncu Osman Ağa'ya kaptırmıştır, sigarası bile yoktur. Neyse ki Ramiz Efendi'nin küçük oğlu Kadir ona bir paket Yenice sigarası getirmiştir. (Kâmil Bey daha sonra bu sigara paketi için "Ömrümde aldığım en değerli hediye budur. Ölünceye kadar unutmayacağım! Hiç unutmayacağım!" diyecektir.) Fatma Hanım ona birtakım haberler verir: Nedime Hanım'ın bir oğlu olmuş, adını Kemal koymuşlar. İkinci İnönü'den sonra Anadolu'da isyan misyan kalmamış. "Bolşeşikler" mi ne, birileriyle bir anlaşma yapmışız, bize silah veriyorlarmış. Şu kadar da altın vermişler.

> Kâmil Bey sözlere değil, bu sesteki inanca, güvene, sınırsız iyimserliğe dalmıştı. Hep o ses... İkinci İnönü zaferinin müjdesini getiren, Kocası Ramiz Efendi'yi en yılgın sırasında, "Haydi sen de başla," diyerek düşmanla boğuşmaya süren ses.

Fatma Hanım'ı yolcu ettikten sonra Kâmil Bey'in yüreğinde, içinde debelendiği yılgınlıktan eser kalmamıştır. Parasızlığı, tevkifhanenin dayanılmaz soygun düzeni bile artık hiç önemli değildir. Fatma Hanım'ın getirdiği kurabiye paketini Zekeriya Hoca'yla koğuşa gönderen Kâmil Bey, şadırvanın önündeki betonda dünyanın en güçlü, en mutlu adamı olarak voltaya başlar. Bahçe kapanıncaya kadar, belli bir şey düşünmeden voltasını sürdürür. Vakit yatsıyı geçtiğinde Kâmil Bey maltada volta vurmaktadır. İkindi üstü iki kurabiye yemiştir o kadar... Parasızlık, sigarasızlık hâlâ umurunda değildir. "Tatlı bir dalgınlığın, uçsuz bucaksız bir güvenin içinde yüzüyor, Fatma Hanım'la yarım saat görüşmenin kendisini nasıl böyle değiştirdiğine şaşıyordu."

Koğuşa girdiğinde Fatma Hanım'ın getirdiği kurabiye paketini ağanın adamlarından Seringel'in aldığını öğrenmesi, Paytoncu

Osman Ağa'ya temiz bir kötek atmasıyla sonuçlanır. Bu olay sonrasında siyasi mahkûm olduğu anlaşılır ve eski İttihatçılardan Binbaşı Arif Bey, Nuh Bey, Arif Bey ve Arif Bey'in emireri Sefer'in de kalmakta olduğu revire nakledilir.

Revirde geçirdiği ilk gecenin sabahında Kâmil Bey, Sefer'in getirdiği *Tevhid-i Efkâr*'ı incelemektedir:

> Birinci sayfanın ortasında bir harita vardı. Üstüne, süngülü bir asker resmi çizilmişti. Kâmil Bey: "Saldırı başlamış" diye dişlerini sıktı, "Düşman, belasını buldu demektir." Haritanın altındaki yazıyı bir solukta okudu: "Anadolu'nun iki önemli kapısında, Afyonkarahisar'la Eskişehir'de düşman saldırısı bekleyen arslan Mehmetçik..." Duraladı. "Bekleyen mi?"...Parmaklarını şaklattı: "Başlayamamış saldırı, hamdolsun! Bayramı atlatmışız!" El yordamıyla paketi bulup cıgara yaktı.
>
> *Tevhid-i Efkâr*, çıkmadığı günlerin haberlerini özetlemişti: Bir düşman torpidosu, Karadeniz'de bir kasabamızı topa tutmuş. Berlin'de Talat Paşa'yı öldüren Tayliryan'ı Alman mahkemesi salıvermiş. "Cephelerde seyrek keşif kolu çarpışmaları sürüp gidiyor." Atina'dan alınan telgraflar, Kral'ın İzmir'e gelmek üzere yola çıktığını bildiriyorlar. Kral İzmir'e varır varmaz da beklenen saldırı başlayacakmış... Kuvvayı Milliye delegesi Bekir Sami Bey, Avrupa'ya giderken verdiği demeçte, Ankara hükümetinin macera aramadığını, İngiltere'nin tarafsızlığını bozmayacağına inandığını söylemiş. "Gücümüz düşmanı yenmeye yeter," demiş.
>
> Gazetenin havasından, bayramı saldırısız savuşturmanın –daha doğrusu, büyük bir varta atlatmanın– gizli sevinci seziliyordu. "Hepimiz bayramda Ankara'nın boş bulunacağından korkmuşuz, aptallık edip düşmana baskın fırsatı vereceğinden... Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmiyoruz da, farkında mı değiliz!"
>
> Mehmet Akif'in damadı Ömer Rıza, uzun bir yazı ile "Halkımızın din ve milliyetçilik şuurunun uyandığını, bu iki şuurun düş-

manı vatandan atmak için iki temel dayanak olduğunu" ispatlamaya uğraşıyor. Anadolu'nun iki önemli kapısında çıplak süngüsü ile nöbet bekleyen Mehmetçiği, böylece desteklemeye çalışıyordu. Kâmil Bey, Ömer Rıza'nın her zaman güleç, ama gene de her zaman kederli yüzünü görür gibi oldu. "Yazısını bitirince gidip içmiştir. İçmiştir ama, keyiflenmek için değil, sevdikleri savaş meydanlarında boğuşurken, yazı yazmaktan başka bir şey yapamamanın utancını biraz dindirmek için... Bunu sezemezseniz, meyhanede bulunuşunu ayıplarsınız!.."

Kayrılması için müsteşardan gelen bir mektup (Enişte Bey yazdırmıştır) üzerine tevkifane müdürünün odasına çağrılan Kâmil Bey kapı altının merdivenlerine yaklaştığında, bir nara tevkifhanenin duvarlarını inletir: "Haaayt be, Millici Abi, nur ol!" Narayı atan Fatma Hanım'ın Samatya'dan komşusu Sakanın Naci'dir. Dönüşte aynı nara yeniden duyulur: "Nur ol! Millici Abi!"

Beklenen Yunan saldırısı başlamıştır. Arif Bey ve Kâmil Bey, Nuh Bey'in okuduğu 14 Temmuz 1921 tarihli Anadolu Ajansı bildirisini dinlemektedirler:

"Afyonkarahisar'ın doğusuna alınan birliklerimizin artçıları, düşmana ağır kayıp veren savaşlarını sürdürüyorlar. Uşak dolaylarındaki düşman kolu, Gediz'in kuzeyinde Akıntı Köprüsü-Yongalı Gediz çizgisindedir. Tavşanlı'ya doğru yürüyen..."

— Geç!.. –Arif Bey, gözleri yerde cıgara yaktı:– Evet, doğruymuş, bizimkiler Afyon'u bırakmışlar.

Nuh Bey irkildi:

— Bırakmışlar mı? Sanmam! Hani öyle bir şey yazmıyor.

— Yazıyor. "Afyonkarahisar'ın doğusuna alınan kuvvetlerimiz" diyor. Bundan böyle "doğusuna" lafını duydun mu, orasını bıraktığımızı anlayacaksın.

Yunan saldırısının gelişmesi tevkifhanede de birtakım hareketlenmelere neden olmuştur. Zimmetten mahkûm Veznedar Sıtkı Efendi, Kâmil Bey'e telaşla anlatmaktadır:

> Yunan'ın Çorlu'da kuvvetleri varmış, bunlar "Hazır ol!" emri almışlar. Hazırlıklarını bitirince bir gece İstanbul'a baskın vereceklermiş. Kısımlara dışardan saati saatine haberler geliyor. "Kuvvayı Milliyenin işi bitti. Hazır olun!" haberleri...
>
> (...) Yunan ordusu İstanbul'a girip şehirdekiler de ayaklanınca burada kapılar kırılacak, serseri takımı boşanacak... Kariye camisinin çinilerini satan Mehmet Hoca: "Kuvvayı Milliyeci takımının öldürülmesine Şeyhülislam fetvası var," demiş... Önce bizi temizleyecekler... Bizi kesecekler Beyefendi...
>
> (...) Dışarda jandarma karakolu basılınca, bunlar Kısım kapılarını gardiyanlara açtırıp boşanacaklar. Kısım ağaları çoktan barışmışlar. Paytoncu Osman'ın geçenlerde Sarafim Kaptan'ı, Birinci Kısım Ağası polis düşmanı Corci Çorbacı'yı, Hatırlılar koğuşundan Şah İsmail'i yemeğe çağırması bundanmış... Paytoncu Osman, yediği dayağı unuttu mu? Hayır! "Ulan İttihatçı itleri... Ulan Padişah düşmanları... Ben bu Allahsızların derilerini yüzmez miyim?" demeye başlamış.

Ama karşı taraf da hazırlıklıdır. Arif Bey, Kâmil Bey'e "Ortalık karışırsa, Şah İsmail gibi, Paytoncu gibi serseriler davranıncaya kadar biz sıçrar çıkarız," der.

> İstanbul'un sinmiş, yılmış görünüşüne aldanmayın! Burada, Anadolu'ya öteberi kaçıran teşkilattan çok daha geniş bir başka teşkilat var. İstanbul'un 1055 mahallesi, elli, yetmiş, yüz kişilik birlikler halinde silahlanmıştır. Kuytularda, mezarlıkların derinliklerinde, yüksek duvarlı bahçelerde gece gündüz talim ediliyor. Şehir üç parçaya bölünmüştür. İstanbul yakası bir... Galata'dan Sarıyer'e kadar iki... Kadıköy Üsküdar üç... Esir düşmüş bu fukara şehirde, bugün, tam altmış bin silahlı savaşçı var! Bun-

lar Çorlu'daki düşman tümenlerini, emin olun, İstanbul'un kale duvarları önünde, böcek gibi ezecek güçteler...

Esir Şehrin Mahpusu, bu elektrikli ortamda, Kâmil Bey'in Fransızların 14 Temmuz bayramı dolayısıyla Tarabya'daki Fransız sefarethanesinde düzenledikleri baloya katıldığını öğrendiği karısı Nermin'i boşamasıyla sona erer.

KEMAL TAHİR:
YORGUN SAVAŞÇI

> Geldiniz ama alışamadınız bize... Yerleşemediniz bir türlü... Kulağınız hep kirişte... Gece yarısı, sokaktan adınızı çağırsalar, silahı kapıp koşacaksınız.

Neriman'ın "Cehennem Topçu" Yüzbaşı Cemil'e söylediği bu sözler, *Yorgun Savaşçı*'nın "Von Kres Paşanın Dürbünü" adını taşıyan birinci bölümünde, 1919 İstanbul'undaki çırpınışlarının hikâyesini okuduğumuz bir grup İttihatçı subayın ortak ruh halini yansıtır gibidir. Mütareke'yle ortaya çıkan tarihsel durumun yeni bir varoluş düzeyine getirdiği bu insanlar bir yandan birbirlerine sokulmuş bir şeyler yapmaya çalışırken, bir yandan da geçmişin ve günün değerlendirmesini yaparlar. Onlar her şeyden önce yenilmiş bir ordunun subaylarıdır.

> Nasıl yenildik karılar gibi yahu? Bu savaşta bize yenilmek var mıydı? Hayır yoktu bacanak... Geberecekmişiz de yenilmeyecekmişiz! Berbadettik bir çuval inciri... Ne diyorlar? "Dağdan inen ayıların politikacılığı bu kadar olur" diyorlar, "Altı yüz yıllık imparatorluğu on yılda batırdılar, bu eşkıya bozuntuları" diyorlar. "Balkan bozgunu ortada bir leş gibi yatarken dünya savaşına tepesi üstü atılmak nasıl bir kudurganlık!..." diyorlar. "Her

biri aslan postuna bürünmüştü. Önündekini kapıyordu, ardındakini tepiyordu. Yetiştiğine yetişiyordu da yetişmediğine pabucunu atıyordu, bu orospu çocukları..." diyorlar. "Yiğitliği kimseye vermezlerdi. Meğerse çakallardan yüreksizmiş bu hanım evlatları..."diyorlar... (Arap Maksut)

Sokakta, kahvede, tramvayda, üniformalıya nasıl baktıklarına dikkat ettiniz mi? Omuzlarımızın üstünde artık apolet değil yenilginin suçunu taşıyoruz. Daha doğrusu hâlâ yaşamakta oluşun suçunu... (Teğmen Faruk)

Öte yandan yılgınlık –bazı zaaf anları istisna edilirse– bu kan ve ateş çemberinden geçmiş savaşçıların neredeyse yanlarından bile geçmemiştir. Dahası "kötüsü gelirse" (İttihatçıların pek sevdikleri bir ibaredir) çete savaşları yapılır diye savaşın sonuna doğru epeyce silah da gizlemişlerdir. Oluşum halindeki Karakol Cemiyetinin, M.M. Grubunun içindedirler.

Yenilgi hesapta hiç mi yoktu? Biz buna benzer vartalar hiç mi atlatmadık? Koca bir İmparatorluk, göçer gider mi, bir tek savaş kaybedilince?... Göçer giderken biz kaltabanlığa vurabilir miyiz? Olmaz öyle şey...

(...) Yendiler bizi... Say ki borçlandık... Alacakları olsun... Benim bildiğim İttihatçı milleti bire kadar kırılmadıkça gayreti koyvermez. Bak bakalım bizde yılgın herif suratı var mı? (Patriyot Ömer)

Bir şeyler yapacağız Cehennem! Bir şeyler yapmak zorundayız! Açtı mı Patriyot sana Karakol işini?.. (Halil Paşa)

Milleti hiç saymasak bile, biz kapıkulları davranmak zorundayız! Biz davranırsak Anadolu milleti bize koşulacak... Eski deyimle "Eğer gönlüyle eğer gönülsüz" (Doktor Münür)

Roman, soğuk bir kış günü, Ermeni kırımından sorumlu tutulan eski Diyarbakır valisi Doktor Çerkez Reşit Bey'in Beşiktaş

Fulya tarlasında kıstırılınca, ağzına bir kurşun sıkarak intihar ettiği 6 Şubat 1919 günü başlar. "Rahat durmayacaklarından" kuşku duyulan eski İttihatçılar üzerindeki baskı gittikçe artmaktadır. İtilafçı subayların kurduğu Nigehban Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf, İttihadı Muhammediye fırkalarının bütün üyeleri pir aşkına hafiyelik etmekte, İttihatçı kovalamaktadırlar. Bekirağa Bölüğündeki politika zanlılarının sayısı doksanı aşmıştır. Daha da kötüsü bir arkadaş bir arkadaşa, evine sığındığı günün gecesi "Ben seni saklayamam, korkuyorum," diyecek duruma düşmüştür.

> Ne kadar düşmanımız varmış bacanak. (...) Her sokağında insan avı var bu temeline tükürdüğüm İstanbul şehrinin, bugün... Her pencerede, bir insan avcısı pusuya yatmış... Kedilerin kuşa sokulurken çeneleri atar ya... Hepsi öyle... Ne büyük suçmuş hürriyet getirmek... Başından beri bize düşman olanlara kızmıyorum. Dost bildiklerimiz onları geçti çoktan. (Arap Maksut)

Bir düşüş söz konusudur:

> Peki ne zaman değiştik böyle biz? Yavaş yavaş mı kancıklaştık?.. Baskına uğramış gibi birdenbire mi? Neden değiştik? Kadınları yem olarak kullanmak neyin nesi? Kendi yurdumuzda Rum evlerine sığınmak... Sırtımızda kadın çarşafları kaçacak delik aramak... Bunca ölmek, bunca öldürmek boşa mı gitti bu kadar? (Cemil)

Sayfaları arasında Dr. Reşit Bey, Dayı (Arap) Maksut, Halil Paşa (Enver Paşa'nın kendisinden küçük amcası) gibi gerçek kişilerin de dolaştığı roman, Fulya tarlasındaki evinde teyzesi Selime Hanım ve daha sonra evleneceği teyzesinin kızı Neriman'la birlikte kalan Cehennem Yüzbaşı Cemil'in çevresinde hikâye edilir. Romanın başlangıcında Cemil'i, elinde Von Kres Paşa'nın kendisine Kanal Seferi sırasında hediye ettiği dürbünle pencereden bakarken görürüz. On iki gün kadar önce Bekirağa Bölüğünden kaçırılan ve birkaç gün kendisinde kalması öngörülen hiç tanıma-

dığı Dr. Reşit Bey'i beklemektedir. Ancak polisler tarafından kovalanan Dr. Reşit Bey'in evinin hemen önünde intiharına tanık olur. İttihatçıların astığı astık kestiği kestik valisi şimdi eski bir hasırın altında uslu uslu yatmaktadır. "Giderayak, bir av hayvanı gibi kovalanmanın, bir çıkmazda kıstırılmanın ne demek olduğunu iyice öğrenmiş, başkalarına bol bol verdiği ölüm korkusundan kendisi de payını" almıştır.

Cemil İstanbul'a geldi geleli üstünden bir türlü atamadığı, sanki dinlendikçe artan yorgunluğunu düşünür: "Sonra bu bitmez tükenmez yorgunluk... Dinlendikçe artan bu pelteleşme..." Hayatının bir muhasebesini yapar. Hiç ilgisi olmadığı halde Harp Okulunda Jön Türk diye tutuklanışını, Makedonya'daki çete boğuşmalarını, Hürriyetin ilanını hatırlar. "Sonra?.. Yemen, Haran, Arnavutluk isyanları... Sonra Trablus yenilgisi... Balkan rezilliği... Sonra Sarıkamış... Kanal... Çanakkale... Galiçya... Sonra Irak-Filistin cepheleri... Sonra bozgun."

Aynı gün Arap Maksut'un Teğmen Faruk'la gönderdiği haber üzerine sınıf arkadaşı Patriyot Ömer'i Osmanbey'de saklandığı evden daha güvenli bir yere nakletmek üzere evinden çıkan Cemil'in kendisi de kaçak durumuna düşer ve Patriyot'la birlikte Farmason Dr. Münür'ün Erenköyü'ndeki köşküne sığınmak zorunda kalır. Kutülamare kahramanı Halil Paşa da bir süredir aynı yerde gizlenmektedir. Cemil'in burada kaldığı yaklaşık üç buçuk ay süresince Halil Paşa ile Kemal Tahir'in hançeresi Farmason Dr. Münür'ün geçmiş, bugün ve gelecek üzerine ilgi çekici tartışmalarına tanık oluruz. Neriman'la evlenmek üzere gizlice Fulya tarlasındaki evine giden Cemil gece yarısı döndüğünde Dr. Münür'ü, Patriyot'u ve Halil Paşa'yı yabancı üniformalar arasında görür, köşk basılmıştır. Ertesi gün Arap Maksut'a ulaşamayan Cemil, Galata rıhtımında "dünya üzerinde gidecek hiçbir yeri, başvuracak hiç kimsesi, yapacak hiçbir işi olmamanın ölüme benzer yalnızlığını" duyar. Bu yalnızlığın karşısında yakalanıp hapse girmenin, hatta Şeytan Adasına gönderilmenin hiçbir öne-

mi kalmamıştır. Kaşlarını çatar ve yumruklarını yağmurluğunun ceplerine sıkıca bastırarak köprüye doğru yürür. Çaresizlik içinde Gülhane Parkında otururken Ayasofya'yı olası bir saldırıya karşı korumakla görevli küçük bir birliğin komutanı olan Teğmen Recep'i hatırlar ve onun yanına gider. Akşam Teğmen Recep Yunanlıların o gün İzmir'e asker çıkardıkları haberini getirdiğinde pek de üzülmediğini fark ederek şaşırır. Ertesi gün Arap Maksut, Cemil'i Yüzbaşı Tosun kimliğiyle Teşvikiye'deki Subay Barınmaevine yerleştirir. Ancak orada fazla kalmayacaktır. Romanın sonraki bölümlerinde Cemil'i Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı savaşırken görürüz.

Yorgun Savaşçı'da Cemil'le birlikte dolaştığımız sınırlı bir İstanbul söz konusudur. Cemil'in teyzesi Selime Hanım gazete haberlerini naklederken yakınır:

> Yangın yerlerinde karmanyolacılık sürüp gidiyor. Kalpazanlar yakalanmış gene para basarken... Nuriye Hanım adında bir utanmazı polisler tutmuş, reaya kadınları gibi açık saçık gezerken Şehzadebaşı'nda. Başka bir şıllık, asker elbisesi giymiş, oynaştığı herifle sinemaya gitmiş... Foyası meydana çıkınca, ahali az kalsın paralayacakmış... Başımıza taş yağmadığına şükür... Bunca savaş oldu, kan gövdeyi götürdü, Allah bize niçin acımaz? Neremize acısın? Köprüden Kadıköyü'ne giden vapurda Türk hanımlarına yabancı askerler sarkıntılığa kalkışmışlar. Biz bir yandan birbirimizi öldürüyoruz sokak ortasında, bir yandan da, Harp Divanlarımız asacak müslüman arıyor.

Köprü üstü yabancı üniformalarla, deniz yabancı savaş gemileriyle doludur. Haydarpaşa vapuru yolcularının çoğu yabancı askerlerdir. Bu soğuk kış gününde hemen hiçbiri palto giymemiştir. Hiç savaş görmemiş gibi keyiflidirler. Trenler yeniden azınlık memurlarının eline geçmiştir. Rum biletçi Cemil'in biletini çiftlik bağışlar gibi zımbalar. Cemil'in gözünden baktığımız Kasımpaşa:

> Kasımpaşa, sulu sepken karın altında, suya düşmüş köpek yavrusu gibi ıslaktı. Yarı beline kadar çamura gömülmüş, sanki titriyordu. Denizi bile denizlikten çıkmış, çamur dolu bir çukura benzemişti. Bu cıvık çamurun üstündeki bütün tekneler karaya oturmuşa benziyorlardı. Karşı kıyı çalımlı kubbelerine, dimdik minarelerine rağmen büyük depremlerin yıkıntı kümeleri gibiydi. "Üç milyon ölü, İmparatorluğu beş yıl kemikleri üstünde tuttu. Deprem öyle derinden geldi ki, aylardır üst üste yığılan bu kemikler, hâlâ aynı hızla çöküyor" Cemil bunu bir yerde okumuştu. Düşündü. Bulamadı. Şu anda iskeletlerin meydana getirdiği kemik yığınlarının altından sanki çıkmaya uğraşıyorlar; soludukça hava yerine kemik tozu yutuyorlardı.

Kuledibi'nde, Boğazkesen'e inen yokuşun başında dört beş sarhoş yabancı deniz eri, içinde sakallı bir polisin bulunduğu nokta kulübesinin etrafını çevirmiş işemektedirler. Denizin buradan görünen parçası düşman tekneleriyle doludur. Bereleri kırmızı ponponlu Fransız deniz erleri Ayasofya'nın balkonundan cuma namazını seyretmektedirler. Cemaat içinde işgal kuvvetlerinin Hintli askerleri de vardır. Şehirde sefalet almış başını yürümüştür: On bir on iki yaşındaki erkek çocukları yirmi beş kuruş karşılığında kendilerini teklif etmekte, şehit karıları fahişelik yapmaktadır. Subay barınma evine sığınanlar yenilmiş Osmanlı ordusunun en korkunç dökünüleridir:

> Ceketlerinin boş kollarını ceplerine sokmuş çolaklar... koltuk değneklerinin arasında tahta bacaklarını sürükleyen topallar... İki gözü görmeyenleri yeden tek gözlüler... Sarsaklar, gülenler, ağlayanlar, saldırı komutları verenler...

MÜNEVVER AYAŞLI:
PERTEV BEYİN ÜÇ KIZI

Miralay Pertev Bey, eşi, üç kızı ve kalabalık hane halkı ile Moda'da, halkın "İngiliz'in Evi" dediği, aslında zengin bir Ruma ait bir evde oturmaktadır. Pertev Bey Harbiye'yi bitirdikten sonra erkânıharp öğrenimini Almanya'da tamamlamış, bir süre de Prusya ordusunda görev yapmıştır. Wilhelmkâri bıyıkları, hal ve tavırları ile Alman tesiri Pertev Bey'de belirgindir. Harbiye Nezaretinde görevli olan Pertev Bey, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına katıldıktan dört ay sonra Kafkas Cephesine atanır.

30 Teşrinievvel [Ekim] 1918'de, yazarın ifadesiyle "Mondros Mütarekesi denilen esaret vesikası" imzalanmış, "şanlı fakat bedbaht gaziler birer birer yaralı, hasta, bitkin" evlerine dönmeye başlamışlardır. Pertev Bey de hasta, bitkin bir durumda, emirberinin kolunda, bir kira arabasıyla Moda'ya, evine döner. Sol kolu ve bacağı tutmamakta, yardımcısız yürüyememektedir. Emirberinin söylediğine göre "imzalanan mütareke şeraitini" okuduğu zaman Miralay Bey'e inme inmiştir. Pertev Bey'in emeklilik işlemleriyle eşi Azize Hanım uğraşır. Zira Pertev Bey iş takip edecek durumda değildir, ayrıca yemin de etmiştir: "Düşman askerini vatanımda görmemek için evden dışarı çıkmayacağım." Harbiye Nezaretine gidip gelmeler, iş takipleri bu işlere alışık olma-

yan Azize Hanım'a zor gelmektedir, yine de eş dost sayesinde muamele bir an evvel bitirilir. Pertev Bey otuz lira maaşla emekli olmuştur.

Ancak ailenin maddi durumu bozulmuştur. Azize Hanım'ın elmasları tükenmiş, sıra antikalara gelmiştir. Zaman zaman "yine mahut babayani çarşaf sırtında, Katina'nın elinde kapalı bir sepet," Bedesten'e yollanmaktadır.

> Sanki bütün imparatorluk efradı bedestende birbirlerine "randevu" vermişti. İstanbul'un bütün kibar hanımefendileri, yalnız veya kalfalarıyla gelmişler, satıyor, satıyor, satıyorlardı. Ama neler satıyorlardı, elmastan tutun, altın, gümüş takımlara kadar, saksonyadan tutun Osmanlıcada sandık eşyası denen çevre, havlu, yorgan yüzü, namaz seccadesine kadar... Bütün bunları bir pula satıyorlardı, Türk evleri boşalıyor, tamtakır oluyordu. Bunlar 600 senelik, ne gazalar bahasına toplanmış Osmanlı serveti, Osmanlı hazinesiydi. Bu kıymetler birer birer sokağa dökülüyordu. Adeta Osmanlı bereketinin sonu gelmişti.

Ama satmak çare değildir, ortanca kız Berrin'in önerisi üzerine Moda'daki köşkü terk edip Bahariye'de Şekerci Cemil Bey Sokağında, "iki oda bir sofa, sefertası gibi denilen evlerden" birine taşınırlar. Bu arada Moda'daki köşkün dört salon ve yemek salonunun eşyası, büyük kuyruklu piyano, avizeler, büyük halılar en düşük fiyatla satılır. Yine de ellerine epey bir para geçer, bununla Moda'daki evin birikmiş kiralarını, yeni evin kirasını, yol vermek zorunda kaldıkları Alman mürebbiye Fraulein Sturm ve küçük kızları Nermin'in dadısı Katina'nın birikmiş aylıklarını verirler. Alman mektepleri kapandığından, Berrin, Çamlıca İnas Sultanisine yazdırılır; Nermin de Kadıköyü'ndeki bir mahalle mektebine gitmeye başlar. Büyük kızları Selmin piyano dersi vermek istemesine rağmen bir tek öğrenci bulamamıştır. Sonunda Avrupa ile iş yapan bir Türk şirketine kırk beş lira maaşla mütercim sekreter olarak girer. Büro, Sirkeci'de eski bir handadır.

1918-1919 senesi kışı kar ve yağmurda, İstanbul'un iliklere kadar işleyen o rutubetli soğuğunda sırtında bej gabardin pardesü, başında yeni gelmiş Rus mültecilerinin moda haline getirdikleri türban gibi, başına bir türban sarıyordu. Ayağında tabanı ince ve delik, su alan bir iskarpin, o zamanın modası "Guy" marka iki yanı bagetli, tek ipek çorabı ayağında, çamur lekeleri içinde. İşte Selmin bu halde ve bu kıyafette, yağmurda ve çamurda her gün evden büroya, bürodan eve gidip geliyordu. Buz gibi ayazda çok erken saatlerde, Şekerci Cemil Bey sokağından Kadıköy iskelesine kadar yaya iner, vapurla karşıya geçer, buz gibi, insanı adeta kamçılayan rüzgârda uzun köprüyü geçer, binbir eziyetle nihayet Sirkeci'deki bürosuna varırdı. Akşamüstü aynı şartlarla dönüş seferini yapardı.

1919-20 kışı da böyle geçer. Bu arada 16 Mart 1920 günü İstanbul işgal edilmiştir.

İstanbul artık melun bir işgal altında inliyor, Meclisi Mebusan kapatılmış, mebuslar Malta'ya götürülmüştü. Bedbaht padişah düşman elinde esirdi. Fakat Allah'a şükür, kalplere ümit veren bir ışık belirmeye başlamıştı. Anadolu'da ve Rumeli'de yer yer münferit isyanlar başlamış ve gitgide bu isyanlar şuurlu milli bir hareket halini almaya başlamıştı.

Türk, vatanını, dinini, padişahını, halifesini, kadınını, namusunu korumak için şahlanmıştı, düşmanla pençeleşmeye başlamıştı.

Pertev Bey odasına büyük bir Anadolu haritası asmış, milli mücadeleyi, askeri harekâtı günü gününe takip etmekte, gelişmeleri kırmızı ve mavi kalemlerle harita üzerinde işaretlemektedir. Bazen karısına "Ben de Anadolu'ya gideceğim, bütün arkadaşlarım orada, burada yalnız ben kaldım," dediğinde Azize Hanım, "Pertev, biraz iyileş, Anadolu'ya beraber geçeriz," cevabını vermektedir.

1920-21 kışı da aynı minval üzere geçmektedir. Ancak 1921 Şubatının zehir gibi soğuk bir gecesinde Selmin eve gelmez. Ak-

şam bürodan çıkacağı sırada fenalık geçirmiş, patronu Gani Bey tarafından Tokatlıyan oteline götürülmüştür.

> Gani Bey bir şey düşünmeksizin gayet efendice, bitkin bir halde olan Selmin'i, bir paket taşır gibi bürodan aldı, Otomobille Tokatlıyan oteline götürdü, odasına bıraktı ve oradan ayrıldı. Evine haber verme çaresini aradı, telefonları yoktu ve geç vakitte Şekerci Cemil Bey sokağına gidecek kimseyi bulamadı.

Selmin, ertesi akşam eve döndüğünde beklemediği bir durumla karşılaşır. Öfkeden çılgına dönmüş babası "Haydi geldiğin yere git," diyerek onu evden kovar. Bu durum, Selmin'in Gani Bey'in metresi olmasıyla sonuçlanacaktır. Şekerci Cemil Bey Sokağındaki evde bu manevi sarsıntının ardından maddi sıkıntı da son haddini bulmuştur; Pertev Bey'in otuz lira emekli aylığına kalmışlardır. Neyse ki 1921 Haziranında okulunu bitiren Berrin, yirmi beş lira maaşla postaneye girer, bir yandan da Tıbbiye'ye yazılmıştır.

1922 yazında savaşın talihi Türklerden yana dönmüştür. 26 Ağustos'ta başlayan taarruz hızla gelişmektedir. Gazeteler arka arkaya fevkalade nüshalar çıkarmakta, millet bunları kapışmaktadır. Pertev Bey heyecan içinde bütün gazeteleri aldırmakta, harekâtı haritadan takip etmektedir. Selmin de aynı şekilde denizin öbür tarafında, Gani Bey'in kendisi için tuttuğu Şişli'deki apartman dairesinde, tıpkı babası gibi, aynı heyecanla harita üzerinde harekâtı izlemektedir. Ancak 1922 Kasımındaki bir olay zafer sevincini gölgeler.

> Sonbaharda 16-17 Teşrinisani sabahı erken saatlerde, Türk tarihi en acı hadiseyi kaydediyordu. Padişah Altıncı Sultan Mehmet Vahidettin, Malaya nam İngiliz gemisiyle vatanını terk etti. Türk Milleti'ne felek sanki bu büyük zaferi çok görmüştü de, aynı sıklette bir felaket vermişti. Evet, büyük zafer derecesinde bir büyük felaket... Padişah gitmişti. Bedbaht padişah hakkında hüküm vermesi kolay değil. Kaba, basit, adi hükümler vermek,

rencide olmuş Türk Milleti'nin hislerini istismar etmek pek kolay, fakat pek çirkin.

Türk Milleti gazetelerde, padişahının gittiğini haber alınca, yıkıldı, çöktü, utandı. Eğer bu da yine bir oyunsa itiraf edelim ki çok muvaffak olmuş bir oyun. Selmin de yatağına yattı, padişahı için hıçkıra hıçkıra ağladı.

Nihayet 2 Ekim 1923 günü İtilaf kuvvetlerinin son kafileleri İstanbul'u terk ederler.

2 Teşrinievvel 1923 günü İstanbul, Fetih günü kadar güzel bir gün yaşamıştı. Düşman çizmesi altında inim inim inleyen İstanbul, o gün düşman işgalinden kurtuluyordu, ve 6 Teşrinievvelde kendi ordusuna, kendi askerine kavuşacaktı. İstanbul halkı fevç fevç sokaklara dökülmüştü. İşgal kuvvetlerinin mukaddes vatan topraklarından ayrıldığını görmek, kendi gözüyle görmek, rüyada değil uyanık görmek, bu mesut hadiseye şahit olmak istiyordu.

Pertev Bey de "Ben de Dolmabahçe'ye gideceğim. Mel'un düşmanların aziz vatanımdan defolduğu günü ben de göreceğim," diye tutturmuştur. Azize Hanım'la Berrin kendisini Şemsipaşa'ya gitmesi için ikna ederler. Pertev Bey kendisine şimdi bol gelen sivil elbisesini giyer, Azize Hanım'ın uzattığı fesi reddederek kahverengi astragan asker kalpağını başına geçirir, boynuna büyük Zeiss muharebe dürbününü asar. Her zaman beş kişi olan Pertev Bey ailesi ilk defa dört kişi olarak sokağa çıkmaktadır. Bir otomobile binip Şemsipaşa'ya giderler ve "düşmanın mukaddes vatandan çekilmesini doya doya" seyrederler. Karşı kıyıda, Dolmabahçe'de Selmin de siyah çarşafını giymiş, yalnız başına düşmanın gidişini seyretmektedir.

O dev gibi harp gemileri, o azamet ve satvet timsali zırhlılar, bugün sanki bir uyuz köpekti. Kuyruklarını arka bacakları arasına kıstırmışlar,defolup gittiler. Kümbet-i kâbus yıkılmıştı. Hava ferahladı. Boğazın suları temizlendi. İstanbul gusul abdesti aldı ve kendi ordusunu beklemeye başladı. Hak'ka şükür...

İSKENDER OHRİ:
AŞKTAN DA YÜCE

İskender Ohri'nin bu iddiasız romanı 1920 Martında, İstanbul'un İtilaf devletlerince resmen işgal edildiği günlerde başlar. Romanın ilk sayfalarında yazar, bize o günlerin İstanbul'undan söz etmek ihtiyacını duyar:

> Uzun, yoksunluk ve acılarla dolu kanlı bir savaştan sonra devlet yenilgiye uğramış, beş yüzyıl boyunca düşman ayağı değmemiş başkent işgal edilerek çeşitli devletlerin askerleriyle dolmuştu. Gelenler, yenik Türklere her türlü zulüm ve hakareti layık görüyor, şehir halkına yapmadıkları kalmıyordu. En küçük bir bahaneyle erkekler evlerinden alınıyor, ya da yollarda durdurulup götürülüyordu. Sadece evler değil, bütün şehir de mateme bürünmüştü. Bu baskı ve boğucu hava içinde, herkes çekingen, düşünceli ve sessiz, koca şehir durgun ve suskundu.
>
> (...) Şehrin hali tüyler ürperticiydi. Her tarafta çeşit çeşit üniformalı, renk renk karışık ırk ve tipte yabancı işgal ordularının subay ve erleri... Oturdukları binalardan kaldırımlara sürünen bayrakları... Caddelerden mızıkalı geçişler, nümayişler... Geceleri sokaklarda nâralar atıp yalpalar vurarak dolaşan sarhoş subay ve askerler... Her gün, kadın ve erkeklere yapılan saldırı ve hakaret olayları... Üstelik, yüzyıllar boyunca beraber yaşadıkları

Rum, Ermeni veMusevi azınlıkların Türk'lere karşı hayasızca taşkınlıkları... O günlerde İstanbul dünyanın en heyecanlı şehriydi belki. Hıristiyanların ve yabancıların yaşadığı semtler, hele Beyoğlu ve Galata, gece gündüz uyumazdı.

İyi lokantalar gece saat onda açılır, tiyatrolar ise gece yarısı başlardı. Buralardaki klüp ve batakhaneler içki, kumar, çılgınca dansları, kavga ve cinayetleriyle nam salmıştı. Akşamları, işgal orduları donanmalarına (İngiliz, Amerikan, Fransız, İtalyan) mensup erler, karaya çıkarak bu cümbüşe katılıyor, kafaları dumanlandıkça, aralarında meydan savaşlarını andıran çarpışmalar oluyordu.

(...) İlk kuruluşundan beri, asıl şehir, Galatanın karşısında, aynı adı taşıyan köprünün buraya bağladığı öteki kıyıdadır. Tepeler üzerinde yükselen görkemli camilerin, sarayların, türlü anıtların, üniversitelerin, kitaplıkların, müzelerin ve hükümet dairelerinin bulunduğu, asıl Türk halkının yaşadığı semttir. Burası Türklük ve Müslümanlık tüter, şehrin yüreği burada atar. İstanbul denilince de şehrin bu kesimi anlaşılır. Karşı yaka zevk ve sefa burgacı içinde yuvarlanırken, İstanbul semtleri sessiz ve gamlı bir durgunluk içinde yaşıyor, halkı da varını yoğunu, sandıklarındaki son kırıntılarını rehine koyarak yaşamaya, daha doğrusu ölmemeye çabalıyordu. Velhasıl eğlenceyle sefalet at başı gidiyordu.

Romanda, o sıralarda İstanbul'un hayatına katılan Beyaz Ruslardan da söz edilir:

Halkın "Haraşo" dediği bu Rus göçmenleri, şehrin türlü semtlerine dağılmışlardı. Ama çoğu, lövanten ve eğlence semti olan Beyoğlu'nda yerleşmişlerdi. Bu Rus güzelleriyle kibarları, şehre ve hele zevk ve sefahat yatağı olan Beyoğlu'na, yeni ve çekici bir hava getirmişlerdi. Şehrin nefis kumsallarında, hele Florya'da açık saçık denize girmeyi onlar halka öğretmişlerdi. Kışın süt gibi ak olan, yazın da kumsallarda yanıp bir hoş kararan bu dilberler,

zenginlerden çok kişileri yakmış, nice ocak ve aileler onların yüzünden sönüp dağılmıştı. Hesapsız para kazanan o zenginlerin, bunların yatağına, çarşaf yerine bankonot döşedikleri, sigaralarını bankonotla yaktıkları halk arasında anlatılırdı.

Aşktan da Yüce'nin kahramanı Selçuk'un annesi Belkıs Hanım, Bulgar komitacılara karşı mücadele ederken şehit düşmüş bir subayın dul eşidir. Balkan Savaşı sonrasında Rumeli kaybedilince oğlunu okutup yetiştirmek için, öteden beri ailenin bir parçası olan beyin emireri Yusuf'la karısı Penbe hanko'yu da (yazarın açıklamasından öğrendiğimize göre *hanko*, Rumeli'de efendi ve ağalara mensup kadınlar için *hanım* yerine kullanılan bir sözcüktür) yanına alarak İstanbul'a gitmiş, elindeki parayla Beşiktaş'ta iki katlı küçük bir ev almıştır. Kocasından bağlanan emekli maaşına, tramvay deposunda bir iş bulan Yusuf'un aylığını katarak geçinmektedirler. Oğlunu, şehit çocuğu olduğu için, dostlarının yardımıyla parasız yatılı olarak Galatasaray Sultanisine yazdırmıştır. Bu arada "üvey anasının elinde hırpalanmasın" diyerek öksüz yeğeni Leyla'yı da yanına almıştır. Tek kaygısı hazirandaki sınavlarını verirse mezun olacak olan oğlunun başına bir hal gelmesidir.

İşgal idaresi altında neler oluyor, neler duyuluyordu. Sadece bu kadarla kalsa... Bir de Anadolu'daki savaşa katılmak için gençler, türlü tehlikeleri göze alarak, oraya kaçıp gidiyorlardı. Vatanı kurtarmak için savaşan Mustafa Kemal Paşa'nın ordusuna katılmaya gidiyorlardı. Onun mahallesinden de gidenler olmuştu. Ya oğlu da, arkadaşlarına uyarak, gitmeye kalkarsa?

Selçuk'a, bu Galatasaray Sultanisi son sınıf öğrencisine gelince, o günlerde bütün gençler gibi o da bir bunalım içindedir.

Ortalığı bir sis gibi kaplamış olan bu kapkaranlık ve karamsar hava içinde, Selçuk kendisine iyimserlik ve mücadele gücü verecek kitaplar ve şiirler okurdu. Onları duygulanarak okurken

gözleri yaşarır, çok kere "Niçin, neden biz bu hallere düştük?" diyerek hıçkıra hıçkıra ağlardı.

İşte bu ruh hali içindeyken o günlerde, ortada dolaşan bir fotoğraf eline geçmişti. Daha doğrusu, içli bir ressamın eseri olan, karakalem bir resmin fotoğrafı idi. Çarşaflı genç ve güzel bir kadın, peçesini başını atmış, üzgün ve dalgın, akşamın kararttığı ufka bakıyordu; altında da "Vatan mahzun... Ben mahzun!" diye bir yazı vardı. Çok genç dul kalan anasının da böyle mahzun ve çarşaflı, şaşılacak kadar o kadına benzeyen bir fotoğrafı vardı. Vatanın talihi gibi kararmış ufuklara dalgın ve üzgün bakan o kadına vurulmuştu. O mahzun kadın, okuduğu ateşli manzumelerde adı geçen "Vatan"ın ta kendisiydi sanki. O, zaten vatanı, şiirlerde anlatılan sevecenli bir ana gibi değil, fakat genç ve güzel bir kadın gibi düşünürdü.

(...) Bu resmi, okuldaki çekmecesinin kapağına koymuştu. Oradan kitap ya da defter falan almak için kapağı kaldırdıkça, ona bakıp dalar ve içini çekerdi.

Selçuk'un ara sıra ziyaret ettiği Orhan, savaş malulü bir subaydır. O da Rumelilidir. "Bol sivil giysileri içinde yorgun, solgun, ve olduğundan da yaşlı görünen, durgun ve düşünceli, koltuk değneklerine dayanmadan yürüyemeyen" bu adam, ilk karşılaştığında Selçuk'u hayal kırıklığına uğratmıştır. Ama, mahzun bakışlarıyla sesinde tatlı bir sıcaklık vardır.

Sadece vücudu mu yorgun ve bitkindi? Kafasına yaman bir darbe yemişcesine, başında derin bir uyuşukluk ve boşluk duyardı. Hiçbir şey düşünemiyor, canı bir şey istemiyordu. Gençliğinin en güzel yıllarını uğrunda feda ettiği o koca devletin yıkıntıları altında kalmıştı. Bütün hayalleri, ülküsü, kutsal ve yüce bildiği her şeyle birlikte... Böylece günler ve haftalar geçti. Arada sırada gelip giden arkadaşlarının getirdiği haberleri "Ya... çok iyi!" gibi kısa cevaplarla, dalgın dinliyordu. Ama o boş duracak adam de-

gildi; arkadaşları da onun gibi bir yorgun savaşçı değil miydi? İşte onlar toparlanmış, istilacı düşmana karşı birtakım eylemlere girişmişlerdi.

Orhan'ın, annesi ve ablası Mehveş Hanım'la birlikte yaşadığı evin ziyaretçileri arasında şair Yahya Kemal de vardır.

Şair burasını kendi evi gibi bilir, canı isteyince gelirdi. Seyrek gelen bu konuğa ev halkının gösterdiği yakınlıktan, arada eski bir dostluk, belki de bir hısımlık olduğu anlaşılıyordu.

(...) Onun geleceği gün Mehveş hanım nefis bir kabak böreği yapardı. Rendelenmiş kabak ve sütle yapılan, dört parmak eninde kremalı bir pastaya benzeyen bu böreğe bayılırdı. Üstelik de ağırlık vermediğinden, doya doya yerdi. O, böreğin tepsiyle sofraya getirilmesini isterdi. "Gözün de hakkını vermeli, böyle daha zevkli oluyor..." der, çatalla bıçağı da bir yana bırakıp onu elle yerdi.

(...) Yemekten sonra kahveler içilirken de, o sıcak ve tatlı sesiyle "Ee! Biraz da memleketten konuşalım hanım teyze..." derdi. Orhan'ın anası da şairin doğduğu Niş'ten, çocukluğunun geçtiği Üsküp'ten ve eski mutlu günlerden söz ederdi. O, onun bütün anlattıklarını ilgiyle dinlerdi, ama asıl beklediği başkaydı. Teyze eski günleri anlatırken, söz dönüp dolaşır, o küçük yaştayken ölmüş olan anasına gelirdi. Zaten onun da beklediği buydu. Teyze genç yaşta, henüz yaşamının baharında iken ölen anasıyla ilgili anılarını anlatırken, onun gözleri dolar ve belli etmeden içini çekerdi. Onu arada bir buraya çeken de bu anıları dinlemek isteğiydi.

Selçuk'un mezuniyetini önceleyen günler, ramazana denk gelmiştir.

O günlerde ramazandı. On iki ayın sultanı denilen ramazan ayı, öteden beri bütün yurtta orucu, iftar sofraları ve gece eğlenceleriyle değişik ve renkli bir hava yaratırdı. Ama son yıllardaki sa-

> vaş ve yenilgiler, hemen her evdeki yaslar, hele bunların ardından gelen düşman işgali... Bütün bu acılarla bunalımlar, hiç kimsede eğlenme heves ve isteği bırakmamıştı. Yüzler üzgün ve asıktı, ramazan sönük ve tatsız geçiyordu; şehir derin bir durgunluk ve sessizliğe bürünmüştü. Memleketin başına yağan felaketler yüzünden, halkın tanrıya sığınmak gereksemesini daha içten ve daha güçlü duymasından olacak, hemen herkes orucunda, namaz ve niyazındaydı. Camiler dolup taşıyordu.

İşgal altındaki şehirde bayram da biraz buruktur. Ama olan bitenlerin pek farkında olmayan çocuklar, her zamanki hava ve eğlencelerindedirler. Koca ıhlamur ağaçlarının gölgesinde kurulan Ihlamur'daki bayram yeri de bir âlemdir. Birlikte dolaşan Selçuk ve Leyla da bayram yerine yönelirler.

> Bir toz bulutu ve uğultu arasında, çoğu çocuk, insanlar karınca gibi kaynaşıyordu. Bunların arasında tatlıcı hacıbabalar, şerbetçiler, gazozcular, horoz şekercileri, macuncular, gezici aşçılar ve köfteciler de vardı. Çocuklar mutlu ve kaygısız, bir eğlenceden öbürüne koşuyor, salıncaktakiler bir uçtan öbür uca uçarken, dönme dolaplarda ve atlıkarıncadakiler de keyifle dönüyorlardı.
>
> Onlar da bu havaya uydular. Çocukluklarının geçmiş günlerini yaşamak, o heyecanı gene tatmak istercesine bir kolan salıncağına bindiler ve delice kolan vurup havalandılar.

Mezun olan Selçuk, Yahya Kemal'in aracılığıyla şairin başyazarlığını yaptığı *İleri* gazetesinde iş bulur, bir süre sonra da Darülfünun Edebiyat Fakültesine kaydını yaptırır. Bu sırada yine bir Rumelili olan komşuları Şefika Hanım'ın Paris'ten gelen oğlu Osman'la dostluk kurar. Paris'te sosyoloji öğrenimi gören Osman'ın aklı hep Anadolu'dadır. Bir an önce Anadolu'ya geçmek, son büyük savaşta akranlarının yanında savaşamamanın utancını silmek istemektedir. Selçuk da, akranları bir yolunu bulup Anadolu'ya giderken İstanbul'da kalmaktan rahatsızlık duymak-

tadır. Gazetede, Yahya Kemal'in odasındaki konuşmalar sırasında sık sık duyduğu "Gençlerin yeri cephedir şimdi..." gibi sözlerin kendisini ima ettiğini düşünerek üzülmektedir. Birlikte Anadolu'ya geçmeye karar verirler. Bunun için Orhan'ın yardımını isteyeceklerdir. Ancak Selçuk annesinin de iznini almak zorundadır. Anadolu'ya geçmek kararını kendisine bildirdiğinde Belkıs Hanım feveran eder:

> Olmaz böyle şey... Bizi bırakıp da nereye gideceksin? Baban kendisini bu vatana feda etti. Bu ev az mı kurban ve şehit verdi... Çoktan borcunu ödedi, yeter artık... (...) Babanın ardından ben senin için yaşadım. Tam meydana çıkınca savaşa gitmek istiyorsun... Yok böyle şey olmaz, izin vermem, bırakmam seni...

Orhan son zamanlarda hayli değişmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki mücadelenin gelişmesi, zayıf da olsa bir kurtuluş ümidinin belirmesi ona yeni bir güç vermiştir. Fotoğraflardaki o eski Orhan sanki yeniden belirmiştir. Sakat ama mücadeleci bir Orhan... Savaşa katılamasa da cephe gerisinde çalışarak, öndekilere yararlı olmanın yolunu bulmuştur. İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçıran gizli gruplardan Felah Cemiyetinin etkin bir üyesidir. Selçuk ve Osman kendisine gelip Anadolu'ya geçme niyetlerini açıkladıklarında o bundan haberlidir. Belkıs Hanım kendisini durumdan haberdar etmiş, oğlunu cepheye gitmekten vazgeçirmesini rica etmiştir. Selçuk ve Osman'a bir süre beklemeleri gerektiğini, İstanbul'da da yapılacak önemli işler olduğunu söyler.

Bu arada Belkıs Hanım, Selçuk'u evde tutabilmek için aralarında belli belirsiz bir gönül yakınlığı olan yeğeni Leyla ile evlendirmeye karar verir. Bunu gerçekleştirir de. Selçuk ile Leyla, Yahya Kemal'in de katıldığı bir düğünle evlenirler.

> Şair elinde bir demet gülle kapıda göründü. Gördüğünden şaşırmışçasına bir an eşikte durakladı. Gözleri hayranlıkla ve kamaşmışçasına gelinle güveye takılmıştı. Hiç beklemediği, ummadığı

bir görüyle (Selçuk ve Leyla Rumeli kıyafetleri içindedirler) karşılaşmış bir hali vardı.

(...) Ardından odaya girmiş olan Belkıs'ın önünde saygıyla eğilerek "Sizi kutlarım... Bahtiyar olsunlar..." dedi. Sonra da evlilerin yanına gitti. Gene gözlerinde o hayranlık ve büyülenmişcesine bakışla bir an onları seyretti ve "Bütün ömrünüzce bahtiyar olunuz çocuklar... dedi. Ama gözlerini onlardan ayıramıyordu. Kendi kendine konuşurcasına "Aman Allahım, ne kadar da güzel... Bunlar, masallardaki şehzadeyle sultan gibi..." dedi. Gelinle güvey elini öptüler.

Böylece günler, haftalar akıp gitmektedir. Bu arada Anadolu'dan art arda İnönü zaferlerinin müjdesi gelir. Zeytinburnu'ndaki depolardan silah ve cephane kaçıran grup içindeki görevi sona eren Osman'ın Anadolu'ya geçme tutkusu yeniden depreşmiştir. Evlilik sonrasında tatlı bir uyuşukluk içine giren Selçuk da her şeye rağmen Anadolu'ya geçmeye karar verir. Bu kez ne anasının ne de hamile karısının itirazları onu bu kararından caydıramaz.

Evdekileri yatıştırıp avutmaya çalışan hep o idi. Cepheye, ölüme gideceği için üzülüyordu onlar... Ölüme gideceği ve sevdiklerinden ayrılacağı için, asıl avutulmaya muhtaç olan oydu. Ama bunu hiçbiri düşünmüyordu bile. O ise ölüme gidebilmek için evdekilere dert anlatıp izin koparmaya çalışıyordu.

Selçuk ve Osman, Beykoz üzerinden Anadolu'ya geçerler. Artık Selçuk'un evinde tedirgin bir bekleyiş vardır. Belkıs Hanım kendini yeni duruma alıştırmaya çalışmaktadır.

Zamanla, Allahın oğlunu bağışlayacağı inancı iyice yer etti gönlünde. Bir gün onun apansız eve gelişini ve evde kopacak sevinç çığlıklarını gözünün önüne getirdi. O da çocuğunu görünce şaşırıp sevinecekti. Pembe hanko'nun hemencecik yapıp akşama yetiştireceği böreği yerken "Evi, sizi ve şu böreği ne kadar özlemiştim..." diyerek, arada geçmiş olanları uzun uzun anlatacaktı.

Selçuk'tan seyrek de olsa mektuplar gelmektedir. Bu arada Leyla bir erkek çocuk doğurur ve adını Selçuk'un isteği üzerine "Kemal" koyarlar.

Büyük Taarruzu önceleyen günlerde Anadolu ile İstanbul arasında görünmez bir duvar vardır sanki. Anadolu dünya ile ilişkilerini kesmiş derin bir sessizliğe bürünmüştür. Herkes vatanın ve ulusun kaderiyle ilgili birşeyler olacağını sezmekte, birbirine sormaktadır: "Ne oluyor, bir haber var mı?"

1922 Ağustosundan itibaren zafer haberleri İstanbul'a gelmeye başlar. Sonunda 9 Eylül'de Türk birliklerinin İzmir'e girdiği haberi gelir.

> O gün, sevinçten kabarmış ve coşkun bir deniz gibiydi İstanbul. Yer yerinden oynadı ve bütün şehir çalkanıp durdu. Zaferi kutlamak için halk sokaklara dökülmüştü.
>
> Belkıs'la Leyla odada yalnızdılar. Belkıs düşünceliydi, Leyla da bir çocuk hırkası örüyordu. Sokaktan gelen davul gümbürtüsüne karışan halkın bağrışmalarını ve "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!.. Yaşasın ordu!.." seslerini duyunca pencere önüne gidip dinlediler. Onlar da "Artık savaş bitti, Selçuk dönecek..." diye sevindiler.
>
> Bir süre sonra yerlerine dönerken, duvardaki fotoğrafın* önünde, derin bir hüzün ve huşu ile durdular. Dua eder gibiydiler. Bu resim kaderlerindeki benzeyişin simgesiydi sanki. Deminki sevinç uçup gitmişti. Tarifsiz bir hüzünle fotoğrafa bakarken, her ikisinin de gözleri yaşardı ve birbirlerine değen elleri kenetlendi.
>
> Bu sırada, yavaşça açılan kapının eşiğinde, yüzü sevinçten ışıldayan Orhan gözüktü. Onları böyle görünce durakladı. O andaki

* Bu fotoğraf, kucağında küçük bir çocuk taşıyan genç bir subayın, Belkıs Hanım'ın şehit eşinin fotoğrafıdır. Bir koltuğa oturmuş, bacakları arasında dik duran kılıcının kabzasını küçük eliyle kavramış, bir yaşında bile görünmeyen bir oğlan çocuğunu ihtimamla tutmaktadır.

düşüncelerini sezerek sarsıldı. Yüzündeki o sevinç uçtu, yerini bir hüzün bulutu kapladı.

Belkıs'la Leyla, onun geldiğinin farkında olmamışlardı. O, bastonuna dayanmış, çekingen ve üzgün onlara bakarken, ne yapacağında tereddüt eden bir hali vardı. Gözlerindeki yaşı eliyle sildi ve sessizce çekilip gitti.

İNCELENEN ROMANLAR

Ercüment Ekrem [Talu], *Gün Batarken*, 31 Mayıs 1920-21 Haziran 1920 tarihleri arasında *İleri* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1920.

Ercüment Ekrem [Talu], *Kan ve İman*, 10 Ekim 1922-10 Ocak 1923 tarihleri arasında *İleri* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1925.

Halide Edip [Adıvar], *Ateşten Gömlek*, 6 Haziran-11 Ağustos 1922 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1923.

Salahaddin Enis [Atabeyoğlu], *Endam Aynası*, 30 Eylül 1927-12 Şubat 1928 tarihleri arasında *Son Saat* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], *Sodom ve Gomore*, İstanbul, 1928.

Agâh Sırrı [Levend], *Acılar*, İstanbul, 1928.

Mehmed Rauf, *Halâs*, İstanbul, 1929.

Salahaddin Enis [Atabeyoğlu], *Mahalle*, 5 Haziran-20 Ekim 1930 tarihleri arasında *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Peyami Safa, *Biz İnsanlar*, 26 Şubat-27 Haziran 1937 tarihleri arasında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1959.

Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, İstanbul, 1938.

Şükûfe Nihal Başar, *Yalnız Dönüyorum*, İstanbul, 1938.

Hilmi Ziya Ülken, *Yarım Adam*, 1936'da *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1943.

Hilmi Ziya Ülken, *Posta Yolu*, İstanbul, 1941.

Cevdet Kudret Solok, *Sınıf Arkadaşları*, İstanbul, 1943.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, 10 Mart-28 Mayıs 1950 tarihleri arasında *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edildikten sonra; İstanbul, 1973.

Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, 1956.

Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, İstanbul, 1961.

Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul, 1965.

Münevver Ayaşlı, *Pertev Beyin Üç Kızı*, İstanbul, 1968.

İskender Ohri, *Aşktan da Yüce*, İstanbul, 1971.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, 2001.

Arslan, Nur Gürani, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, Dergâh Yayınları, 2003.

Balabanlılar, Mürşit, (haz.), *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar: İstiklal Harbi Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul: 1918-1923*, İletişim Yayınları, 2000.

Dumesnil, Véra, *İşgal İstanbul'u*, çev. E. Öktem, TTOK Yayınları, 1993.

Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınevi, 1996.

Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, 1990.

Kaplan, M., Enginün, İ., Emil, B., Birinci, N., Uçman, A., (haz.), *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Mustafa Kemal I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, 1983.

Kıymaz, Ahmet, *Romanda Milli Mücadele: (1918-1928 Arası)*, Akçağ Yayınları, 1991.

Koloğlu, Orhan, *1918-Aydınlarımızın Bunalım Yılı: Zaferi Nihai'den Tam Teslimiyete*, Boyut Kitapları, 2000.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*, İletişim Yayınları, 2001.

Sorgun, Taylan, *Bekirağa Bölüğü ve Mütareke Dönemi*, Kum Saati Yayınları, 2003.

Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, 1987.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, 1979.

Tekin, Mehmet, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Neşriyat, 1999.

Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbulu*, Kitabevi Yayınları, 2002.

"Bir sabah Mütareke haberi, İstanbul ufuklarında top gibi patladı. (...) O gün müteredditeller evvela birkaç bayrak astı. Öğleye doğru Beyoğlu, baştan başa gelin gibi donandı."

"Sokaklar o kadar sessiz, herkesin yüzünde kendini ta içine çekmiş öyle somurtkan, öyle ketum bir şey var ki! Halk o kadar harpten bıkmıştı. Niçin şimdi sevinmiyor? Harpte akan beyhude kanları mı yoksa Mütarekenin İstanbul'da karıştıracağı, saçacağı dahili çirkefi, deşilecek eski, kokmuş yaraların akıtacağı cerahati mi düşünüyor?"

"Şehir, hiç de bıraktığım şehir değildi. Bana insanlar değişmiş, evler, sokaklar ihtiyarlamış, yıpranmış gibi geldi. Daha sonraları İstanbul sokaklarının cazibesinin bir tarafını yapan satıcı seslerinin bile eski satıcı seslerine benzemediklerini fark ettim."

Mütareke'yle birlikte İstanbul, beş yıl boyunca işgal altında kaldı. Bu beş yıllık dönem, Türk romanında nasıl yer buldu? Tamer Erdoğan, o yılların havasını teneffüs etmiş yazarların romanlarına yansıdığı şekliyle Mütareke İstanbul'unu inceliyor:

Ercüment Ekrem Talu, Halide Edip Adıvar, Salahaddin Enis Atabeyoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Âgah Sırrı Levend, Mehmet Rauf, Peyami Safa, Mithat Cemal Kuntay, Şükûfe Nihal Başar, Hilmi Ziya Ülken, Cevdet Kudret Solok, Ahmet Hamdi Tanpınar, Kemal Tahir, Münevver Ayaşlı, İskender Ohri.

ISBN 975-8859-27-7
9 789758 859276